

ДОКЛАД
ОТ
КАРТОГРАФИРАНЕ НА КВ. СТОЛИПИНОВО

Изготвили:
Никола Ат. Венков
Геника Байчева

ПО ПРОЕКТ „ВСИЧКИ ЗАЕДНО ЗА ПО-ДОБРО ОБРАЗОВАНИЕ И
ЗДРАВЕ“

BULGARIAN-SWISS COOPERATION PROGRAMME
БЪЛГАРО-ШВЕЙЦАРСКА ПРОГРАМА ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО

plovdiv together
EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE 2019

Пловдив, 2017

Резюме:

Докладът представя данните от проучване на жителите на кв. Столипиново в Пловдив, направено през 2017 г. В квартала живеят малцинствени общности, самоидентифициращи се като турци и роми. Проучването е непредставително, по метода на едностепенната гнездова извадка и обхваща 435 домакинства / 1966 души. Тук представяме информация за демографските характеристики, трудовата картина, достъпа до образование и здравни услуги, материалното състояние и житейските приоритети на живеещите в Столипиново. Анализите на данните са обогатени с изводи от дългосрочно антропологично изследване на авторите. Новост е методологическата дискусия по проблемите, които възникват при събиране на количествени данни в сегрегирана общност. Идентифицираните проблеми в данните могат да се използват за постигане на по-задълбочена картина при анализа. В обобщението на доклада предлагаме препоръчителни приоритети за организация на работата на образователните и здравните медиатори, предвиждани по проекта, който финансира изследването.

Abstract:

This report presents results from a survey of the residents of Stolipinovo, a large segregated neighbourhood in Plovdiv, Bulgaria, inhabited by social minority groups who identify as Turks and Roma. The household survey is based on a one-stage cluster sampling that is not statistically representative. It is conducted in 2017. We present data and analysis for the demographics, work and employment, access to education and health services, life conditions, and personal priorities, documented in 435 households / for 1966 individuals living in Stolipinovo. Analysis is augmented by insights from a long-term ethnographic research project in the neighbourhood. A novel methodological contribution is the discussion on the issues that arise during data collection in a segregated community. The identified irregularities in the data are used for the benefit of a more fine-grained final analysis. In the summary section we offer a number of recommendations and identify topical priorities with regards to the future activities of educational and health mediators, foreseen by the research funder. The report is in Bulgarian language.

Съдържание:

Част I. Въведение и методология.....	1
§ 1. Позиция на авторите	1
§ 2. Особенности на кв. Столипиново, съставяне на извадка	3
§ 3. Райони и клъстери.....	5
§ 4. Анкетен процес и трудности	8
Част II. Анализи и тенденции.....	11
Тема I. Семейство и демографски характеристики	11
§ I.1. Домакинство.....	11
§ I.2. Възраст.....	14
§ I.3. Семейно положение.....	16
§ I.4. Брачна възраст	20
§ I.5. Брой деца	23
§ I.6. Деца извън семейството, лични документи.....	25
Тема II. Труд	26
§ II.1. Трудова заетост	26
§ II.2. Емиграция	30
Тема III. Образование и училище.....	31
§ III.1. Ниво на образование	31
§ III.2. Предучилищни дейности	36
§ III.3. Отпадане от училище.....	37
§ III.4. Родителска оценка на училището и учебния процес	41
§ III.5. До кой клас ще учат децата	43
§ III.6. Други	46
Тема IV. Здраве.....	46
§ IV.1. Здравно осигуряване.....	46
§ IV.2. Личен лекар	51
§ IV.3. Заболявания	52
§ IV.4. Деца и бременни жени.....	53
Тема V. Материално състояние	54
§ V.1. Жилище	54
§ V.2. Битови и финансови условия	56
Тема VI. Лично мнение	61
§ VI.1. Здравни и социални служби.....	61
§ VI.2. Администрация	63
§ VI.3. Житейски приоритети	65
Част III. Обобщение и препоръки	66
§ 1. Общи бележки	66
§ 2. Тема I: Семейство и демографски характеристики.....	67
§ 3. Тема II: Труд.....	70
§ 4. Тема III: Образование и училище	70
§ 5. Тема IV: Здраве	73
§ 6. Тема V: Материално състояние	75
§ 7. Тема VI: Лично мнение	75

Част I. Въведение и методология

Настоящият доклад обобщава данни от анкетно проучване с отворени и затворени въпроси на територията на кв. Столипиново. Направени са 435 анкети на домакинства през юни и юли 2017 г. В тях е събрана информация за 1966 индивида. Отговорите на 50 въпроса документират демографските характеристики, трудовата картина, образователния и здравния достъп, материалното състояние на общностите в квартала. Извадката не е представителна и независимо избрана, и изводите от нея не могат да се считат валидни за цялата популация. Данните са представени в 38 таблици и 23 графики.

§ 1. Позиция на авторите

Авторите на този доклад са ангажирани от ОФ „Пловдив 2019” в партньорството им с Община Пловдив по проект „Всички заедно – за по-добро образование и здраве” за провеждане на разностранно проучване на състоянието и нуждите на жителите на кв. Столипиново. Ние сме работили на терен в Столипиново по няколко изследвания и инициативи през последните три години и можехме да предоставим ценно познание на местния контекст. Геника Байчева работи с маргинализирани общности и учители, а Никола Венков е специалист по социология и градска антропология, с фокус върху маргинализирани общности, политики и неравенства в града. Ангажирани бяхме като консултанти на анкетния процес, ментори на наетите за теренните обходи лица. На Никола, като социолог, беше възложено да пригоди дизайна на изследването за конкретния контекст, и в края му – да обработи и анализира събраните данни, да ги подготви за настоящия доклад.

Изследването по проект „Всички заедно – за по-добро образование и здраве” повтаря предишни проучвания на Българо-швейцарската програма за сътрудничество при подобни проекти в България. Анкетният дизайн беше предоставен в готов вид, като имавме право да добавим въпроси, но не и да отнемаме или променяме съществуващите. Значителен проблем на проучванията от този тип на маргинализирани общности е, че последните биват разглеждани като пасивен обект. Задачата на изследователя, поръчителя и обществото е да установи характеристиките на този обект, често смятани за объркващи и мистериозни, за да подготви политики, които да му въздействат в различни желани посоки (желани от изследователя, поръчителя, обществото). Анкетният формуляр, който получихме, не правеше изключение от тази практика. Ние предложихме допълнителни въпроси, чиято посока беше да върнат на „респондента от махалата” човешко и гражданско достойнство: да му дадат глас, чуваемост към личното му мнение, любопитство към способността му все пак и сам да планира живота си, към неговите мотивации, да го поставят в позицията на гражданина, който също има право да изисква.¹ Следните нови въпроси бяха възприети и добавени във формуляра:

¹ Наясно сме с напрежението между индивидуалистичната представа за изискващия гражданин произхождащ от средната класа и конформното функциониране на маргинализираните прослойки. Вж. дискусията на въпроса „Какво е най-важно в живота” в

Доволни ли сте от училището?
Ако не, занимавате ли децата вкъщи, за да наваксате?
До кой клас държите да изкарат децата/внуците ви?
Имали ли сте досег със Съвета (администрация, община, кмет)? По какъв въпрос най-често?

Кое е най-важно за вас? (може няколко отговора)

- да успея в професията ми
- да постигна стабилност и сигурност
- да давам внимание на семейството
- да осигуря достатъчно пари
- да подкрепям приятелите си
- да имам интересен живот
- да запазя уважението на роднини, съсед и колеги
- друго

Някои от тези предложения се оказаха успешни, други имат нужда от преобразуване и по-нататъшно тестване. Доколко уместно паснаха или не на онова, което местните хора имат да споделят, можем да оценим по самата вариация на отговорите (твърде голяма или твърде малка, вж. § 4) – това сме направили в съответните точки.

Този доклад няма за цел да произведе авторитетно и авторитарно знание за кв. Столипиново – чрез пасивен тон и „обективен” стил, прикриване на противоречията в данните и на пролуките (неминуемо) в процеса и методологията. Личното и професионалното ни убеждение е, че по-добрият начин за правене на наука, особено когато тя е приложна и ориентирана към читатели, които са неспециалисти в конкретното ѝ микрополе, е че трябва авторът съвестно и честно да експлицира всички съображения, тънкости и слаби места в аргументите си или дори в цялата парадигма, в която работи. Той трябва да позволи на читателите да се запознаят с предпоставките за методологическа и критическа дискусия, вместо да прикрие, че такава съществува (или би трябвало да съществува). Затова настоящият доклад не е просто сухо изложение на „универсални резултати”, а е написан в един по-ангажиран с процеса на получаването им стил. Задачата на доклада е да комуникира възможно най-пълно наблюденията, които един ангажиран изследовател би постигнал въз основа на заложените дейности.

Едно от нашите първи наблюдения с методологическо значение (важно за провеждането на бъдещи такива проучвания) беше, че някои от въпросите в наготово получения анкетен формуляр, въпреки че е бил използван вече на други места, също се разминават с местния контекст. При някои въпроси това се виждаше от пръв поглед, за други се изясни постепенно след като анкетаторите започнаха работа, а при трети, за съжаление, се очерта едва при статистическа обработка на събраните данни. Въз основа на нашия опит със Столипиново предложихме по някои въпроси допълнителни или по-различни категории за кодиране от анкетаторите, а при други – въобще да изоставят твърдото кодиране.² Предложихме и конкретни варианти, по които да бъдат задавани някои от въпросите.³ Разликите между нашите препоръки и предоставената им с

Част I. § 4 и бел. под лин. 15. Въпреки това смятаме, че е важно да се състои самото стълкновение, което обучава общностният индивид да се превърне в гражданин.

² Например, вместо да се опитват да напъхат даден отговор в концептуалните кутии „работещ” и „не регистриран безработен” просто да запишат с какво човекът им казва, че си изкарва хляба. Кодирането после щяхме да извършим ние с grounded theory-подход.

³ Вместо обичайното „Какво работиш?”, „Работиш ли нещо?”, което предполага определени категории, да питат „Как си изкарваш хляба?”, „Как изкарваш пари за семейството ти?”

анкетата официална писмена инструкция увеличила иначе естествената дивергенция в практическите подходи на работа между 8-те анкетатори на терен. Това освен отрицателни има и своите положителни страни (вж. § 4), и се превърна в значим организационен принцип на анализите и представянето им тук.

§ 2. Особености на кв. Столипиново, съставяне на извадка

В квартал с висока степен на неформалност като Столипиново, опит да се изгради репрезентативна извадка би дал твърде изкривени резултати. Не разполагаме с описание на статистическата съвкупност, въз основа на което да съставим независими и случайни избори. Много домакинства са извън адресното описание на квартала, и те имат характеристики, които не са независими от този факт.⁴ Поради все още здравите тук роднински връзки в съставното семейство, е трудно да се прокарат граници на домакинствата по равномерен начин, които да съвпадат с юридическия или фактическия адрес. Например, често в няколкоетажна „еднофамилна“ къща (собственост на една брачна двойка) или около един вътрешен двор и адрес живеят няколко свързани семейства, които са в достатъчно голяма степен отделни домакинства. Друг път ни съобщават за огромно домакинство от десетина души в двустаен апартамент (типично родители и две по-млади брачни двойки с децата им), които едва ли спят там фактически, но ежедневието им действително е тясно свързано. В такава ситуация стават неясни правилата, по които можем да осигурим независимо подобрени домакинства. Още по-сложно е да се изпълняват от анкетаторите унифицирани инструкции (например за систематична стъпка през „ен“ домакинства) в разнообразието от практически ситуации.⁵

Затова приехме от самото начало, че не е възможно да се изведат представителни данни – тоест да изведем по математически път прогноза за това какви са пропорциите по съответните променливи за целият квартал. В настоящия доклад ще цитираме процентни данни единствено като *дялове в съвкупността от събраните анкети* по даден фактор. Такъв тип данни все пак ни дават представа за тенденциите сред населението и могат да се използват за направата на политики. Но авторите на доклада не се ангажират с твърдения за процентни или количествени параметри относно целите общности – например, твърдения от типа „неграмотността в Столипиново е x%“. Ще си позволим да изискаме и от ползвателите на доклада да не правят такива последващи екстраполации.

Предишни изследвания от този тип са провеждани чрез пълно обхождане, но това не е възможно в квартал от около десет хиляди домакинства.⁶ Предложихме предвидените от ОФ „Пловдив 2019“ 480 анкети на домакинства да се организират по метод аналогичен на пълното обхождане, но върху определени „парчета“ от пространството на квартала. По този начин се минимизира шанса да се пропуснат „неочакваните“ от изследването типове домакинства; минимизира се броят хипотези към общностната структура, които могат да произведат неуловим систематичен ефект

⁴ Много хора живеят на едно място, но са регистрирани на друго, като мястото на което ще ги открием може да има или не адрес.

⁵ Има твърде много променливи, които ще трябва да бъдат решавани субективно от анкетаторите, и да разчитаме на изключителна добросъвестност и концентрация. Например по какви критерии да бъдат подредени домакинствата от един адрес, за да бъдат анкетирувани само едно или две от тях.

⁶ Всъщност дори броят на населението е неизвестен и официалните данни не се считат за достоверни.

върху извадката. Също така се улеснява работата с анкетаторите: на тях се дава задачата да регистрират без пропуск и последователно всички домакинства в дадено „парче“, докато стигнат предзададена бройка. В районите с по-голяма степен на неформално застрояване те разчитат на пряка информация от анкетирания за наличието на техни съседи и други домове на семейства, които може да не се забелязват „отвън“.⁷

При така избрания подход, потенциално проблематичните социологически хипотези, съзнателни и несъзнателни, се заменят от една основна и ясно видима (също проблематична): очакването, че социалната хетерогенност,⁸ която ще регистрираме вътре в „парчето“ е по същество еднородна с тази извън него и ни казва нещо за целия географски район (нарочно избягвам израза „е представителна за“). Не можем да гарантираме това обаче. По тази причина към изведените данни и таблици в този доклад в общия случай не прилагаме критерии за статистическа значимост на резултатите. Извършената работа трябва да се възприема не като количествено изследване, а като *мащабно качествено* такова.

Качествените изследвания не могат да изведат точната тежест на всеки феномен в проучвания обект, но могат да ни дадат много по-задълбочена информация за характеристиките и структурата на феномените, да покажат типологията от съществуващи феномени; включително и да открият такива, които не са програмирани предварително в дизайна на изследването. Не можем в резултат от тази анкета да обявим точния процент завършили средно образование в Столипиново, но можем да потърсим количествени типологии: повече и по-малко разпространени сценарии на развитие при различни групи респонденти. Именно вторият тип информация е полезен за съставянето на политики. Предимствата на качествения подход са сериозни и за да се възползва този доклад в пълна степен от тях, към резултатите от анкетата на места добавяме свързани примери и интерпретации изведени от собствената ни теренна работа в квартала отвъд настоящия проект.

Важно съображение за избрания подход е, че Столипиново не е хомогенен квартал и не е населяван от една „общност“.⁹ Тук намираме огромно разнообразие в социалните характеристики и икономическите показатели на домакинствата: от тотално декласирани индивиди (най-вече жертви на наркозависимост), през стереотипния медиен образ на „циганина“ – свръхбедни семейства с импровизирани жилища от подръчни материали и без възможност за дори средносрочно планиране на живота си, през „средна класа“ – със собствени жилища, ако и често нелегализирани от общината, с нестабилни но понякога добри доходи и съответния вече развит стандарт на потребление и живот, до богати семейства от различен тип. Едно до друго живеят семейства с различен културен и социален капитал извън махалата – тоест с различни възможности да прогресират в контекста на сегрегация и стигматизация в българското общество. Има и различни идентичностни общности на базата на различна религия, майчин език и самоидентификация като етническа идентичност. Основното деление е между самоидентифициращи се като турци, мюсюлмани, с традиционното име „миллет“; и самоидентифициращи се като роми, евангелизирани, с традиционното

⁷ Този метод работеше успешно, както свидетелстваха устните доклади на анкетаторите пред авторите на доклада: „На адрес X живееха 6 семейства, през една вратичка се влиза, аз въобще не си представях колко още има отзад!“

⁸ В смисъл на размесването и богатството от различаващи се помежду си характеристики на домакинствата живеещи едно до друго, по всички измервани параметри: от социален статус и доходи, до демографски данни, възрасти на членовете, здраве, брой деца...

⁹ Разбира се, методологически проблематична е и употребата на самото понятие „общност“.

местно име „бургуджий“. Турците са мнозинството в Столипиново, а ромите живеят предимно в североизточния край на квартала и са може би около една шеста или една пета от населението – отново, няма количествена информация. Всички живеещи в Столипиново смятат себе си за българи като национална и гражданска принадлежност. В нашите разговори с тях, освен „вие българите“, употребяват рутинно и „ние българите“!

Оттук нататък в текста ще използваме местните идентичности на общностите вместо налаганите им отвън, защото смятаме, че за да е успешна социалната работа в една общност, трябва да се уважават нейните собствени разбирания за себе си. При това те трябва да се възприемат искрено от работещите на място – важна наша препоръка към осъществяването на следващите стъпки от проекта. Това е проблем за повечето досегашни проекти за подпомагане на местната общност от държава, община или фондации, и според нас – значима причина за техните слаби постижения.¹⁰ От една страна напъхването на маргинализираните общности в България в предзададени концепции на международните донори и рамкови програми изграждани без обратна връзка от място (бедните и стигматизираните в България са „роми“), а от друга, емоционално значимата представа сред българите, работещи по тези политики българи, включително и на място, че това „все пак са цигани, ама се турчечат“.

§ 3. Райони и клъстери

Обобщените данни няма да са полезни за такова хетерогенно градско място. За да можем да кажем нещо полезно, трябва да навлезем в структурата на това разнообразие. Подходът с пълно обхождане на „парчета“ от квартала се основава на допускането, че докато на микрониво (между съседи) очакваме голяма хетерогенност, то на мезо-ниво самата хетерогенност не се изменя особено (между една уличка и съседната), и накрая, че можем да разпознаем на макрониво границите, където хетерогенност с „един тип“ характеристики преминава в такава с друг. За целта се опираме на нашия опит в квартала.

Въз основа на знанията от предишните ни проучвания в кв. Столипиново определихме 11 типологични района. Това кореспондира с така наречената едностепенна гнездова извадка. Вътре в тях, на псевдослучаен принцип бяха избрани „парчетата“ за концентрирано анкетиране. В някои случаи анкетаторите можеха да ги изберат по свое усмотрение (ако имат познат и пр.), но това се отнася само до „началната точка“ на обхода им. След това бяха задължени да работят в една плътна траектория с всеки тип домакинства, който им се изпречваше по тази траектория. Помолени бяха надлежно да отбелязват всеки отказ или липсващи живущи, след което да ги заместят със следващия съсед по траекторията. При липсващи хора, трябваше да търсят информация от съседите за причините, и ако не са постоянно напуснали, от анкетаторите се изискваше поне още едно връщане по различно време на деня. Едно „парче“ (или „клъстер“) трябваше да е съставено от 40 анкети. В общо предвидения бюджет за 480 анкети, така оставаше резерв от 40 анкети, които да заместят

¹⁰ Едно от активните НПО-та в квартала, с което повечето външни партньори се свързват като входна точка, се ползва с изключително ниско доверие извън ромската част на населението. Турците смятат, че тяхната идентичност е продавана като ромска за лично благодетелстване на ръководителите на организацията и много от тях отказват контакт с нея. Социален работник от друга организация споделя илюстративен случай в неговата практика: „Казвам на родителите – момчето може да получи стипендия за университет, обаче трябва да напишем тук, че е ром.“ „Не! В никакъв случай!“ е реакцията на семейството.

непопълнени правилно и пр. (особено в ранния етап, когато анкетите трябва да усвоят точната структура на формуляра). За съжаление, поради организационни обръквания бяха постигнати само 435 реални анкети, като размерите на не всички клъстери достигнаха 40. Клъстерът в район „Юг – главна” остана с 17 анкети:

Име на район:	Западен край	Юг – улички	Юг - главна	Център	Соколи	Шумен	Каналъ
Брой анкети:	38	40	17	40	43	41	40

Ромска-къщи	Смесен блок	Отвъд Ландос	Крайречна	Общо:
41	39	55	41	435

По тази причина в анализа са включени всички направени анкети, като е извършен сериозен вторичен анализ върху разликите в резултатите на индивидуалните анкетиори и промяната в тях с напредване на работата и получаване на обратна връзка от консултантите (вж. § 4). Въз основа на този анализ се изключват временно части от анкетите проблемни по конкретния въпрос и измерител. В много от таблиците в доклада сумата от домакинствата е по-малка от 435 по тази причина. От друга страна изключените от статистиката анкети понякога ни дават различна перспектива към проблема, поради различно записвани категории например, и се оказват ценни за качествения анализ, който предлагаме.

Район наричаме географската територия, която постулираме като сравнително еднотипна по социални характеристики на живеещите там. По този начин построяваме типология, чиято структура можем да изследваме. Няма нужда да се тревожим за точните граници на районите, тъй като във всеки от тях работим с едно парче. На практика определяме 11 „типа” социално-жилищни среди с предполагаемо различаваща се социалност, различаващо се функциониране на асембляжа от жители, които ги „правят”. Задачата ни в доклада е да „опишем” тези 11 типа, а и да проверим хипотезата за различието им и да ги групираме. Със сигурност обаче Столипиново няма един образ (пък бил той и хетерогенен), както обичайно се възприема отвън, вкл. и при планиране на политики.

Клъстер наричаме парче от територията и социалността вътре в района. Това е серия от съседни домакинства, която избираме за обход. В някои райони разделихме клъстерите на до две или три подчасти – например 30 домакинства в апартаменти в характерните за района кооперации, и 10 в околблоковите самотелни къщи.

Наименованията на районите са работни и избрани от нас за целите на доклада. Следва списъкът на 11-те района, а на Фиг. 1 са локализираните в географията на квартала. Клъстерите не са показани, за да се гарантира анонимността и неприкосновеността на съгласилите се да участват в анкетата.

Западен край. Тук жителите смятат себе си за по-оправни и „интегрирани” от други части на квартала. Клъстерът беше поделен между блок и къщи.

Юг – улички. Във вътрешността на южната половина на Столипиново, където повечето имоти са наследствени и са надстроявани многократно до превръщане на улиците в интимни проходи ползвани предимно от живеещите там. Здрава междусъседска общност.

Юг – главна. По протежение на пазарните улици на квартала. Жителите имат добра възможност да развиват бизнес.

Фиг. 1. Показател за местоположението на определените за целите на изследването райони. Границите не са фиксирани.

Център. Зоната в близост до „Стария пазар”. Клъстерът беше поделен между къщи, апартаменти, и самоделни къщички в района.

Соколи. Група блокове с много общински жилища и извънредно социално разнообразие, с което обитателите трябва да се справят при съвместния си живот. Малка част от клъстера е заделена за близките къщи.

Шумен. Импровизирани къщи извън регулация, чийто жители се заселват тук през последните 30 г. от други части на Столипиново. Обикновено в резултат от никакви житейски кризи.

Каналъ. Подобно на Шумен, но в друга част на Столипиново.

Ромска-къщи. Избран е клъстер във вътрешността на „ромската махала“ (на бургуджиите).¹¹ Предимно самоделни къщи без собственост на терена.

Смесен блок. Обхваща кооперации, където жителите смятат себе си за по-уредени и бихме могли да причислим към местна „средна класа“. Там живеят и турци, и роми. (Всички райони преди осми, се считат в квартала за турски.)

Отвъд Ландос. Кооперации в частта, която се смята за „Изгрев“ и обикновено се възприема като „българска“. Анкетирани са роми.

Крайречна. Групата от блокове между ул. Крайна и Крайречна, където предполагаме, че живеят по-голям процент собственици на жилищата си, съответно, хора със по-стабилни доходи. Инвестират повече в общата етажна собственост.

§ 4. Анкетен процес и трудности

Анкетирането по цели домакинства позволява да се събере демографска информация за много повече респонденти, отколкото анкети са проведени. То разчита на предоставянето от малък брой представители на домакинството на данни за останалите членове. Разговаряно е с присъстващите в дома през деня – най-често това е била жената на средна възраст, понякога с включвания от мъжа ѝ. Понякога се е отзовавала младата жена или големият син, по-рядко в анкетата е отговарял сам съпругът.

Работата с 8 анкетъори (по 60 анкети всеки, с две изключения) позволява да се улови в самите данни присъствието на ефекти „изкривяващи информацията“. По-точно, позволява да се види, че данните за състоянието на дадено домакинство не съществуват обективно и твърдо установимо, а се конструират на момента, в ситуацията на разговор между анкетъор и респондент. Те се ре-конструират и втори път, когато анкетъорът трябва да направи превод между свободните категории на разговора и ограничените, обединени категории на подадените му инструкции и попълвания формуляр. Тъй като всеки анкетъор носи на терен различни собствени характеристики, тези конструирания и реконструирания ще внасят систематични ефекти на разминаване в общата съвкупност. Ще се възползваме от този факт при анализите и затова в текста по-нататък ще бъдат участници не само изследваните общности, но и самите анкетъори. Нека да представим имената им тук – Ася, Мария, Милена, Милко, Никол, Петя, Христина и Юлия, с благодарност за свършената немалка по обем и трудност работа.

Един от влияещите фактори върху интервюто е социалният статус и качеството на познанството между анкетъор и респонденти. При Петя, например, не откриваме случай на семейство изразило недоволство от качеството на училищния процес. Такива се срещат при останалите анкетъори. Бихме потърсили причината във факта, че Петя е учител в едно от местните училища.¹² Действително, по нейни сведения в много от

¹¹ За съжаление не успяхме да го разделим на няколко части, за да обхванем например големите ромски къщи на занаятчиите.

¹² Този случай показва, че за да работи институцията на медиатора, за да ѝ се доверят местните хора, тя трябва да е видима в общността като отделна от училищната, и дори оперираща в нейна опозиция. Личният състав трябва да се попълни от нови лица, които не са

посетените домакинства я познават в това й качество: техните деца са нейни ученици, или самите родители са били нейни ученици, а и тя вече е участвала в подобни обхождания на квартала по проекти организирани от училището.¹³ Затова при анализа на този конкретен въпрос ще оставим настрана анкетите на Петя, очаквайки да получим по-реалистичен резултат. По-значима е обаче положителната страна на това разпознаване от общността на връзка с анкетъора. То позволява по останалите въпроси респондентите да се чувстват свободно и да дадат искрена и доста по-подробна информация.

Втори пример. В резултатите на друга конкретна група анкетъори се открояват известен брой домакинства съставени от самотни майки с деца. Струва ни се вероятно в голяма част от тези случаи съжителството с бащите да е актуално, но респондентите да не желаят да го съобщят. Тази група анкетъори работят в клон на общинска фондация в квартала, и е вероятно техните резултати да се отклоняват, защото местните ги подозират във връзки с общинските и социалните служби, които контролират например даването и отнемането на общински жилища. За социална група, която е в такава степен на зависимост от решенията на други, е нормално да е изключително мнима към всяка интеракция със структурно по-овластени.¹⁴

Фактор е и различният личен подход на установяване на контакт или конкретното формулиране на въпроса. Често въпросите в анкетата звучат неясно в местния контекст, и на анкетъора се налага да ги превежда в уместни категории, в процес на диалог и импровизация. Най-драматичен пример за ефекта на това взаимодействие дава въпрос №50, за основните ценности мотивиращи респондентите (Част II. § VI.3). Там отговорът е различен между анкетъорите и систематично един и същ при всички респонденти на един анкетъор. Какво се случва? Трябва да имаме предвид, че такъв въпрос е твърде предизвикателен в тази социална група. Той изисква респондентът, без необходимата подготовка на дългия разговор в едно дълбочинно интервю, да излезе на „публичната сцена“ със свое твърдо и индивидуализирано мнение. Той трябва да направи усилие да се отскубне от невербализираните общностни и роднински конвенции направляващи поведението му, да рискува да ги облече в думи, да застане зад тях като личност и да стане открит за противопоставяне.¹⁵ Често след като е бил свидетел на препитването на съседа, той ще предпочете да даде наготово подсказания отговор. Причинителят на цялата тази драма, анкетъорът, намира различни решения да намали тежестта ѝ и да олекоти ситуацията. Дългият и доскучаващ за изчитане списък от възможни отговори се поддава на разнообразна преработка и изпълнение от анкетъорите.¹⁶

познати от училището. А най-добре – от членове от самата общност със средно образование, след подходящи курсове. В противен случаи медиаторите ще чуват, че „проблеми няма“.

¹³ Предишно участие в анкетни обходи на Столипиново отбелязаха повечето от привлечените колеги.

¹⁴ Вж. например John Chr. Knudsen, "Cognitive Models in Life Histories," *Anthropological Quarterly* 63, no. 3 (1990). Докато с маргинализирани общности като цяло се работи трудно, в антропологичната ни работа забелязваме разлики в отношението към нас дори според социалното положение вътре в самото Столипиново. Много по-лесно получаваме доверие и разговаряме открито с онези, които имат собственост върху жилищата си, или имат стабилна работа и доходи, или се занимават със занаятчийство (т.е. „държат хляба в ръцете си“).

¹⁵ Вж. повече за насилственото конструиране на мнение при социологически анкети сред маргинализирани и работническите класи в Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984), с. 405-431.

¹⁶ В целия спектър: от анкетъора, който изчита последователно изчаквайки реакция на всеки вариант за отговор, до съкратено, бягащо от сериозността на въпроса и съответно,

Анализ на вариацията в резултатите при различните въпроси може да установи кои въпроси и категории са най-нерелевантни към местния живот. Например, въпросът за заетостта на членовете на домакинствата, със своята дихотомия между работещ/безработен, произвежда страхотна дисперсия от колебливи интерпретации. Те е трябвало някак да бъдат решени при попълването на формуляра и систематичността на решението може да бъде засечена при анализа (Част II. § II.1).

Фактът, че разполагаме с така разнородно произведени данни, е много ценен. Той държи вниманието ни будно към ограниченията в надеждността на резултатите от този тип производство на знание.

абсурдността на момента, изброяване, „Кажете ми, кое е най-важно според теб – професията, семейството, парите, ... ?”.

Част II. Анализи и тенденции

Изложени са анализи на данните по всеки въпрос от анкетата. В общия случай следваме структурата в анкетния формуляр, но въпросите са групирани в няколко главни теми. Подзаглавие на всеки параграф указва номерата на въпросите, чиито резултати обобщава.

Тема I. Семейство и демографски характеристики

§ I.1. Домакинство

Въпр. №7, таблицата – общо.

Инструкцията на изследването дефинира понятието „домакинство” по много ясен начин: лицата, които живеят в едно жилище или част от жилище и имат самостоятелен бюджет. Въпреки това, в практическата ситуация на многообразието от битови конфигурации определените във всеки случай граници на домакинството ще са донякъде произволни. Да вземем за пример група от близки роднини, живеещи в непосредствено съседство. Те биха могли да влязат в анкетата като три или четири домакинства с нуклеарен състав. В данните, с които разполагаме, понякога членът на домакинство споделя, че те нямат пералня, или пък баня и тоалетна, защото ползват тези на родителите отсреща. При друг сценарий тази група роднини могат да се представят като едно домакинство от 12 или 13 души, съдържащо да речем 2-3 брачни двойки и общ баща/свекър.

Категорията „домакинство” (както впрочем и „семейство”) е отворена за интерпретации според контекст и фактори, до които нямаме достъп при анализа. Анкетата предполага, че самите респонденти ще подхождат аналитично и дори безпристрастно към задачата по определяне на границите на домакинството (включвайки или изключвайки някой роднина) – а нямаме основания за такова очакване. Да вземем безпристрастността. Фамилиите, чиито жилища не могат да се разширяват чрез надстрояване, може да отделят младата двойка (или възрастните родители) в самоделна къща край блока, или в Каналъ махала. Те остават обаче регистрирани на стария адрес. Защото кандидатстват за апартамент на Жилфонд, или просто за целите да бъдат откриваеми от държавата. В зависимост от доверието към анкетаторите тези отделили се семейства може да бъдат съобщени като живеещи в домакинството или не.

Поради този ред съображения е безпредметно да изчисляваме характеристики като среден размер на домакинството в Столипиново. Трябва да подходим по-нюансирано и по-скоро да потърсим типовете често срещани структури на домакинства. С разбирането, че „отделно домакинство” в много по-малка степен обозначава тук отделна единица; роднинските връзки между нуклеарните семейства и между поколенията тук са много по-силни отколкото в представата ни за българското общество.

Можем да пробваме да разчленим значимостта на двата сценария по-горе (домакинства съобщени сято или отделно) чрез таблица за броя домакинства в извадката разпределени по броя възрастни и броя брачни двойки в домакинството:

Домакинства в извадката според:		Брачни двойки в домакинството				Сума
		0	1	2	3	
Брой възрастни членове	1	38	1	0	0	39
	2	28	123	0	0	151
	3	10	60	0	0	70
	4	2	19	49	0	70
	5	0	5	11	0	16
	6	0	3	2	2	7
	7	0	0	0	2	2
	8	0	0	1	0	1
	9	0	0	0	1	1
Сума		78	211	63	5	357 ¹⁷

Виждаме, че вторият сценарий е рядкост и регистрираните като действително съставни семейства, с 3 брачни двойки, са само 5 на брой. Доста по-значим случай е този на две брачни двойки – възрастна двойка, с едно от женените им деца (49 домакинства). От терена ни знаем, че това е най-често по-малкият син с жена си и децата си – модел типичен за българската патриархална традиция. Анкетата регистрира преди всичко нуклеарни семейства (123 на брой), понякога с един съпътстващ възрастен (60). В броя възрастни влизат неженени, разведени или овдовели родители/чичовци/синове или дъщери, които остават при основното семейство. Самотните родители и вдовците попадат в най-лявата графа.¹⁸

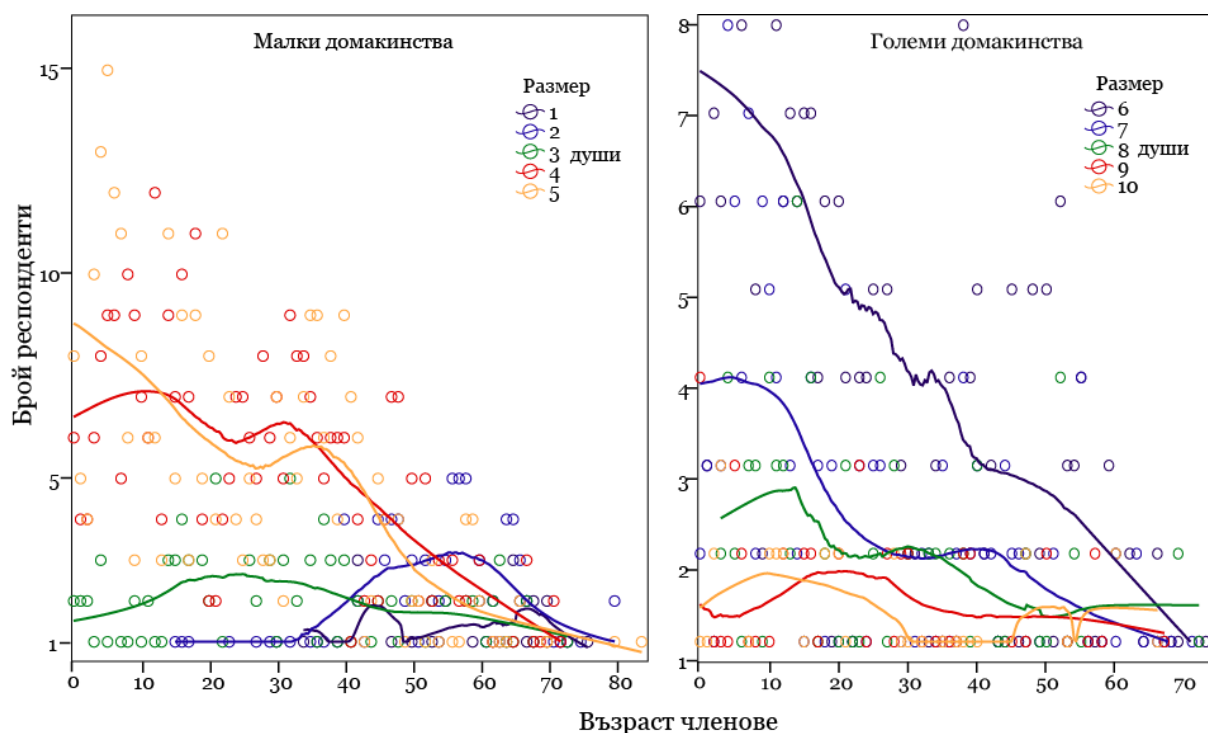
Още за типовете структура на домакинствата ще ни даде изобразяването на възрастта на членовете им. Във Фиг. 2 са плотиран разпределения на тези възрасти за всеки размер семейство (от едночленно до петчленно в лявата половина, до 10 души в дясната, по-големите са пропуснати). Тук включваме пълният размер на домакинството, заедно с децата. Важната информация се съдържа във формата на цветните криви.

Отляво, най-високи са червената крива на 4-членните семейства и оранжевата на 5-членните. Те са най-много на брой в извадката. Червената крива има два пика, които показват, че в общата съвкупност от тези семейства, т.е. „средностатистически“, най-голям дял имат поотрасналите деца (10-20 г.) и родителите около 25-35 г. Това е стандартното нуклеарно семейство. В Столипиново то е ограничено по възраст: членовете над 40 г. намаляват значително. Аналогична е ситуацията с 5-членните

¹⁷ По технически причини 88 анкети не предоставят същия порядък информация за семействата и са изключени от това измерване.

¹⁸ Интересни са случаите на домакинства с 3 – 4 възрастни без семейни двойки. Понякога попадаме на овдовели или разведени братя и сестри, които след като децата им са напуснали, се събират да живеят заедно, но от 400 домакинства има само един случай на съжителстващи и несвързани родствено възрастни (две момчета и едно момиче в апартамент). Те са съобщили, че са наркозависими.

семейства. Там поради наличието на три деца малките възрасти натежават значително, а родителската се изтегля надясно с няколко години. Далеч по-малко са 3-членните семейства (зелено). При тях се смесват различни типове – двама родители ок. 15-30 г. с единствено дете (затова сумата на децата е два пъти по-малка от пика на родителската възраст) с други комбинации от възрастни (малко издуване има при 55-годишните и 35-годишните). Двучленните семейства в квартала са изключително „empty-nesters”, възрастни двойки, които са оженили и отпратили вече децата си. Лявата опашка на разпределението, от отделили се, но неродили още млади двойки е на практика невидима при този мащаб. В Столипиново младите се отделят (ако се отделят) не при започване на брачния живот, а при раждането на дете – а това ги изпраща в зелената крива.

Фиг. 2. Вътрешна възрастова статистика на домакинствата според техния размер (едно- до 10-членни). Брой респонденти от съответната възраст (кръгче) и размер домакинство (цвет). Относителна тежест на възрастите във всеки размер домакинство (интерполационни криви).¹⁹

Пикът на едночленните семейства се измества надясно (65-70 г.), тъй като е свързан с овдовяването на възрастните двойки. Един по-ранен пик ок. 45 е резултат от припокриване на ранната смъртност в квартала (§ 1.2) с разведени партньори, чиито деца са се отделили.²⁰ Големите домакинства от дясната страна на Фиг. 2 показват вече

¹⁹ Получени чрез плътностна оценка с „триъгълно” (triweight) ядро. Извадката е от 357 домакинства от предната таблица.

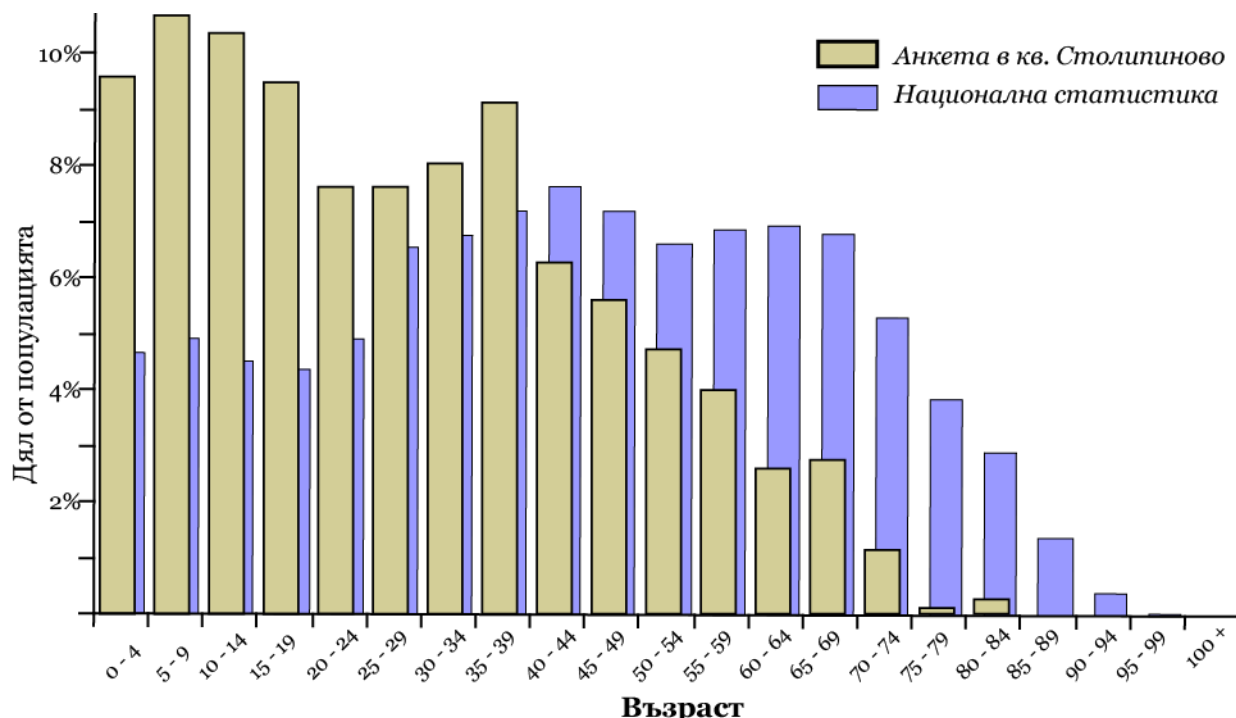
²⁰ Общото отношение при едночленните домакинства е 74% вдовци и 23% разделени/разведени. В район „Каналъ” са концентрирани значителна част от последните (Част II. § 1.3), а район „Юг – улички” изпква с множество самостоятелни вдовци. Там става дума за споменатия първи сценарий: те се падат родители или сватове на домакинствата регистрирани преди и след тях в анкетата. Особеността на този район в анкетата идва по-скоро от възможностите, които дава местното застрояване – семействата да се отделят в полу-зависими жилища.

многостепенна структура от три поколения, с пикове ок. 20-те, 35-те и 40-50-те г., но надделява тежестта на сумираните деца от няколко двойки.

§ I.2. Възраст

Въпр. №2, №1.

Тъй като анкетата регистрира всички членове на домакинството – и деца, и най-стари, и събира информация за близо 2000 души, можем да опитаме да изчислим средна възраст за тази съвкупност и да я ползваме като указател за средната възраст в квартала.²¹ Полученото число обаче не ни дава кой знае колко полезна информация, освен да видим, че е значително по-ниско от средната възраст на българите в национален мащаб. Вместо това във Фиг. 3 сме изградили цялостната възрастова структура на измерената популация. За сравнение даваме и тази на населението на България.²²

Фиг. 3. Възрастова структура на извадката от близо 2000 души от кв. Столипиново, и за сравнение, възрастовата структура на населението на България (НСИ, 2016).

При този формат вече се вижда, от една страна, че делът на децата и подрастващите е двойно по-висок спрямо този в националната статистика, като позитивната картина се запазва и при младите хора – до четиридесетата година. От друга страна обаче, над 40 г. има *рязко намаляване* на дела в популацията, който при

²¹ С всички резерви, че извадката не е представителна и съставена от независими избори. Очакваме, че откъм показателя възраст няма причини за систематично изкривяване, а локалните такива ще бъдат компенсирани при гнездовия подход.

²² Събирането на данните по домакинства вместо индивиди не е проблем, доколкото не предполагаме, че в измерваната популация систематично влизат повече семейства с деца, отколкото домакинства на самотни старци например. Резултатът на графиката на практика показва възрастовата структура на „средното местно домакинство“, която бихме получили и чрез наслагването на всички криви от Част II. § I.1. Фиг. 2 със съответни тегла.

възрастните над 59 г. пада до критични стойности. Малко хора в Столипиново въобще не достигат пенсионна възраст от 65 г. – едва 4,17% в анкетата, при 20,73% дял за страната (по данните на НСИ за 2016 г.).²³ При това в параграф § IV.3 ще видим, че хората над 50 г. повсеместно страдат от сериозни заболявания, които са прогнозни фактори за ранна смърт. Здравният център трябва да се ангажира особено с проблемите на възрастните хора, над 40 г.

Докато в страната има значим процент възрастни хора над 85 г. (1,85%, или 131 хиляди души), най-възрастният респондент, срещнат от анкетаторите в квартала, е на 84. Тази жена заедно с още 5 души съставляват *всички* по-възрастни от 75 г. Бедността и комплексните фактори, които я съпътстват, се оказват определящи за скъсяване на живота тук и изискват спешното предприемане на политики. Ще добавим, че тези няколко души са всички от райони, които сме склонни да възприемем като представителни за една местна „средна класа”: по един човек в Юг-главна, Юг-улички, Център и трима в Смесен блок. С едно изключение те са от домакинства, оценили битовите и финансовите си условия (вж. § V.2) като „добри”.

За да проверим дали действително делът възрастни хора има съотношение с хетерогенността на социалните характеристики в квартала, изброяваме разпределението по райони на жителите над 54-годишна възраст:

Район	Западен край	Юг – улички	Юг – главна	Център	Соколи	Шумен	Каналъ
Брой жители над 54 г. на 10 анкетиращи домакинства	5,5	4,0	10,0	5,0	6,7	2,4	1,5

Ромска-къщи	Смесен блок	Отвъд Ландос	Край-речна	Средно:
2,9	6,4	4,9	6,3	4,8

Откроява се високото съотношение в района Юг-главна, където на всяко домакинство се пада по един възрастен, и значително по-ниските съотношения в районите със самоделни жилища, където само две домакинства от всеки десет имат възрастен член.²⁴

Ще повторим още веднъж, че бедността и сегрегацията имат твърде реален ефект дори върху продължителността на живота, и изискват спешното предприемане на политики. Един от тежките проблеми, които познаваме от нашия терен е замърсеността на въздуха поради запрашаване през лятото (липсата на озеленяване на откритите площи, липсата на общинско почистване на улиците от над 20 г., въпреки че повечето от работниците на общинска фирма „Чистота” са жители на този квартал) и поради отоплението на въглища, дърва и боклук през зимата (около 70% от домакинствата, § V.2).²⁵ Друг проблем е културата на хранене и възможностите за хранене – тук масово

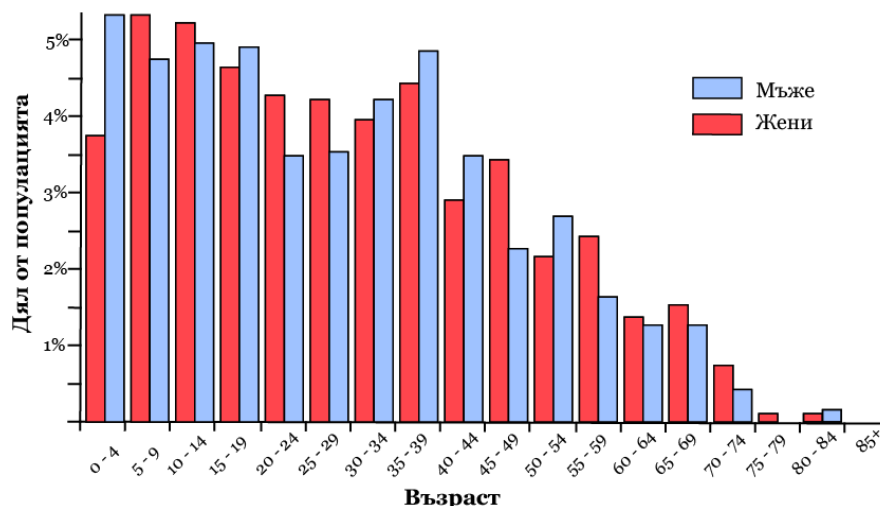
²³ В спора за тежестта на българските малцинства върху социалната система на държавата е добре да се вземе предвид и този факт: много малко от тях обременяват бюджета с изплащане на пенсии.

²⁴ Това отчасти може да се дължи и на вътрешно-семеините динамики и съобразяване с по-суровите битови условия: когато има родово жилище в квартала, там да останат родителите. Но сме регистрирали и обратния случай – апартамента да се оставя на младото семейство с деца.

²⁵ Но тези политики не трябва да се основават на наказателни мерки, които допълнително да влошат положението на хората тук, а на иновативни технологии и финансова организация:

се разчита на най-евтините продукти на пазара и дори извън търговската система (продукти, които иначе фабриките биха изпращали за производство на храна за животни).

В националните данни (синята „сянка” във Фиг. 3) се вижда ясно „гмурване“ при възрастите между 10 и 25 г. – резултат от намаляването на раждаемостта по време на кризите от 90-те години. За Столипиново спадът започва по-рано, и като че ли след 95-та година кризата вече престава да е шок за семействата тук. Ние по-скоро бихме търсили обяснението в отрицателен механичен прираст днес. Трудовата емиграция към Западна Европа е сериозен феномен в Столипиново през последните години и от графиката заключаваме, че е най-масова при тези възрасти – 20 до 35 г. Тази интерпретация се подкрепя при разделно плотиране на възрастовата структура по полове (Част II. § I.2. Фиг. 4). Двата пола показват различно намаляване на броя членове: гмурването в същите възрасти е значително по-дълбоко при мъжете, отколкото при жените (но го има и при тях: ~15% загубени от пика на кохортата 35-39 г., спрямо ~25 % при мъжете).

Фиг. 4. Възрастова структура на извадката по пол.

§ I.3. Семейно положение

Въпр. №4.

Общностите в Столипиново са сравнително консервативни и семейните ценности са много важни. Бракът е от изключително значение, както за роднините, така и за самата двойка. Да срещнеш двойки с нерегламентирани от общността отношения, е рядкост. Рядкост са и неомъжените „ергени” и „стари моми”. Тъй като създаването на собствено семейство е най-важното постижение на индивида, с което той или тя може да покаже своята зрялост и равноправно място в обществото, бракът е силно желан и търсен и от самите младежи. Сред част от най-младото поколение се забелязва либерализиране на ценностите и появата на свободни връзки в тинейджърска възраст.

Втората характерна особеност на общностите тук е, че тъй като валидността на брака е толкова силно контролирана от общността и постоянното присъствие на

например чрез социално предприемачество и партньорство с местните неформални бизнеси да стимулира замяна на произвежданите тук печки за въглища с портативни газови системи, като това бъде изгодно за потребителите и местните производители.

роднините, не се усеща нужда да се прибегва до рамката на държавните институции. Проникването на последните въобще е частично, като причините за това са комплексни и не могат да бъдат анализирани тук. Но тенденцията да се сключва граждански брак бихме могли да ползваме като косвен индикатор за идеологическото проникване на държавата. Гражданският брак се възприема от местните най-вече като допълнително „украшение“, чиято най-важна задача е да демонстрира интегрираността и напредъка на съответното семейство в българското общество. Хипотезата ни е, че докато през социалистическия период, значението на тази интеграция е нараствало за местните хора, то през последните години намалява и те се чувстват все по отделени от държавата.

Тези наши наблюдения се потвърждават в анкетата. Делът на респондентите, които остават неженени на възраст над 27 г. е много малък – 5%, а на преминали през брак в общността – 95%. Изненадващ е високият дял разпаднали се след това семейни отношения, почти 10%.²⁶ В табличен вид:

Дял при жителите над 27 г.	Официален брак	Местен брак	Неженен / неомъжена	Разделен/а	Разведен/а	Вдовец / вдовица	Сума
	46,9%	30,3%	5,1%	2,8%	7,0%	7,9%	99,9% (или 828 души)
	77,2%			9,8%			

Тук сме използвали етикета „разделен“ за респонденти, които са имали преди това само местен брак, и „разведен“, ако е имало граждански брак и съответно развод. Предвид стереотипа към общностите тук донякъде неочакван се оказва сериозният процент граждански бракове. Отношението между респондентите, които са прибегнали до законово регистриране на семейното си положение и тези, които не са (прибавяйки съответно групите на разведените и разделените), се получава 62% : 38%.

Другият разпространен стереотип към малцинствените общности е, че основна мотивация за несклучването на официален брак е свързано с възползване от по-добрите условия за достъп до социални помощи за самотни майки. Такива вероятни случаи действително бяха открити – домакинства от жени, които са неомъжени (не в местен брак или разведени/разделени), но имат по няколко деца. В някои случаи това бяха домакинства от възрастна сама жена, няколко дъщери без партньори, и всички техни деца. Общият процент от 5,1% заявили, че са неженени/неомъжени, показва че тази практика играе незначителна роля. Неженените с деца са 0,61% от цялата извадка.

Разпределението на горните категории може да бъде проследено по възраст:

Възрастова група	Неженени под 18 г. ²⁷	Официален брак	Местен брак	Неженени	(С гадже ²⁸)	Разделен	Разведен	Вдовец	Сума:
14 - 15 г.	95,5%		4,5%		(1,1%)				100%

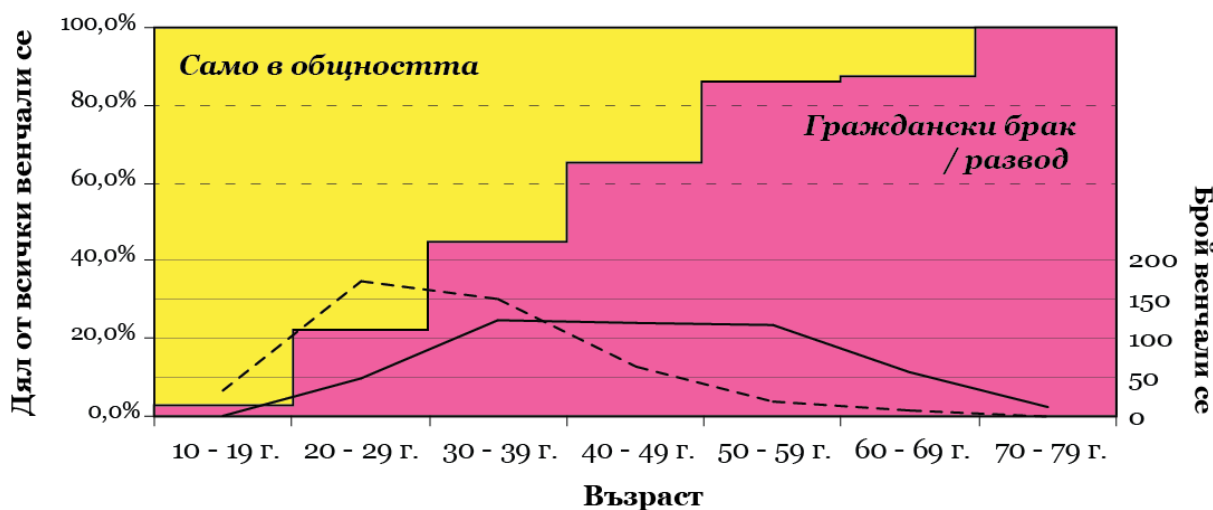
²⁶ Реалният процент на разделянията е (малко) по-висок, тъй като тук регистрираме моментна картина, и някои от членовете на разпаднали се семейства са преброени като женени в последващ брак. Някои от анкетаторите са отбелязвали информация за първи и последващи бракове, общо 17 случая. Те биха вдигнали дела на разделянията с 2%.

²⁷ Деца и юноши, за които не е декларирана връзка с партньор се броят в настоящата категория, а категорията „Неженени“ въвеждаме от 18-годишна възраст.

²⁸ Статистиката за тази колонка е събирана само от един анкетатор и затова бихме очаквали процентите да са многократно по-големи (може би 5-6 пъти). Тук е отбелязана само информативно (вж. по-долу), като процентите в скоби са в действителност част от категорията „Неженени“.

16 - 17 г.	83,0%	1,1%	15,9%		(5,7%)				100%
18 - 19 г.			28,6%	71,4%	(3,6%)				100%
20 - 29 г.		12,3%	59,9%	17,1%	(0,7%)	4,5%	5,9%	0,4%	100%
30 - 39 г.		36,1%	47,6%	7,4%		3,0%	5,4%	0,3%	100%
40 - 49 г.		49,5%	28,5%	5,0%	(0,5%)	3,5%	10,5%	3,0%	100%
50 - 59 г.		65,6%	10,8%	1,3%		1,3%	8,9%	12,1%	100%
60 - 69 г.		58,5%	6,4%	1,1%		2,1%	2,1%	29,8%	100%
70 - 79 г.		52,4%		4,8%			4,8%	38,1%	100%
Общо:	38,9%	23,3%	23,7%	4,7%		1,8%	4,0%	3,6%	100%

Таблицата по възраст показва, че пропорцията на семейните респонденти започва да нараства от 16-17 г., а достига максимум едва между 20 и 29 г. (повече за това в § I.4). За съжаление, анекдотична е информацията за тенденцията към либерализиране на отношенията сред младежите. Един от анкетаторите - Мария, по свое усмотрение е събираща информация за извънбрачни отношения на тинейджърите и регистрира 7 случая на „с приятел/ка, но неженени”. Те са между 14 и 19-годишни, 2 момичета и 5 момчета, от общо 47 младежи, които Мария е записала в този възрастов диапазон. Задавала е въпрос и за възрастта на първия сексуален контакт: най-ранният случай е на 13 г., а средно за седемте – 15 г. Не можем да правим заключения от толкова несистематични данни, освен да кажем, че действително съществува тенденция сред част от младежите да пренебрегват традицията за въздържание до женитбата – със знанието на семействата им.²⁹

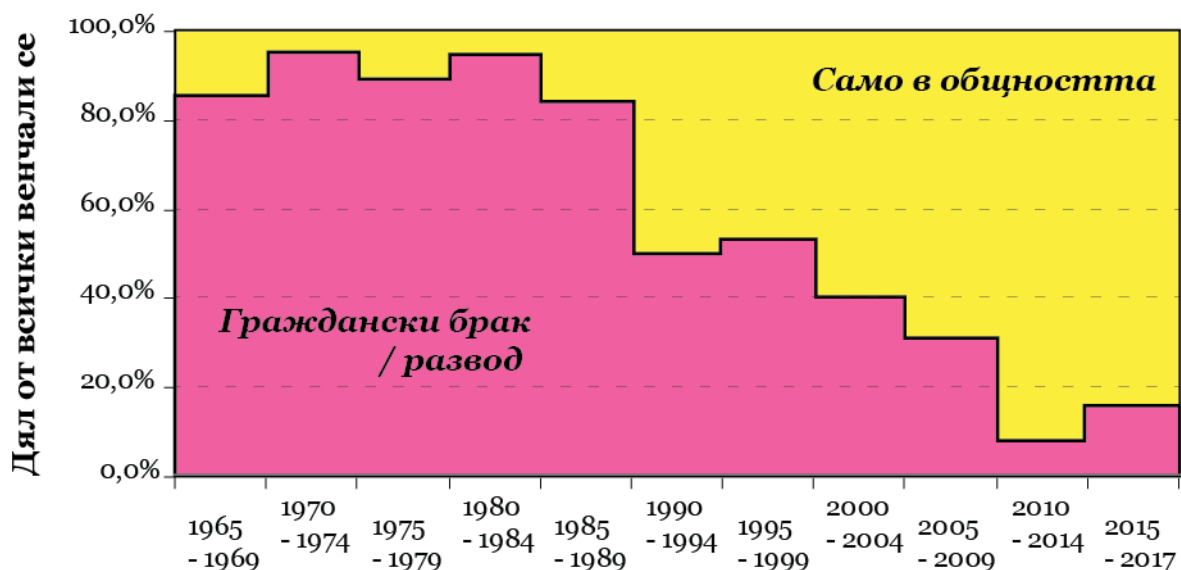
Фиг. 5. Отношение между броя респонденти с регистриран и нерегистриран брак в различните възрастови групи (розова и жълта зона, лява скала). Абсолютни стойности (дясна скала) / процентно разпределение на възрастите (лява скала) в двете групи (съотв. плътна и прекъсната линия).³⁰

²⁹ Данните в общия случай не са събрани пряко от младежите, а от възрастен член на домакинството им.

³⁰ Всяка възрастова кохорта съдържа различен брой респонденти, но тази информация се загубва при плотиране на съотношението. Затова е дадена допълнително чрез линейните графики. Видимо е например, че квантилите 70-79 г. и 10-19 г. са базирани на много малко случаи.

В таблицата горе можем да проследим промяната в значението на официалната регистрация на брака за жителите на Столипиново. Тенденцията на намаляване на това значение е много ярка при хората под 50 г. На Фиг. 5 е показано пряко съотношението между броя регистрирани и нерегистрирани бракове за всяка възрастова група.³¹ Кохортата на 40-49 г. през 1990 г. е била точно в брачна възраст, 14 – 23 г. Това подкрепя хипотезата ни, че оттогава започва дисоциирането на местните общности от институциите на националната държава.

Съотношението изглежда като плавно намаляващо поради естествената дисперсия във възрастите на женитба. Тъй като разполагаме с данни за последните, можем да изчислим точните години на сключванията на браковете. В получената графика на Фиг. 6, годината 1990-та излиза като ясен вододел. След 2010 г. тенденцията се засилва още повече. По това време започва да се задомява поколението, което само е отрасло в семейства, отказали се от регистрация на семейното си положение пред държавата.

Фиг. 6. Отношение между броя респонденти сключили регистрирани и нерегистрирани бракове в съответните години.

Интересна информация може да се регистрира, ако сравним разпределенията на семейното положение между анкетните клъстери в различните географски райони:

Сем. Положение:	Брак	Местен брак	Неженени	Разделен / разведен	Вдовец
Западен край	46,7% ^{ab 32}	29,3% ^{abc}	4,3%	7,6%	12,0%
Юг - улички	48,1% ^{ab}	31,2% ^{abc}	3,9%	5,2%	11,7%
Юг - главна	41,1% ^{abc}	35,7%	7,1%	5,4%	10,7%
Център	47,5% ^{ab}	37,5%	1,3%	11,3%	2,5%
Соколи	46,0% ^{ab}	21,0% ^c	7,0%	19,0%	7,0%

³¹ Медианната линия не съвпада с отношението изведено по-горе, 63% : 37%, тъй като там участват жители само над 27 г.

³² Индексите на латиница в таблицата показват във всяка колонка групите резултати, които са статистически значимо различни помежду си (в една група носят същия индекс). Изполван е z-критерий на Фишер с $p=0,05$ и корекция на Бонферони.

Шумен	24,7%_{bc}	58,8%_d	5,9%	4,7%	5,9%
Каналъ	19,7%_c	47,5%_{bd}	3,3%	18,0%	11,5%
Ромска-къщи	52,9%_a	38,2%	1,5%	2,9%	4,4%
Смесен блок	60,2%_a	16,5%_{ac}	2,9%	12,6%	7,8%
Отвъд Ландос	48,6%_a	27,6%_{abc}	7,6%	6,7%	9,5%
Крайречна	52,1%_a	20,8%_{ac}	9,4%	9,4%	8,3%

Проверката за статистическа значимост показва, че делът на официалните бракове е значимо по-нисък единствено в районите „Шумен” и „Каналъ”, а на нерегистрираните бракове – в „Смесен блок”, „Соколи”, „Отвъд Ландос” и „Крайречна”. Бройките по останалите категории са твърде ниски и различните проценти могат да са резултат от случайното съдържание на извадката (но оценката за това е при допускане на нормално разпределение и независими членове на съвкупността). Все пак видимо изпъкват високите проценти разделени и разведени респонденти в районите „Каналъ” и „Соколи”. От теренната ни работа в Каналъ и Шумен, знаем че тези зони със самоделни къщи стават дом на оказалите се по различни причини „извън” Столипиново. Един от тези пътища е при раздяла на семейства, при които единия партньор, понякога заедно с децата, няма други опции (завръщане при родители и пр.) и остава без собствен покрив.

Районът „Ромска-къщи”, въпреки че също е съставен от самоделни къщи, не се отличава с дисфункционални семейства – той не е периферна зона, а е в сърцевината на ромската част на квартала.

§ I.4. Брачна възраст

Въпр. №5.

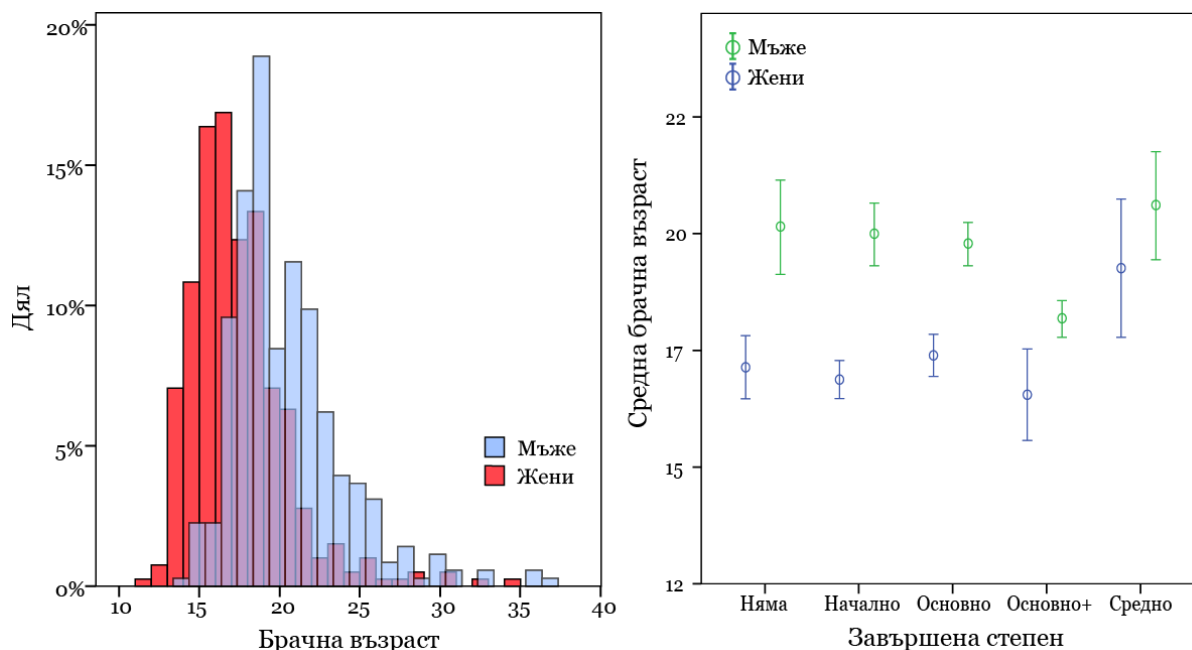
Тази и следващата тема за броя деца на майка (§ I.5), са знакови за възприемането на малцинствата в България чрез предразсъдъци. Ранната женитба и раждаемостта са смятани като определящи за стигматизираното малцинство и „неговата непригодност” за живот в съвременното общество. Те се разбират като зависими от ниво на образование, „интегрираност в българското общество” и пр., затова ще изследваме как те се променят според такъв тип показатели в извадката.

Средната стойност на възрастта на венчаване в анкетната съвкупност е:

Брачна възраст	Средна	σ	Брой респонденти
Мъже	19,37	3,02	347³³
Жени	16,78	2,73	393

³³ За това изчисление са извадени като ненадеждни двойките, за които годините на венчаване, получени според отговорите за мъжа и жената се различават с повече от 3 години. Извадени са възрасти на венчаване над 29 г. като единични случаи, които биха издърпали основното разпределение надясно, а и защото не сме винаги сигурни, че се отнасят до първи брак. Извадени са бракове преди 1975 г., защото при тях натежават двойките оженили се по-млади в резултат от ранната смъртност в Столипиново.

Пълното разпределение на възрастите на венчаване в извадката е дадено на Фиг. 7. Освен че при мъжете то е изместено като цяло към по-голяма възраст, то има и по-дебела дясна опашка: за момчетата е по-приемливо да се оженят над 25 г.

Фиг. 7. Ляво: Дял от съвкупността респонденти според годините, на които са се венчали. Дясно: Средни стойности на брачната възраст, според завършената училищна степен, с доверителни интервали за $\alpha = 95\%$.

При по-нататъшно изследване на съвкупността откриваме, че средната възраст на брака и при двата пола остава константна от 1975 г. до днес,³⁴ като изцяло се запазва през годините формата на разпределението от Фиг. 7. Образователната степен също в общия случай няма ефект: на графиката вдясно можем да видим изчислените средни възрасти, заедно с доверителния интервал. Статистически значима при мъжете се оказва единствено категорията „Основно+”,³⁵ в която обединихме 9 до 11 клас (при поколенията, които учат до 12-ти кл.). Образованието няма значителен ефект върху брачната възраст, но тя има върху образованието – внезапното „килване“ на графиката при продължилите амбициозно да учат след 8-ми клас, но не довършили до средно, кореспондира точно с възрастта, на която сключват по-ранен брак от връстниците си. При жените има корелация между по-късния брак около 19 г. и настойчивостта на тези момичета да завършат до 12-ти клас.³⁶ Но от неясната тенденция при по-ниските образователни степени следва, че по-ранните прекъсвания на училище не са свързани с предстояща женитба. От теренната ни работа знаем, че се дължат най-често на желание на родителите да избегнат по-ранен брак за дъщерите си заради тяхно евентуално влюбване („да бъдат излъгани”) или „открадване” в училище (повече за това в § III.3).

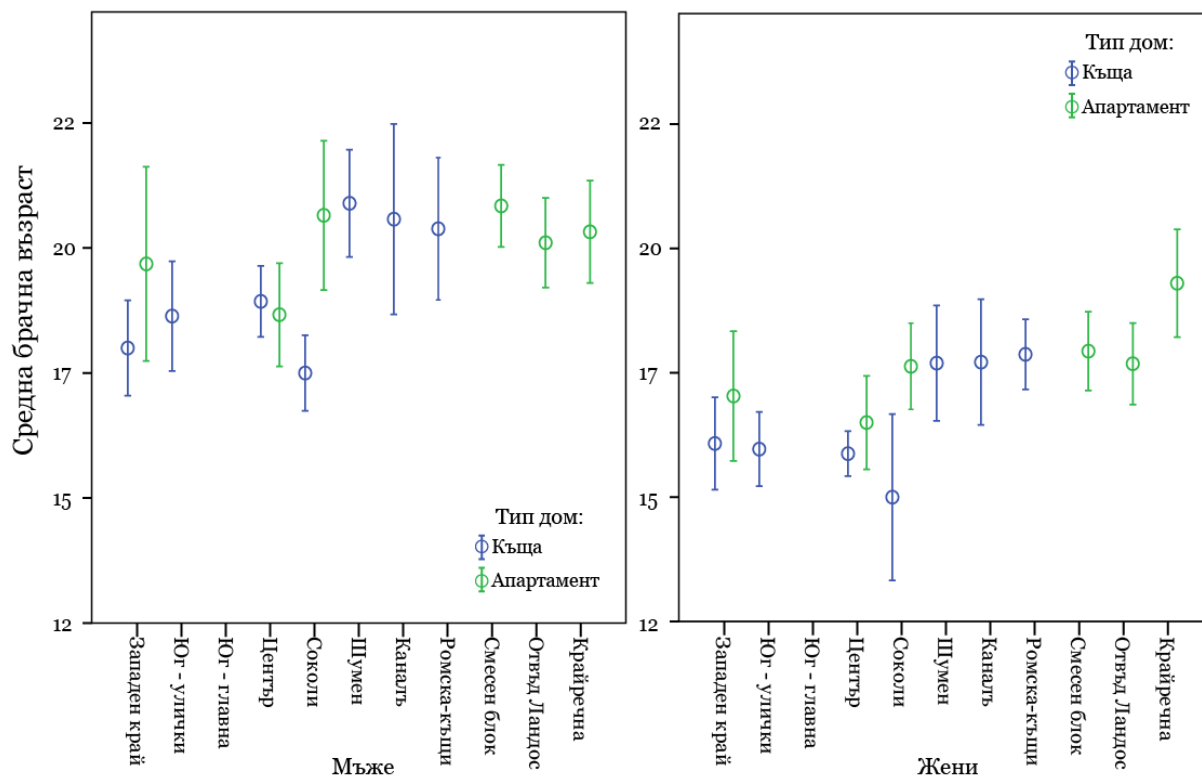
Може да се твърди, че брачната възраст би се повишавала не според образованието на съответния млад човек, а на неговото семейство. Използвайки като параметър

³⁴ Не се изменя значимо по критерий на Фишер: $p = 0,256$ за жените и $0,541$ за мъжете.

³⁵ При дисперсионен анализ по двойки, с $p < 0,01$ спрямо всички останали категории.

³⁶ При жените единствените значими различия са на „средно образование” спрямо „без образование” и „основно+” ($p < 0,05$), с другите две категории $p \sim 0,1$. От графиката се вижда, че основната причина за това е малкия брой жени със средно образование и съответно голям доверителен интервал (на критериите от бел. 33 отговарят 22 респондентки).

средната образованост на домакинствата, или най-високото образование в домакинството,³⁷ графиката напълно се изравнява, тъй като от нея изчезва ефекта на обратно действие на ранния брак върху прекъсването на училище. Накратко, не можем да установим статистически ефект от по-дългото образование върху решението за брак.

Фиг. 8. Средни стойности на възрастта на венчаване, според изследователския район и тип жилище (в синьо и зелено).³⁸ Два типа жилища има в районите „Западен край“, „Център“ и „Соколи“. Вертикалните линии показват доверителния интервал за 95% вероятност.

По изследователски райони се очертават две групи от райони с еднакви брачни възрасти: „Западен край“, „Юг – улички“, „Център“, „Соколи“ (първа) и учудващо „Шумен“, „Каналъ“, „Ромска-къщи“ заедно със „Смесен блок“, „Отвъд Ландос“ и „Крайречна“ (втора). Първата група има статистически значимо по-ниски брачни възрасти от втората.³⁹ Тази отлика се явява и при двата пола. Район „Крайречна“ изпъква самостоятелно със завишена брачна възраст при жените (средно 18,80 г., $\sigma = 3,16$ г., 35 респондентки). При проверка на делението в квартала по тип жилище – къща или апартамент – също се появява ясна разлика (с $p \sim 0,01$) от 1,23 г. при жените и 0,78 г. при мъжете. Затова на Фиг. 8 плотираме клъстерите с техните подчасти по тип жилище. В този случай „Соколи-апартаменти“ се присъединяват към втората група, а „Западен край-апартаменти“ имат твърде голяма дисперсия, за да направим

³⁷ В първия случай взимаме за „образованост на домакинството“ средноаритметичното от достигнатия клас в училище на всички членове, които са завършили своето обучение. Във втория случай проверяваме допускането, че дори единствен член на домакинството с по-високо образование би могъл да влияе върху представите в семейството.

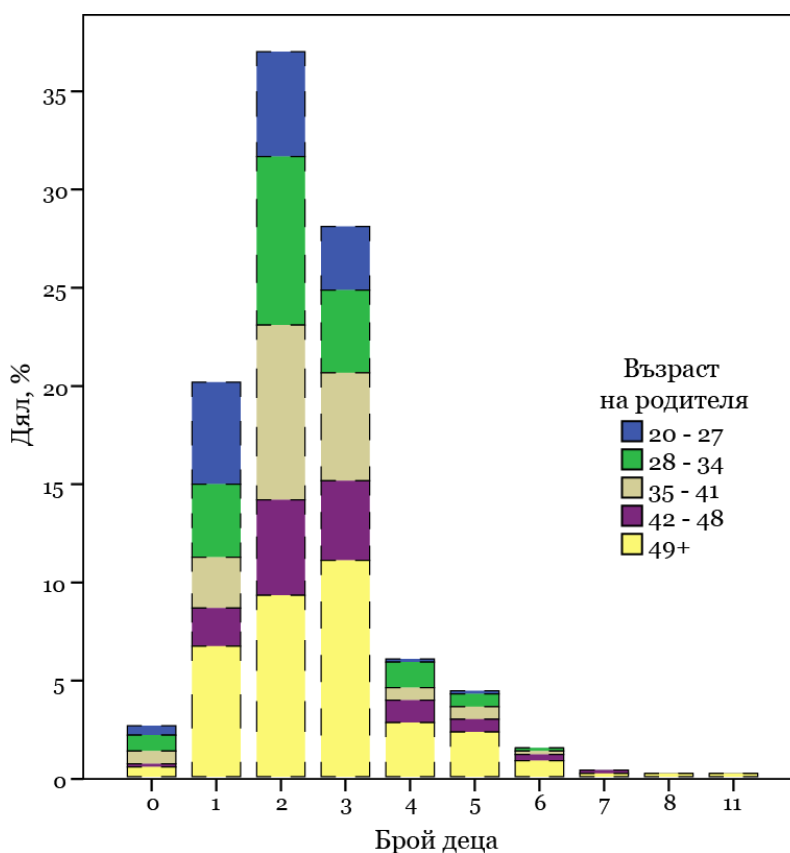
³⁸ Район „Юг – главна“ предоставя твърде малко данни и не може да бъде включен.

³⁹ Дисперсионен анализ по групи, $p < 0,01$. „Юг – главна“ не участва заради малкия брой респонденти.

заклучение. Интерпретацията на данните би предположила, че ранните бракове се запазват в по-голяма степен при населението, което продължава да живее в семейни имоти в запазената роднинска и съседска общност. При семействата, които са се преместили в апартаменти, възрастта се вдига – изглежда от средата на 90-те години насам (но на това ниво на разпластяване на данните, вече не можем действително да кажем – статистическата значимост се стопява). Точно в район като „Шумен”, който изглежда като стереотипа за „циганска махала”, възрастта изглежда еднакво висока в целия наблюдаван период. Разбира се, преди 90-те години хората там са живели другаде.

§ I.5. Брой деца

Въпр. №6.

Фиг. 9. Дял на родителите със съответен брой деца от съвкупността родители над 19 г. Групирани са по възрасти (цвят) с кумулативен дял.

Определянето на среден брой деца на жена (т.нар. коефициент на плодовитост) е сложно изчисление, тъй като за по-младите жени не можем да регистрираме пълния брой деца, които биха родили до края на фертилната си възраст. От друга страна, ако разгледаме само респондентките над 49 г. няма да имаме информация за по-скорошните тенденции. Тук ще направим груба апроксимация, занижаваща донякъде средния брой деца, като го пресметнем за родителите над 27 г.:

Брой деца на 1 родител над 27 г.	Средно	σ	Брой родители
	2,47	1,29	528 ⁴⁰

Разпределението на броя двойки според броя деца, който имат, е дадено на Фиг. 9. Стълбовете са оцветени по възрастови кохорти. Така читателят може да види формата на разпределението при респондентите над 48 г. (жълт цвят), над 41 г. (кумулятивно жълти и лилав цвят) и т.н. Във фигурата виждаме, че при всички възрасти има рязък спад относно четвъртото дете. Моделът на двойка с три деца е най-популярен при поколенията над 49 г. В кохортата 35 – 41 той вече е изравнен от двудетния модел, а при по-младите последният доминира безпрекословно. Под 28 г., пропорциите за 3 деца все още са повлияни от семейства, които планират ражданията с по-големи дистанции. Една пета от всички родители са предпочели едно дете. Семействата с 4 деца са 6%, а всички по-големи семейства общо – 6,5%. Тези данни кореспондират с изводите от § I.1, че най-разпространено е нуклеарното семейство с 2 или 3 деца.

В зависимост от средната образованост на домакинството получаваме следната таблица:

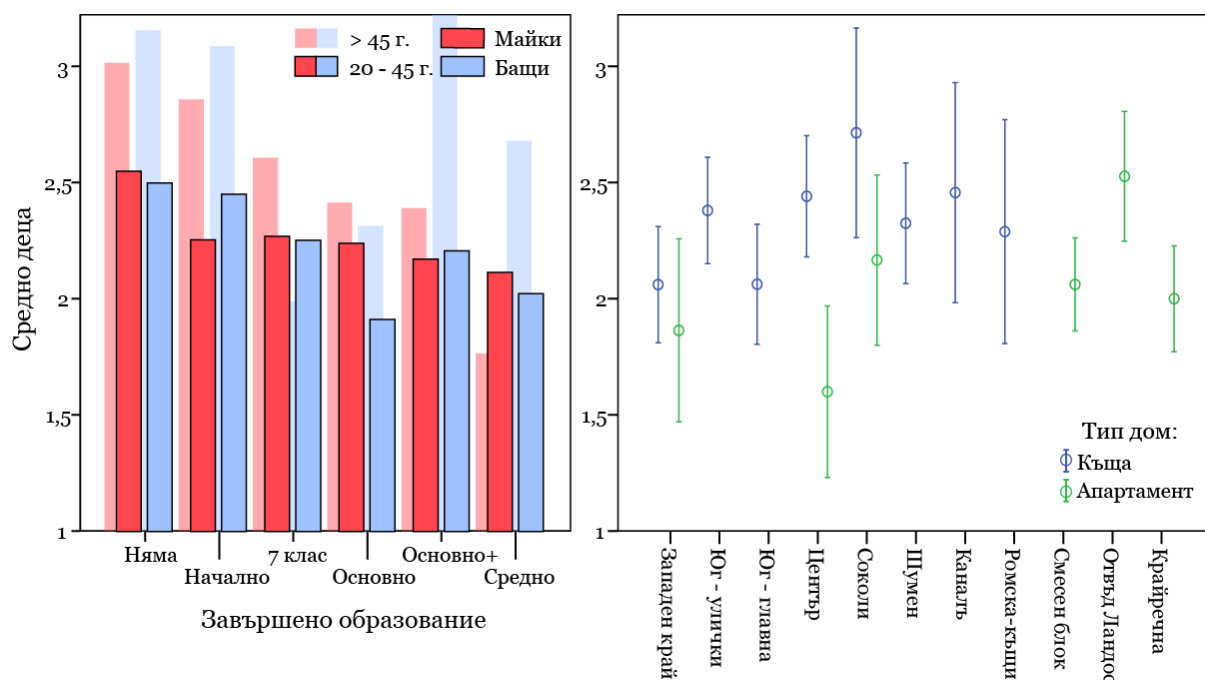
Образованост на домакинството (усреднено класове) ⁴¹	0 – 1,0	1,1 - 3,0	3,1 - 5,0	5,1 - 7,0	7,1 – 9,0	9,1 - 11,0	11,1+	Общо:
Брой родители	45	51	98	108	157	45	22	526
Деца на родител средно	2,89	2,84	2,55	2,45	2,39	2,20	2,18	2,49
Стандартно отклонение	1,76	2,07	1,33	1,36	1,15	1,01	0,59	1,38

С повишаване на образоваността в семейството, в съответните кохорти от родители пропорционално намалява броя деца. Намалява и самата дисперсия около средната стойност в кохортите. Това означава, че при повече завършени класове има по-малко на брой отделни семейства с необичайно голям брой деца. Във Фиг. 10, ляво, сме разчленили зависимостта от образованието по пола на родителя и за две поколения – от 20 до 45 г. и над 45 г. При по-старото поколение (сянката в графиката), зависимостта от образованието е силно изразена и е особено отчетлива при майките, с голям пад за жените със средно образование, докато по-образованите мъже настояват да имат повече деца. Любопитно е, че 20 г. по-късно необразованите споделят нормата, която по-рано са поставяли родителите с гимназиално образование, и като цяло имаме значително отслабване на зависимостта от образованието.

При изследването по райони, се ограничаваме до родителите от поколението до 45 г. Вдясно на Фиг. 10 виждаме, че по подобие на резултатите във § I.4. Фиг. 8 семействата живеещи в апартаменти имат средно по-малко деца от семействата живеещи в къщи – с изключение на апартаментите в район „Отвъд Ландос“, и къщите в район „Юг – главна“. Районите със самоделни къщи не се отличават с по-голяма раждаемост.

⁴⁰ За двойките в анкетата включваме само единия родител, но при разведени, вдовци и пр. включваме съобщения брой деца и за мъже и за жени.

⁴¹ Вж. бел. под лин. 37.

Фиг. 10. Брой деца според образованието на родителите (ляво), и по райони и тип жилище (дясно) за поколението родители между 20 и 45 г. (606 респонденти).
Сянката в лявата графика показва средния брой деца при поколението над 45 г.

§ I.6. Деца извън семейството, лични документи

Въпр. №22, №44.

Сред документираните „деца извън семейството“ попадат няколко деца, отглеждани от роднини, или при бащата или майката, живеещи временно на различни места (общо 7 случая). Често единият родител взема по-голямото дете при миграцията си в Германия, когато тя е по-дългосрочна. Така то може да получи образованието си в немско училище, както и да разчита на всякакви други видове подкрепа. По-големите младежи започват работа заедно с бащите си.

Две домакинства имат по две деца „в дом“, а две други съобщават, че имат деца „взети насила“ от социалните служби. В един случай е дадено за осиновяване „дете от друга връзка на една от дъщерите“. Четири семейства (в единия случай „бабата“) са успели да си върнат деца взети в дом. Едното дете е с физически увреждания, но на 2 г. си го взимат. Друго остава в дом след развод, когато майката го оставя, но по-късно бащата успява да го вземе. Едно бездетно семейство е подало документи за осиновяване на дете. Общо записаните случаи са двадесет.

В Столипиново няма проблеми с отнемане на документи и лични карти. Десетината случая на липсващи документи в анкетата са в рамките на нормалните житейски ситуации – наскоро изгубена, счупена, или „бащата е в момента в чужбина“ и подобни.

Тема II. Труд

§ II.1. Трудова заетост

Въпр. №3.

Въпросът за формата на трудовата заетост е изключително сложен за изследване в Столипиново. Това веднага проличава в събраните данни. Анкетната инструкция задава категориите „работещ“, „регистриран безработен“ и „нерегистриран безработен“. Нека да видим работата на двама анкетъори рамо до рамо в един изследователски район („Шумен“):

Трудова заетост (респ. над 14 г.)	Район "Шумен"	По анкетъори			
		Никол		Юлия	
	Дял	Брой	Дял	Брой	Дял
Учащ	4,1%	5	7,4%	1	1,3%
Работещ	22,1%	8	11,8%	24	31,2%
Нерег. безработен	70,3%	51	75,0%	51	66,2%
Пенсионер	3,4%	4	5,9%	1	1,3%
Общо:	100%	68	100%	77	100%

Изчислени са дяловете на различните групи при всеки от анкетъорите. При Юлия делът на работещите е три пъти по-значим, отколкото при Никол. Дори в района да има такава голяма хетерогенност, анкетъорите са работили къща през къща и вероятността за случайно скупчване на единия тип домакинства в едната извадка е много малка. Това, което се е различавало между двете извадки са подходите на задаване на въпроса и класифициране на отговора. Нашият теренен опит с този район е, че много хора извършват най-различни надничарски дейности или дребна търговия вътре в махалата. Знаем, че работата в предприятие или дори в „Чистота“ е рядкост. Така, докато Никол е възприемала оплакванията, че „няма работа!“ и „мъжът работи на черно“ като категория „безработен“, Юлия ги е записвала като „работещ“ (на черно, но работи!).

По такива пътища границите на категориите преливат една в друга и се разбъркват. Единият несигурен момент е интерпретацията на анкетъора. Една друга група от 8-те анкетъори внасят в анкетната ситуация гледната точка на мнозинството, която вижда само един доста ограничен тип наемане чрез официални взаимоотношения, регистриран бизнес и пр. като „работа“ и всичко друго като „незаконно“ и дори престъпност. Например по подразбиране наричаха микробизнеса на много от местните хора „незаконни магазинчета“. В тяхната част от преброяването ще получим един тип информация, а при анкетъори, които застават по-близо до гледната точка на респондентите – друг.

Но вторият несигурен момент е при интерпретацията от самия респондент. По никакъв начин не можем да бъдем сигурни, че онези, които са дали отговор

„безработен” на Юлия също не работят почти същото на черно като съседа си, но в този момент искат да изтъкнат, че не са доволни от това положение; да отправят критика към обществото, което ги е докарало дотам. Безработен съм, защото нямам истинска работа. За много жители на Столипиново „работа” все още означава държавната работа от времето на социализма: с твърда заплата, стабилност и дългосрочност. Дали собственикът на магазинче пред дома си ще ни отговори в дадения момент, че това, в което инвестира значителни усилия и средства и му осигурява средна прехрана, е работа, или ще сравнява с предишната си идентичност като монтажник в някоя от затворените фабрики около квартала, и ще каже троснато „от 20 г. съм безработен” – не можем да знаем. „Социалистическото” разбиране за работа удачно се покрива с институционалните и медийните разбирания днес за работа. Бихме го нарекли „постоянна работа” и ползвали за анализа, но пък не всеки в квартала разсъждава еднакво. Друг ще попълни, че работи – търговец е.

Третият момент е, че самият труд в квартала е силно хибриден и неконвенционален. Преминава постоянно границата между не-труд, бизнес, наеман труд. Като всичко това остава извън рамките на официалните и законовите регламентации. Много жители извършват по две или три дейности едновременно, от съвсем различен характер, като най-успешни са онези, при които една дейност предоставя ресурс за другата. Тук човек може да е едновременно стъклар и бръснар, строител и стопанисващ клуб за видео-игри. И да остава „нерегистриран безработен” за анкетата. Прилагаме един пример от нашите записки от терен:

Възрастна жена, пече кюфтета от патешко на скара на поляната. Отзад е нейната къща. 40 лева дава за лекарства, с помпа е на сърцето, въобще не трябва да става. Няма пенсия. Навремето работела в „Петър Ченгелов“ (обувния завод). Но 90-та остава без работа и няма работа. То има работа, ама все е така (махва към скарата) – няма работа от държавата. И досега чисти два входа в Смирненски, по 35лв. на вход. За да вземе пенсия трябвало да плати 1500лв. осигуровки. Няма откъде да ги извади тия пари, от тая скара ли? На 60 години е. Днес за пръв път изкарва скарата, няколко дена нямала пари за въглища. В това има логика щом за две големи кюфтета, които сложи в четвърт хляб „Добруджа“ ми взе само 1 лв. Но за повече съседите й не биха купили нищо.

Покрай нас се изсипва сюроя 7-8 годишни момченца и влизат в къщата й. Казва ми, че въщи е сложила игра (от старите електронни игри), и децата заради нея идват. Има и трамплин (батут) за по-малките, но сега не го е изкарала. Обикаля с него по различни места в махалата, по 50 ст. взима от малките да скачат.

За да се справи с живота, тази жена, при байпас на сърцето, смества три бизнес-инициативи – или поне за толкова разбрахме в 15-минутния разговор – плюс наемна работа „на черно”, но за държавата се води вече двацет и пет години безработна. А за медиите и общественото мнение – за живеещ на гърба на данъкоплатците готованец.

Има проблематично смесване и между „работещ” и „пенсионер”. В нашия терен досега почти не сме срещнали „неработещ” пенсионер, дали ще продава стока, която синовете му донасят, ще обикаля контейнерите из целия град с колело, ще обикаля махалата с чашки домашно приготвен сутляш, или ще пътува до Истанбул, за да зарежда магазина си с нови дънки.

Категориите, които ние предложихме вместо „работещ” бяха „постоянна работа”, „собствен бизнес” и „на надница”, при което за „безработен” оставаше сравнително ограничено поле. Но те се оказаха сложни и объркващи за анкетаторите, а само някои от тях последваха предложеното решение да записват дословно обясненото от респондента. Накратко: числата, които е време вече да приведем, не могат да ни кажат много. В най-добрият случай те са долни и горни граници на действителното положение: работещите, бизнесмените и надничарите са повече от записаните като

такива; безработните (от институционална гледна точка) са повече от преценените като такива.

Таблицата дава занятията на респондентите над 14 г. възраст (по дефиницията за работна сила), разделени по пол. Социалните роли на мъжа и жената са много различни в Столипиново и очакваме това да се отрази на формите на заетост.

Трудова заетост (15+ г.)	Мъже		Жени		(продължение)	Мъже		Жени	
	Брой	Дял	Брой	Дял		Брой	Дял	Брой	Дял
Учащ	46	7,2%	34	5,0%	Нерег. безработен	281	43,8%	397	58,9%
Трудово зает	257	40,1%	150	22,3%	Безработен	372	58,0%	431	63,9%
Работещ постоянно	166	25,9%	116	17,2%	Рег. безработен	7	1,1%	11	1,6%
На надница	17	2,7% ⁴²	5	0,7%	Пенсионер	23	3,6%	44	6,5%
Собствен бизнес	74	11,5%	29	4,3%	Пенсионер по болест	27	4,2%	38	5,6%
Общо:						641	100%	674	100%

Категориите „Лишен от свобода” и „Майчинство” са пропуснати за прегледност. Лишени от свобода са двама мъже,⁴³ а в майчинство попадат 11 жени. „Трудово зает” е обобщаваща категория, която сумира следващите три – до собствен бизнес включително.⁴⁴ „Безработен” пък сумира предхождащите го три категории, т.е. „работа на черно” и „незаконен бизнес”. Тя е най-близо до официалните и медийните представи за работа/не-работа, при които мнозинството от населението в Столипиново „не работи”. Дори при такива изисквания, според извадката се оказва, че около 60% от населението е „безработно”, и около 20% работи („постоянна работа”). Ако признаем неформалните дейности за работа, то заетостта се вдига до около 30%, най-вече благодарение на мъжете. По нашите преки наблюдения този резултат също не е реалистичен⁴⁵ – особено niskият процент при жените. Ценностната норма за издържащия семейството съпруг е частично разпространена в общността, но много жени се занимават с неформална работа в махалата, най-вече търговия на дребно, павилиони за бързи закуски и подобни. По-вероятно е обаче при отговорите жените да бъдат представяни като „не работи”, отколкото мъжете.

Малкият процент пенсионери се дължи от една страна на късата продължителност на живота в Столипиново (вж. § I.2). Има и втора причина обаче: 4% от мъжете над 65 г. и 17% от жените над 63 г. в извадката не са записани като пенсионери. Най-вероятно това е процентът от случаи като историята на жената по-горе.

⁴² Процентът е много малък не защото в Столипиново липсват надничари, а защото много рядко анкетьорите са уточнявали за каква работа става дума. Същото се отнася до „собствен бизнес”, но в по-малка степен.

⁴³ Още един е документиран сред децата на анкетиран, „извън дома”.

⁴⁴ Това е също така официалната дефиниция на трудова заетост според НСИ.

⁴⁵ В резултат от втория открит момент на интерпретацията от самия респондент като безработен. Той може да бъде и удобен навик и прикритие при общуване с институциите. Имаме и следния случай при един от анкетьорите, който вижда добре обзаведен, ремонтиран апартамент и реагира „Е, как безработни?” – „Добре, пиши частен бизнес”.

Можем да направим оценка за валидността на съдържанието на категориите заетост, като ги засечем с финансовото състояние на домакинствата. Надничарите очакваме да получават по-малко и по-рядко от хората на договор. Домакинствата, които хранят повече безработни, би трябвало да съобщават, че са в по-трудно положение. Таблицата показва разпределението по богатство вътре във всяка форма на заетост (процентите се сумират до 100 по редове):

Трудова заетост	Финансово състояние					Общо респ.
	Много добро	Добро	Понякога добро	Лошо	Много лошо	
Работещ постоянно	10,7%	38,4%	30,2%	14,9%	5,7%	281
На надница	4,3%	30,4%	17,4%	47,8%	0%	23
Собствен бизнес	14,9%	43,6%	30,7%	8,9%	2,0%	101
Нерег. безработен	2,8%	22,8%	31,5%	34,9%	7,9%	667
Рег. безработен	0%	44,4%	33,3%	22,2%	0%	18
Пенсионер	3,0%	20,9%	40,3%	32,8%	3,0%	67
Пенсионер по болест	7,8%	14,1%	40,6%	34,4%	3,1%	64
Общо:	5,9%	28,0%	31,9%	28,1%	6,1%	1221

По всичко личи, че постоянната работа действително генерира „средна класа“ за Столипиново – 80% от работещите са от домакинства в горната половина на възможностите.⁴⁶ При работещите на надница има изместване на пика към състояние „лошо“, но няма мизерстващи. Собственият бизнес (голямата част от който са дребни „незаконни“ магазинчета вътре в махалата) се справя дори по-добре от постоянната работа, с 90% извън лоши условия и 15% смятащи себе си за заможни. От безработните 55% са със задоволително и добро състояние. Това е минималния дял хора, който би трябвало да прехвърлим към други категории. Но тук действително има най-голям дял мизерстващи – 8%. Регистрираната безработица е прерогатив на „средната класа“.

Благодарение на иначе нерегулярното записване за съобщеното занятие (общо на 221 души), можем да представим картина на типични професии в Столипиново. При жените, категорията „работещ постоянно“ означава: „в цех“, „личен асистент на свекърва си“, „в заведения във Франция“, „в Италия“, „в кафене в чужбина“, „в Белгия“ в общинско предприятие „Градини и паркове“, „готвачка“, „обувен завод“, „мелницата в Кючук Париж“, „метачка“, в „мол Марково тепе“, „приемен родител“, „офис чистачка“, „Сантинели“ (шивашка фабрика), „шивачка“, „чистачка“ (3 пъти), „Чистота“ (21 пъти), в дюнерджийница. „Работник на надница“ е: „в Германия за по

⁴⁶ Да не забравяме, че „постоянна работа“ все още включва работещите „на черно“ на Юлия и вероятно няколко други анкетьори. Всъщност, възможно е, чрез хитроумно разпластяване на тази таблица по райони и анкетьори, да добием представа за дефиницията на категориите според всеки анкетьор. Това ще утежни твърде много представянето тук. Отбелязваме само че голяма част от 20-те процента „работещи, но бедни“ идва действително от Юлия и още един анкетьор.

месец”, „в ресторанти”, „ходят в Германия”. Собственият бизнес обхваща „магазинче” (7 пъти), „търговия” (15 пъти), „в Германия”, и едно искрено „проституира”. Един „пенсионер по ТЕЛК” е със занятие „ходи по кофите”. При „нерегистриран безработен” е отбелязан един „малък бизнес” и vyplъщението на нашето послание в тази точка: „не работи, но не е безработна”.

При мъжете, „работещ постоянно” означава: в „автомивка”, в „бетоновъзел”, „в [офис на] Еврофутбол”, „в склад за скрап”, „в чужбина” (7 пъти), „в Германия” (2 пъти), „във Франция”, в „Градини и паркове”, „европроекти”,⁴⁷ „матраци ТЕД” (2 пъти), „мелница в Кючук Париж”, „охрана” (3 пъти), „печатница”, „складов работник”, „в строителството в Англия”, „строителство в Германия” (3 пъти), „строителство”, „строителство във Франция”, „Топливо Газ”, „таксиметров шофьор”, „Хлебозавода”, „Чистота” (24 пъти). Местата, които предлагат временно наемане за кратки срокове или за ден са: зеленчуковата борса в Първенец, бояджийство, „в Германия по месец” (3 пъти), „викат го в строителството”, строителство (3 пъти), „строителството в Германия”, на автомивка, „ходи в Англия”. Собственият бизнес също може да бъде като бояджия (т.е. „на черно”, като индивидуален предприемач), бръснар (в махалата), „бръснар в Англия”, дърводелец, „имам си голям двор със зеленчуци, и кон с каруца и правя превози”, още един кираджия, такси (2 пъти), магазинче (8 пъти), касапин (2 пъти), диджей (най-вече за местните сватби и празнувания), фотооператор, нерегистрирано такси (този тип коли обслужват хората от квартала), търговия (37 пъти), „частен бизнес”. При безработните са отбелязани болен на легло, двойка, която „били в Албания”, „малък бизнес”, „не го искат на работа, защото е болен”, „не работи, не учи”, „по кофите” и „2 г. търговия в Германия”.

Най-големите работодатели са общинско предприятие „Чистота” и Германия. Очертават се и малък брой други предприятия, които са отворени към наемане на жители на Столипиново – турската шивашка фабрика „Сантинели”, пловдивската фабрика за матраци „ТЕД”, Хлебозавода (мелницата), верига дюнери, чието име ще спестим, Франция, Белгия и Великобритания. Това ни води към следващата точка.

§ II.2. Емиграция

Въпр. №9, №7.

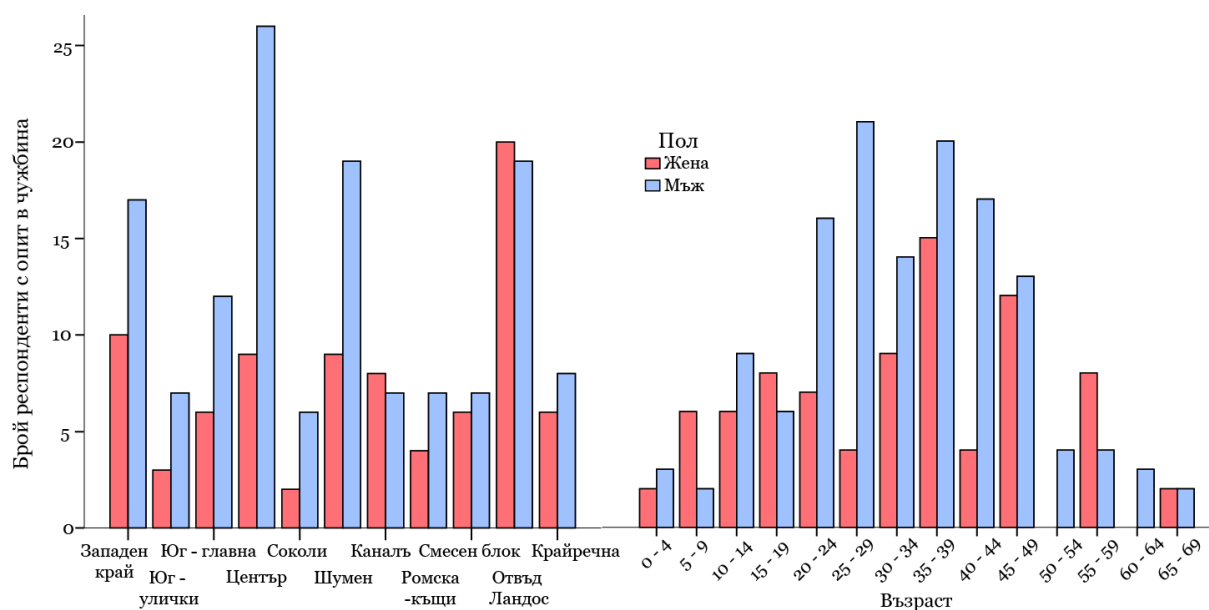
От 435 домакинства попадаме на 218 души, които са били или са в момента в чужбина (но са съобщени като част от домакинството), и още 47 души, които са съобщени като деца на член от домакинството, напуснали последното и живеещи в чужбина. Тази статистика е силно занижена, тъй като в Столипиново се изселват цели семейства, а те няма как да попаднат в анкетната извадка. Като пример: в изследователския район „Смесен блок”, от 48 посетени апартамента, в три апартамента не е открит никой, в три съседите поясняват, че съответните семейства вече живеят в Германия, и две анкетирани семейства казват, че до месец заминават към Германия, „там ще учат децата”.

Онези, оставили роднини тук, които да открием, пътуват най-вече за кратки периоди от време, или са в чужбина отскоро, под 2 години:

⁴⁷ Вероятно работи в едно от местните НПО-та. Жена му ходи на курсове в Бюро по труда – както отбелязахме „регистриран безработен” е прерогатив на средната класа тук.

Години в чужбина	До 2 г.	3 до 5 г.	6 до 10 г.	10 – 20 г.	Над 20 г.	Непосочи	Общо:
Брой респ.	55	38	22	5	3	95	218

Най-разпространената форма на миграция е сезонната, за по няколко месеца, за да се наберат средства, с които може да се издържа семейството тук през останалото време, или да се инвестират в местен бизнес.⁴⁸ Районите, които излъчват най-много емигранти, са показани във Фиг. 11 - ляво, заедно с половата структура. Докато победните райони изпращат преди всичко мъже за временен гурбет, районите „Отвъд Ландос“, „Смесен блок“, „Крайречна“ имат паритет в двата пола – там напускат целите семейства, заедно с децата. Възрастовата структура на мигрантите е дадена в дясно. Пиковото поколение при мъжете е около 25-35 г., докато при жените е малко по-късно – 35 – 50 г. (срв. с годините на спад на населението в § I.2. Фиг. 4). Това са жени с вече поотраснали деца и след възрастта, в която общността би могла да ги заподозре в извънбрачни отношения или проституция. Част от жените, които пътуват към Германия, действително са въввлечени в проституция, но това се прикрива пред общността (неуспешно). Считано е за дълбоко срамно. Те са обикновено от разпаднали се семейства.

Фиг. 11. Респонденти с опит в чужбина, по пол (цвет) и съответно по район (ляво) и възраст (дясно).

Тема III. Образование и училище

§ III.1. Ниво на образование

⁴⁸ Прекрасно изследване на трудовата ситуация на малцинствените мигранти в Западна Европа може да се намери тук: Raia Apostolova, Neda Deneva, and Tsvetelina Hristova, *Situating Migration in Transition: Temporal, Structural, and Conceptual Transformations of Migrations. Sketches From Bulgaria*. (Sofia: KOI Books, 2014)..

Въпр. №8, №3.

Таблицата по-долу дава информация за завършеното образование в квартала, във вид на дял от респондентите над 19 г., които имат средно (9%), основно (37%), начално (33%) и незавършено (21%) образование (последен ред от таблицата). Представянето по степени на завършено образование понижава средната образованост. Индивидите достигнали 4-ти и 7-ми клас влизат по един и същи начин в преброяването – винаги с по-ниския завършен клас. Затова анкетаторите бяха помолени да събират точна информация до кой клас са учили респондентите. Те се справиха с тази задача върху една по-малка подизвадка. Данните от нея са представени на втория ред от таблицата. Там делът хора със съответната завършена степен намалява за сметка на трите „междинни“ класа до по-горната степен. Първият ред на таблицата представя същите данни кумулативно, вземайки предвид, че всеки завършил средно е завършил и основно образование. Той интегрира информацията от двете извадки, като процентите за образователните степени са взети от пълната извадка (те включват така или иначе по-високите класове), а междинните класове са оценени приблизително чрез данните от подизвадката.

Дял респонденти над 19 г.:	Висше	Средно	11 кл.	10 кл.	9 кл.	Основно	7 кл.	6 кл.
Имащи клас (кумулятивна)	0,3% ⁴⁹	9,1%	~10% ⁵⁰	~14%	~18%	45,8%	~57%	~63%
Завършили до клас⁵¹	0,1%	12,3%	0,4%	4,2%	4,6%	22,8%	10,7%	6,9%
Завършили степен	0,3%	8,7%	└─▶			36,7%	└─▶	

5 кл.	Начално	3 кл.	2 кл.	1 кл.	Няма	Сума:
~68%	78,9%	~83%	~85%	~85%	100%	1145 души
4,3%	11,0%	4,1%	1,9%	0,5%	15,8%	100% (810 души)
	33,1%	└─▶			21,1%	100% (1145 души)

Все още подавяващото мнозинство от населението тук е с начално и основно образование. Допреди 30 години за това е съдействала и държавата, като след 8-ми клас местните хора са били ориентирани към започване на работа. По думи от едно от нашите интервюта:

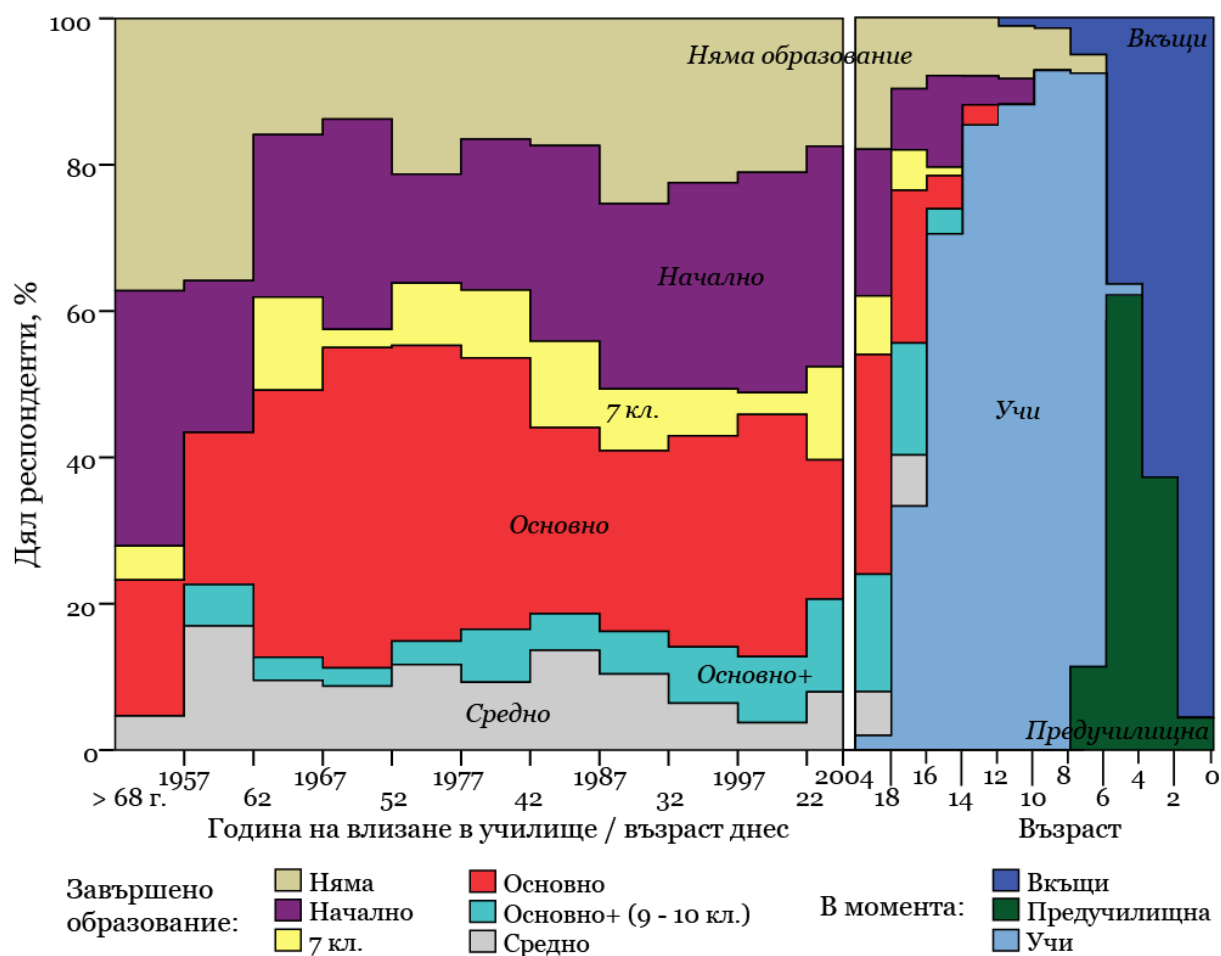
⁴⁹ В анкетата намираме само четири души, които са завършили или учат в университет: 2 момчета и 2 момичета.

⁵⁰ При по-старите поколения 11 кл. е приравнен към средно образование. Тогава училището продължаваше до 11 кл.

⁵¹ Данните в този ред от таблицата са регистрирани в подизвадка от 810 души, за която разполагаме с точните завършени класове. Те са използван за оценка на междинните колонки в кумулативния ред.

Тогава беше комунизма, и нали знаеш, нас не ни взимаха в това.. по-горе да учим. До осми клас: „Дотук си ти!“ „Айде манго – на работа!“ Ако бях, нали, тука сега демокрация, аз щях да уча, по-нагоре да ходя. (Занаятчия, около 50, средна ръка, определя се като „българомохамеданин“)

Затова нека да видим как се разслояват горните пропорции между по-старите и по-младите поколения. Фиг. 12 разпределя категориите от горната таблица по възрасти, в поколения от 5 години, като на скалата е указана петилетката, в която съответната група би започнала училище.⁵² Отдясно поставяме допълнително информацията за младежите и децата под 20 г., като там възрастовата стъпка е 2 години, за да се види добре динамиката на завършване или отпадане от училище. Там е дадена тяхната възраст в момента на анкетата, като по-интуитивен индикатор.

Фиг. 12. Завършено или текущо образование (цветни стълбове) по възрастови кохорти: отляво стъпка от 5 г., отдясно – от 2 г. Скалата отдясно – наляво показва възрастта на респондентите (днес), отляво – надясно – петилетката през която са влезли 1-ви клас.

Формата на цветните зони показва как делът на завършванията със съответната степен еволюира според годините. От 50-те години насам е постигнато сериозно намаляване на хората без завършено образование, като освен през 60-те, най-значителната вълна на намаляване е през последните 15 години. Началното образование през социализма намалява слабо, за сметка на повече достигнали 7-ми клас

⁵² За да получим възрастта на респондента трябва да извадим дадената година по следния начин: $2017 - t + 7$.

– докато днес и двете степени са вече на изчезване. Те са преразпределени към основно образование и все по нарастващо „основно плюс” (9 – 11 кл.). В цялостната криза на 90-те години по-ранният бум на основното образование е върнат назад, увеличава се началното такова. По-слабо нарастващият дотогава обхват на средно образование е върнат с 40 години назад, нарастването е прекъснато и до съвсем скоро не успява да се възстанови в положителна тенденция.

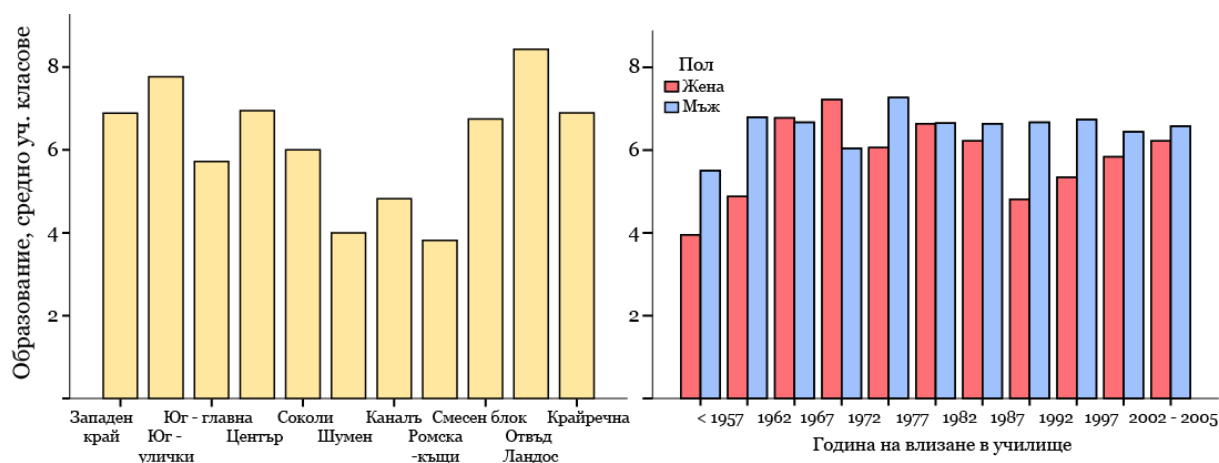
В табличен вид:

Възраст днес	Година в първи клас	Дял респонденти със завършено образование						Респ. в кохортата
		Средно	Основно+ (9-10 кл.)	Основно	7 кл.	Начално	Няма	
> 68 г.	< 1957	4,7%	0%	18,6%	4,7%	34,9%	37,2%	43
63 - 67 г.	1957 - 1961	17,0%	5,7%	20,8%	0%	20,8%	35,8%	53
58 - 62 г.	1962 - 1966	9,5%	3,2%	36,5%	12,7%	22,2%	15,9%	63
53 - 57 г.	1967 - 1971	8,8%	2,5%	43,8%	2,5%	28,8%	13,8%	80
48 - 52 г.	1972 - 1976	11,7%	3,2%	40,4%	8,5%	14,9%	21,3%	94
43 - 47 г.	1977 - 1981	9,3%	7,2%	37,1%	9,3%	20,6%	16,5%	97
38 - 42 г.	1982 - 1986	13,0%	5,0%	26,1%	11,8%	26,7%	17,4%	161
33 - 37 г.	1987 - 1991	10,4%	5,8%	24,7%	8,4%	25,3%	25,3%	154
28 - 32 г.	1992 - 1996	6,4%	7,7%	28,8%	6,4%	28,2%	22,4%	156
23 - 27 г.	1997 - 2001	3,8%	9,1%	32,6%	3,0%	30,3%	21,2%	132
21 - 22 г.	2002 - 2004	7,9%	12,7%	19,0%	12,7%	30,2%	17,5%	63
Общо:		9,1%	6,3%	30,1%	7,5%	25,8%	21,1%	1096

Една от големите трансформации се случва точно на границата между лявата и дясната част на Фиг. 12, т.е. при младежите, които в момента достигат пълнолетие и излизат от образователната система. Важно е да я дадем в по-прецизен вид, по двугодишна стъпка:

Възраст	Още учи	Средно	Основно+	Основно	7 кл.	Начално	Няма	Общо респ.:
21 - 22 г.	0%	7,9%	12,7%	19,0%	12,7%	30,2%	17,5%	63
19 - 20 г.	2,0%	5,9%	15,7%	29,4%	7,8%	19,6%	17,6%	51
17 - 18 г.	33,3%	6,9%	15,3%	20,8%	5,6%	8,3%	9,7%	74

Докато в поколението над 20 г. („деца на прехода“) все още една трета е с начално образование и 17-18% са без никакво образование, то в поколението 17-18 г., тези проценти се стопят двойно и тройно. Намалва над два пъти завършването само на 7-ми клас. Тези проценти отиват в продължаващото увеличение на достигащите до 9 – 11 кл., и един сериозен дял от *една трета*, които все още учат на 17 години. Те ще се влеят най-малкото при „основно +“, но и много ще завършат средно. Това е драматичен прогрес за общността, който тече в момента. В изследване от този тип не можем да кажем много за факторите. В дълбочинните интервюта, които провеждаме, проличава промяна в нагласата на общността. Повсеместно вече не основното, а средното образование се счита за желан стандарт (университетското не присъства; с тази тема се занимаваме в § III.5).

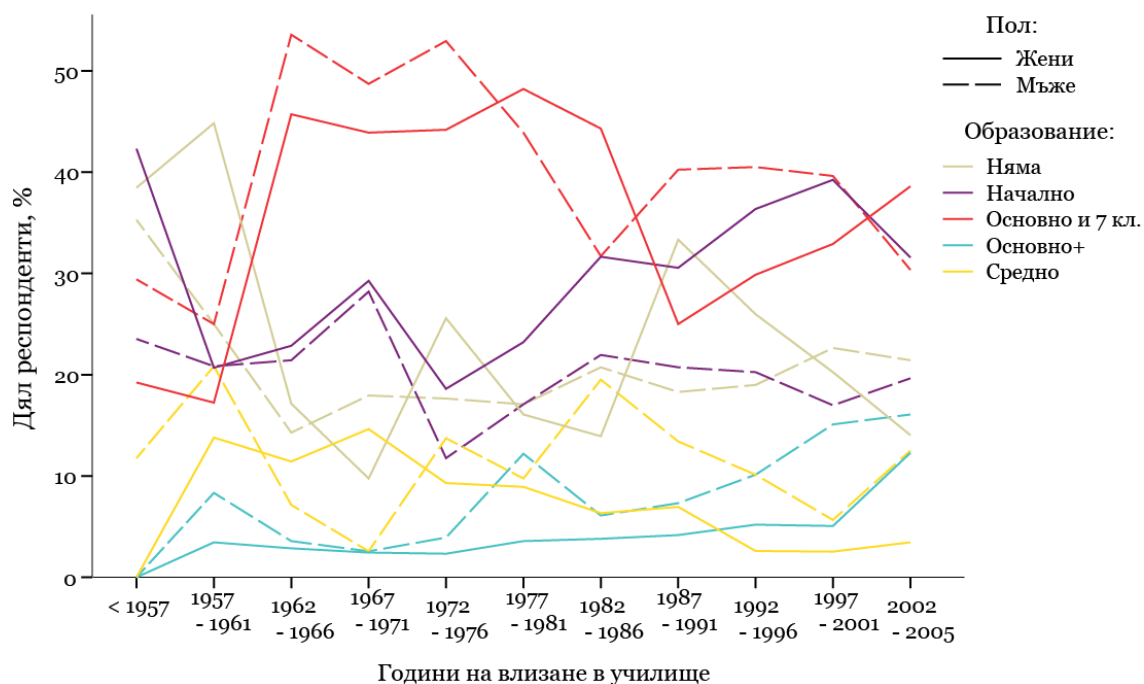

Фиг. 13. Образование (среден брой класове) по изследователски райони (ляво) и по възрастови кохорти и пол (дясно), за респондентите над 18 г.

Сега можем лесно да прочетем на Фиг. 13, вдясно, промените в средната образованост на всяко поколение (пик през 70-те г., спад през 90-те и съвсем скорошен рязък пик след 2000 г.). Забележителното е, че тези колебания се явяват преди всичко при женската половина на общността. И образователните усилия на държавата, и ударът на кризата върху семейството, а днес, изглежда новоизмерена амбициозност, се отразяват най-вече върху шансовете на жените.

Динамиката полове е интересна и си заслужава да я представим по-подробно на Фиг. 14, за отделните образователни степени. Тази графика е вариант на лявата част на Фиг. 12, но можем да проследим отделно историческата динамика на образованието при мъжете и жените (съответно, прекъснати и непрекъснати линии). За прегледност сме сляли категорията „7 кл.“ с „Основно образование“. Виждаме например, че образователните мерки постигат ефект сред момчетата с известно закъснение спрямо момчетата, както и тъжният факт, че ако в ентузиазма на 50-те и 60-те години средното образование прави много добър старт и сред жените, то още през социализма този старт неотклонно губи инерция. Докато стойностите при момчетата без образование или с начално образование слабо се променят, много смущаващ е високият пик от 32% на момчетата без образование през 90-те години. При момчетата по-скоро е пресечен бързият прогрес от края на 80-те към средно и основно + и е върнат назад към основно образование.

В ляво на Фиг. 13 са съпоставени помежду си изследователските райони.

Фиг. 14. Завършено образование (цветни линии) по пол (прекъснати и непрекъснати линии) и възрастови кохорти със стъпка 5 г. Скалата показва годините, през които респондентите са влезли 1-ви клас.⁵³

§ III.2. Предучилищни дейности

Въпр. №3, №21.

Дясната част на § III.1.Фиг. 12 обобщава информация за посещаването на училище и детска градина. Там сме поставили в една категория децата в детски градини, подготвителни групи (ПДГ) и ясли. Сред 5 до 6-годишните деца, местните училища постигат обхват на 76% в ПДГ. Във възрастите 3 до 4 г. на детска градина ходят 37% от децата в момента. Яслите са рядкост – документираните са 4 деца, или 7% от възрастовата група между 1 и 2 г. В общностите тук отглеждането на малкото дете в семейството е въпрос на привързаност и грижа, и е знак за добро семейство. Детската градина се възприема като допълнителна услуга от онези семейства, които по някакви причини не могат да се справят с това. Много респонденти отговарят на въпроса защо детето им не посещава детска градина с „Аа, аз мога да си го гледам!“ В районите с повече затруднени семейства като „Каналъ“ понякога изтъкват, че причината е в липса на пари за дрехи, с които детето да излезе от махалата. Сред семействата средна ръка има много отговори „Още е малко, от догодина ще го пратим“, около границата 4 и 5 години. Същата граница е видна и в таблицата на посещаемостта. Изглежда това се превръща в приемливата възраст за излизане на детето от семейството.

Предучилищни институции	На 1 г.	2 г.	3 г.	4 г.	5 г.	6 г.	Общо
Дял посещаващи	3,8%	9,8%	27,9%	43,1%	72,4%	80,5%	44,7%
Не посещаващи	96,2%	93,8%	72,1%	56,9%	27,6%	19,5%	55,4%

⁵³ Респондентите са над 18 г., затова последната кохорта завършва с 2005 г.

Общо респ.	26	32	43	51	58	41	251
------------	----	----	----	----	----	----	-----

По райони процентът деца между 1 и 6 г., които излизат от семейната среда, е:

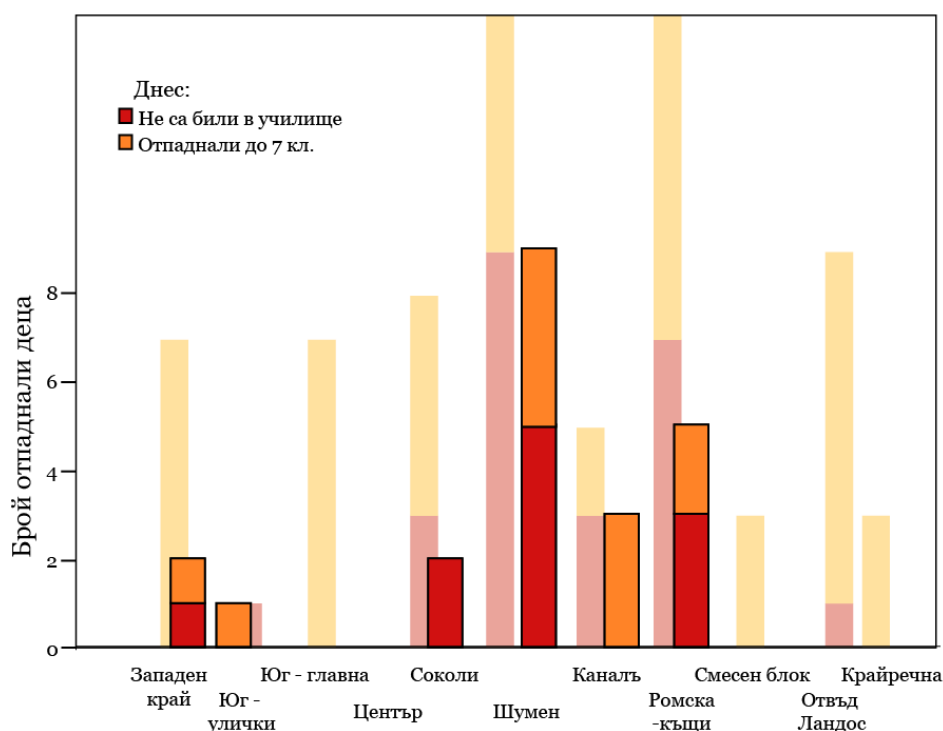
Район	Западен край	Юг - улички	Юг – главна	Център	Соколи	Шумен	Каналъ
Дял посещаващи деца	36%	58%	25%	45%	36%	29%	53%

Ромска-къщи	Смесен блок	Отвъд Ландос	Край-речна	Средно:
54%	76%	38%	42%	45%

§ III.3. Отпадане от училище

Въпр. №3, №18, №19.

Във възрастите от 7 до 13 г. са документирани 11 деца необхванати от училище и 11 деца отпаднали твърде рано (до 6-ти клас включително), или едно на всеки десет деца на тази възраст. Те са концентрирани в няколко района: „Шумен”, „Ромска-къщи”, „Каналъ” и „Соколи” (Фиг. 15). Графиката там илюстрира и положителната тенденция: ако направим същото измерване за поколението точно 10 години по-рано, получаваме 24 деца които не са влезли в училище, и 53 рано отпаднали (тогава – всяко трето дете).

Фиг. 15. Райони с отпаднали (оранжево) от образователната система или необхванати (червено) деца във възрастовата група 7-13 г. Сянката отзад показва ситуацията десет години по-рано.

Оптимистичната картина, която получаваме от измерванията на база завършени класове (§ III.1), се балансира от процеси, които протичат по-неуловимо вътре в училищата. Все повече ученици завършват все по-горен клас, но много от тях го завършват само формално. Възможно е трансформацията, която виждаме в § III.1. Фиг. 12 да е резултат от реформите в образованието, които мотивират училищата да задържат ученици на всяка цена. Въпросът в анкетата, „Ходят ли децата на училище? Ако не, защо?“, получава често отговор, който не е бил предвиден в дизайна на допитването: „Ходят, но не редовно.“ Той е придружен с уточнение от колко години те влизат в час по собствено усмотрение и по-правило – все по-рядко. Синът на 15 г. не ходи редовно „от 6-ти клас насам“. Синът в 7-ми клас не ходи редовно от 4-ти клас, а по-малките му братя спрели от 5-ти и дори 2-ри клас – „гледат един от друг“, „караме ги, но е трудно“ казват самотната майка и баба. В друг случай родителите желаят 13-годишното им момиче да завърши 12 клас, но от 2 г. не ходи редовно: „подиграват му се, че не знае български“, „не са много доволни от училището, но няма много какво да направят“. И така нататък. Случаите типично се отнасят до година, две или три подобна безпомощна ситуация за родителите. Най-драстичният пример е младеж на 15 г., живеещ с дядо си и баба си, който „не ходи редовно“ от 3-ти клас.

Оказва се, че между двете ясни административни положения – на прилежност или на отхвърляне на училището – съществува обемно междинно състояние, в което връзката на младежите с училището губи значението си постепенно без никоя от двете страни да има желание да се откаже от техния формален статус. Ученическата идентичност изсветлява, но не е изоставена напълно. От другата страна – институцията вече присъства у много по-дълга част от живота на местните младежи, но е трансформирано съдържанието на това присъствие.

Отговорът „Ходи, но не редовно“ се появи от терена, в хода на работата, при трима анкетъори, които взеха сериозно нашата препоръка да записват внимателно това, което респондентите им казват, вместо да се уповават на дадената им инструкция. Но 79% от отговорите идват от един анкетъор, Мария, при която делът се оказва много по-значителен. Тя също така единствена съобщава оценки на училището отвъд „да“ и „не“ (вж. § III.4), както и е единственият получил утвърдителни отговори от родители, че помагат на децата си с домашните (§ III.6). Можем да се доверим, че Мария много по-ангажирано е работила с родителите по темата за училището и дяловете „ходи“ / „не ходи“ / „не редовно“ при нея са много по-близки до действителните.⁵⁴ Представяме пълната информация, по групи анкетъори, като в долната част на таблицата е дадена разбивка на обясненията на родителите за децата, които са отпаднали от училище (категория „Не“):

Ходи ли детето на училище? ⁵⁵	При анкетъорите с две категории в отговора		Милена и Петя (с три катег.)		Мария (с три катег.)		Средно за три категории	Общо деца	Пропорция момичета
	Брой	Дял	Брой	Дял	Брой	Дял	Дял		
Да	210	81,1%	63	72,4%	35	39,8%	56,0%	308	48,7%
Ходи, не редовно	0		13	14,9%	48	54,5%	34,9%	61	37,3%

⁵⁴ Те също така са разпределени в четири района, в които Мария е работила, така че резултатът не е повлиян от специфична общност.

⁵⁵ Имаме покритие от 434 запитвания при общо 501 души между 7 и 18 г. в извадката.

Не:	49	18,9%	11	12,6%	5	5,7%	9,1%	65	61,5%
(Без обяснение)	29		5		0			34	17
Не се чувства добре там	9		0		0			9	7
Било е обиждано там	0		0		2			2	1
Не му се учи	0		4		0			4	2
Няма смисъл	5		1		2			8	6
Нямаме пари	0		0		0			0	0
Трябва да помага възрастни	0		1 (+5)⁵⁶		0			1 (+5)	1 (+2)
Трябва да работи	0		0		0			0	0
Ожени се	1		0		1			2	2
Пазим я⁵⁷	3		0		0			3	3
Детето е болно	2		0		0			2⁵⁸	1
Общо	259	100%	87	100%	88	100%	100%	434	49,3%

Имаме типичен пример на вариация в данните при използване на категории, които не са съответни на комплексната действителност (Част I. § 4). При анкетите работили по анкетната инструкция междинната категория се разпределя и в двете посоки – и „учащи” („ученик е, в х клас”) и „отпаднали” („абе не ходи на училище”) – при неизвестни условия. Понякога това се прави от анкетите, за да удовлетворят изискванията, а понякога още от самите респонденти получили категоричен въпрос.

При всички уговорки за валидността на обобщените данни, любопитна е и последната колонка. При нередовно посещаващите момчетата са двойно повече от момичетата, което пък се компенсира в графата „Не”, за да се изравни пропорцията на посещаващите училище. Нередовно ходещите правят това предимно по собствена инициатива, в условията на недостатъчен контрол от страна на родителите. Тази черта приляга повече на момчетата. Родителите в повечето случаи са или в сложно семейно положение с липса на бащин авторитет (самотна майка или мъжът е в чужбина, или родителите въобще са в чужбина и детето е гледано от бабата), или не упражняват контрол поради липса на мотивираност от крайната полза от учебния процес: „дори със средно няма да намерят работа в България”,⁵⁹ „до 4-ти клас бил по-редовен, когато иска ходи – поп няма да стане”,⁶⁰ „не е качествено образованието”⁶¹ и подобни. Половината

⁵⁶ В скобите са преброени две момчета и едно момиче, които ходят нередовно на училище, защото „трябва да помагат възрастни”.

⁵⁷ При размомяването някои родители прибират дъщерите си под погледа на семейството, за да не бъдат, като твърде неопитни и влюбчиви, „подлъгани” от момчета и да се оженият или да загубят честността си.

⁵⁸ И в двата случая е съобщено заболяване от епилепсия.

⁵⁹ Майката, ок. 40 г., с 8-ми клас, заведена като нерегистрирана безработна, отглежда четирите деца, вече тинейджъри. Бащата работи в Германия от 15 г. Големият син на 18 е завършил 10-ти клас, но не посещавал много-много от 7-ми, по-малките – от 6-ти и 7-ми клас.

⁶⁰ В случая родителите са разделени и бащата, който казва това, гледа сам 16-годишния си син. Другите две деца са при майката.

⁶¹ Тук бащата и майката, ок. 30-годишни, са завършили съответно 12-ти и 9-ти клас, и са съобщени като „нерегистрирани безработни”.

родители на деца-нередовни ученици са респонденти, които дават негативни отговори при оценката на училището в § III.4, а само 4 души – положителни.

Дефинитивно отпадналите от училище, като че ли по-често го правят по чужда воля, и по-често са момичета. Такъв е духът на няколко предвидени от анкетата отговори („Трябва да помага въщи”, „Пазим я”, ...), но и на свободно дадените:

Всички деца са спрени от училище, не ги пушат. Няма смисъл. Имали са въшки, г-жата ги е върнала, и те ги спрели. ⁶²	докато мъжът й направи проблем за училището ⁶³	не, бабата не го е записала, не е посещавал въобще ⁶⁴	никога не е ходила на училище. майката не е дала акта за раждане ⁶⁵
--	---	--	--

Преглеждайки бележките, в случаите на пренебрегване с лека ръка на образованието на децата (бел. под лин. 60 и 62) винаги става дума за самотни бащи и отсъствие на майка. Забележително е, че в анкетата нямаме нито едно обяснение на отказа от училище с финансови причини („нямаме пари” или „трябва да работи”).⁶⁶ Това означава, че днес училището е по-значим приоритет от затрудненията на семейството – стига от него да „има смисъл”. Гордостта от постигнатото е много по-важна. Ето илюстрация на парадокса в общността от нашите разговори (жената, която разказва, има 4-ти клас):

Сега, имаше [тук] едно момче [...], трябва ли да ходи по казаните да събира пластмаси, нали трябва да учи? [...] Знаеш ли колко го биеха за това нещо и колко кавги имаш с майка му. Викам: „Недей така.“ Вика: „Какво да направя, баща му каза.“ Как ще каже баща му да ходи на казаните, а да не ходи на училище!? „Ама няма пари за училище.“ „Знаеш ли, викам, моят син с 50 ст. отиваше на училище.. – и пак отиваше!“ Имаше два чифта панталонки, една ризка и едно яке за цяла зима. Ха, кажи! Аз такъв син стегнат [в учението не съм виждала]! (Стопанка на павилион за сандвичи, около 40 г., под средна ръка, туркия.)

Сред отпадналите „защото не се чувстват добре в училище” или „са били обиждани”, всички с едно изключение нямат достигнат 4-ти клас, предимно момичета са, днес вече са тинейджъри, и родителите им казват: „Не ходи; в училището не обичат децата”, „Не ходи; не ни харесва училището.” Образованието на тези родители обхваща пълния диапазон от средно до неграмотни, като по-често са в долния му край.

Като обобщение, повечето документирани случаи на отпадащи деца са свързани със семейства с вътрешни проблеми – самотни майки, самотни бащи, липсващи родители, конфликти между двете фамилии. Това е рискова група, на която училищните медиатори ще трябва да обърнат особено внимание. Друг проблем, при по-

⁶² Разведен баща живеещ с 4-те деца и дядото. Тук личи някаква уталожена обида, от която пострадва бъдещето на децата.

⁶³ Момичето се е омъжило на 14 г., в момента е на 18. Родителите й смятат, че „и с образование не можеш да си намериш работа”. Те самите са с 5-ти клас и работят в „Чистота”. Другата им дъщеря, също омъжена на 14 все още ходи на училище, в момента е на 16 г.

⁶⁴ Младежът в момента е на 16. Родителите са били в чужбина, в момента тук и безработни.

⁶⁵ Момичето е вече на 18. Живее с баба си и дядо си, за родителите не знаем нищо, но явно със снахата е имало конфликт.

⁶⁶ Има обаче 1 отпаднало дете и 5 деца (в 3 домакинства), които не ходят редовно, защото „трябва да помагат въщи”. В първия случай става дума за двойка безработни с 6 деца, а в другите за разделен родител. И четирите случая са с „лошо” или „много лошо” финансово положение.

малките деца, са отношенията в училище и адаптацията в новата среда на институцията: срещата с нови фигури на авторитет и обкръжение от деца едновременно с предизвикателството на новия език. Това преживяване може да откаже завинаги отделни семейства от досег с образователната система. Трябва да се има предвид, че проявяването му при единици е само видимият симптом за проблем, който преживяват вероятно мнозинството от децата. Необходима е не само индивидуална работа със засегнатите семейства (а още по-добре мониторинг в училище, който да улови проблема преди да се стигне до разрыв), но и промени в подхода в клас, със съответното обучение на учители и асистенти. Промените трябва да се базират на проведено задълбочено изследване как протича адаптацията на децата през първите месеци.

Основна задача на медиаторите ще бъде да създадат увереност у родителите в практическата полза от училищното образование за бъдещето на детето им в българското общество (и в чужбина, § II.2). Държавата призна, че единствената мотивация, която може да предостави на учениците, е достъпа до сдобиване с шофьорска книжка (една реална за тях полза за пазара на труда), като наскоро ограничи този достъп до завършили 10-ти клас.

Друга задача за медиаторите ще бъде работа с училищните администрации и специалисти за въвличане в реален учебен процес на ресурса от младежи, които все още пазят статуса си на ученици, но постепенно губят връзка с тази идентичност. Успешното решение не е в налагането на санкции, а в спечелването на интереса, уважението и доверието на младежите.

За да могат медиаторите да постигнат някакви успехи в тези задачи, те трябва да работят в общността, опознавайки и активно поддържайки контакт със семействата. Този контакт трябва да е приятелски, постоянен, и за родителите и учениците, които имат колебания и трудности, трябва да е под формата на подкрепа, а не на контрол. Много е важно медиаторите да са отделна институция от училищната, която запазва функциите си на контрол и принуда (вж. бел. под лин. 12 в Част I. § 4).

§ III.4. Родителска оценка на училището и учебния процес

Въпр. №18.

Само някои от анкетите са задавали предложения от нас въпрос, дали семейството е доволно от училището на своите деца. От тях, Петя получава само положителни отговори, но тя е учител в местното училище и затова ще изключим нейните анкети от измерването. Тогава 33 от 57 отговорили домакинства, или 56,1%, не са доволни от училището или учебния процес. Само Мария разпитва подробно за причините и мнението на респондентите. Тя получава следните отговори:⁶⁷

дори със средно няма да намерят хубава работа в Б-я	не ги учат добре	не е качествено образованието	не са доволни но няма какво да направят, подиграват му се [на момичето] че не знае български	не се обръща достатъчно внимание	недобро отношение [към децата]	няма да си намерят работа	Няма смисъл защото и с образование не намират работа	оплакват се от една от учителките
---	------------------	-------------------------------	--	----------------------------------	--------------------------------	---------------------------	--	-----------------------------------

⁶⁷ Всички изказали описателно мнение са родители на деца, които „не ходят редовно” на училище. При Мария това е доминиращата група (вж. Част II. § III.3).

В резултат от собствената ни теренна работа можем да представим местните перспективи по-пълно от тези кратки бележки. Отделяме повече внимание на тази тема, тъй като тя ще е критична за преодоляване от бъдещите медиатори между училище и общност. Лошото качество на образованието е разпространен идиом в квартала, като често се дава примерът за познати деца завършили последен клас, които обаче „не могат да си напишат името на български“:

В нашите училища – осакатяват децата ни. Вместо да учи децата, той учителя научил турски от тях. Те искат само да са пълни класовете и нищо да не правят с тях. Аз имам работник дето е завършил 11 клас, и да не ви казвам, даже български не може да говори като хората. (Бизнесмен, около 50 г., заможен, турчин.)

Преди да отхвърлим едностранчивата перспектива, която остава непозната с усилията, които се полагат в училището, трябва да отдадем дължимото на ефекта върху образователната система на „единния разходен стандарт“ за училищата, по-популярен като определяне на бюджета на брой ученици. Директори и учители в момента са стимулирани да си затварят очите за понижаването на качеството и съдържанието на учебния процес стига да не губят бройки деца (§ III.3).

По-възрастните, над 40 г., са особено критични към училището, защото сравняват със собственото си образование по време на социализма. Въпреки че тогава са отпадали по-рано от училище, споменът за него е неизменно положителен, най-вече заради стриктността на учителите. Но репутацията на училището днес губи и при директно сравнение с новия международен опит на общността:

На жена ми всичките роднини са в Германия. Племенниците, за няма две години в училището там, знаеш ли как говорят немски? Значи, защо „циганчето“ там научава перфектно немски, а тук не може да научи български? Дето му е майчин?? (Занаятчия, автомонтьор, около 50 г., средна ръка, турчин.)

Слушали сме и представата, че лошото образование, заедно с редица други повече или по-малко реални практики на сегрегацията на квартала, е част от активните мерки „на българите“, да потискат хората тук и да задържат техния напредък.

Нарочно ги държат тука хората, 25 г. ги държаха да станат по-прости и по-необразовани. И сега оттука нататък какво ще правиш? (Магазинер, около 50 г., средна ръка, турчин.)

В училище, нарочно не ни учат децата. Учителката за 4 години научила турски, децата не научили български.⁶⁸ (Работник, около 40 г., беден, мюсюлманин.)

Другата важна серия от отговори е свързана с безмислието на образованието в България, тъй като и с него, и без него, хората в квартала не могат да си намерят стабилна работа. Следният разговор с гордия дядо на абитуриентка илюстрира това:

Те сега завършват 12-ти клас, гледай [с прикривана гордост]: от 120 деца – десет! [Тоест внучка му и нейната приятелка са две от десет деца достигнали до края.] ...А пък вече дали знаят нещо [с ирония] – не знам! Можеш да ги питаеш нещо.

Щото не научават много децата в училище тук. Много ни е слаба системата на образованието тук в Столипиново. Винаги е било така, но сега още повече. Ето, това момиче какво ще прави сега като завърши? Питам я – професия имаш ли? Тя не може да ми каже. Каква ще станеш сега като свърши училище?

Тя: Ми не знам.

⁶⁸ При сравнение с цитата по-рано се разпознават повтарящите се елементи на предразсъдъка.

Майка й: Ами! И тя баничка ще стане! Ще се дойде тука при мен да прави банички, къде ще отиде.

Дядо: И това е – гледай средно завършват нашите деца, и пак все тая. (Работник в „Чистота”, около 50 г., средна ръка, турчин.)

Образованието се свързва от родителите най-вече с нуждата от намиране на работа над типичната за махалата, най-вече чрез доброто владение на български, четене и писане. От една страна се оказва, че училището не предоставя това на децата им, а от друга – че така или иначе няма значение, заради липсата на познания и връзки извън квартала, на увереност и познания в търсенето на работа, както и на разпознаването от всички дискриминация от българските работодатели. Тези ниски очаквания демотивират родителите да изискват повече от децата си в този аспект от живота им, а дори родители, които твърдо заявяват, че искат техните деца да получат добро образование, рядко надхвърлят в амбициите си „да завършат 12-ти клас”. Повече по темата в следващата точка.

§ III.5. До кой клас ще учат децата

Въпр. №18.

В предната точка установихме, че родителите в Столипиново имат ниски очаквания от образованието на децата си [в българските училища]. Предвид това е учудващ високият процент домакинства, които докладват, че желаят децата им да учат до последна година. Разбира се, не е малка разликата между отговор на въпрос и възможности, както и последователни усилия на семейството да го постигне. Няколко респонденти добавят „ако имаме пари” или „докогато можем да я издържаме”. Много хора ще дадат отговор, колкото да не се засрамят пред анкетора – но въпросът измерва точно това: какво ниво на образование намират за не срамно, какво ниво могат да си представят, какво ниво е несъзнателен стандарт в общността днес. В анкетата няма например нито един отговор под 7-ми клас.⁶⁹ Смятаме, че възприелото се като неписан стандарт, ще окаже много повече влияние върху поведението на семействата и учениците, отколкото всякакви принудителни и външни административни мерки.

Контролът на опасността от „излагане” работи и в обратната посока – смешно за всички е да показваш амбиция, която надхвърля признатите ти възможности и на хората около теб и като теб. Оттук идва малкият брой семейства, планиращи децата им да влязат в университет: само два случая (1,6%). Едното семейство, от района „Отвъд Ландос”, е с две деца на 9 и 4 г., и въпреки че бащата и майката са със завършено средно и 7 клас съответно, бащата работи „с европроекти”. Той спада към локален елит. Другото съвсем младо семейство в ранните 20 години, от район „Център”, с две деца още в детската градина, може наистина да бъде възприето като „фантазори”. Родителите са и двамата с 8-ми клас, но бащата има стабилна работа в чужбина.

До кой клас да учат децата?	Висше	Средно	10 – 9	8	7	Докато иска детето	Не сме мислили	Общо:
Дял запитани домакинства	1,6%	62,1%	3,2%	18,5%	0,8%	4,8%	8,9%	100% (124 дома-

⁶⁹ Въпреки че 43% от самите респонденти нямат 7-ми клас, вж. по-нататък.

Кумулативен дял	1,6%	63,7%	66,9%	85,5%	86,3%	91,1%	100%	кинства)
Сравнение - в квартала	0,3%	9,1%	~18%	45,8%	~57%			

Горната таблица показва разпределението в отговорите на въпроса „До кой клас искате да учат децата [ви]?”, който е бил зададен на 124 родителя. Освен същинските дялове на отговорите, резултатите са показани и кумулативно (завършилият 10-ти клас ще е завършил и 8-ми), и за сравнение е добавена съответната кумулативна картина на образованието на възрастните в квартала (§ III.1).⁷⁰ Виждаме, че ценността на образованието за текущото поколение родители е по-висока, отколкото показва фактичката образованост на общността към момента. Това означава, че в идущите години можем да очакваме отбелязаните в § III.1 тенденции за завършване на по-висок клас да продължат и дори да се ускорят. Много сериозен процент родители заявяват, че средното образование е важно и държат децата им да изкарат до 12-ти клас (64%), като имаме предвид, че жителите със средно образование в момента са само 9%. Все още има родители, които смятат, че основно образование е достатъчно (под една пета), но по-ниски класове не фигурират в отговорите, въпреки че днес 43% в квартала нямат завършен 7-ми клас.

Интересно е да се провери, дали има корелация между образованието на семейството и аспирациите им за децата. Отговорът е „не”. Нека разделим семействата на две групи: докладвалите, че искат децата им да завършат средно (добавяйки към него малките проценти за университет и 10-ти клас), и съответно, основно (добавяйки 9-ти и 7-ми клас). Пресмятайки средностатистическото ниво на образованост на домакинствата в двете групи, получаваме статистически неотличими и видимо твърде близки стойности: завършени средно 6,3 и 6,0 класове. Направихме този тест два пъти. Първият път взехме за „образованост на домакинството” средноаритметичното от достигнатия клас в училище на всички членове, които са завършили своето обучение. Втория път се водим от допускането, че дори единствен член на домакинството с по-високо образование би могъл да влияе върху представите в семейството за бъдещето, и затова попълваме като „образованост” най-високото завършено образование от всички членове (не само родителите, това може да са баби, чичовци, стринки и пр., които живеят там). Получават се едни и същи резултати на липса на корелация: втория път средната образованост е съответно 7,8 и 7,7 класове.

До кой клас да учат децата?		Брой домакинства	Средна образованост на домакинството			
			Домакинство с минимална	Домакинство с максимална	Средно в групата	Стат. значимост ⁷¹
Група домакинства	За основно образование	25	0,00	8,75	5,97	0,591 (няма значимост)
	За средно образование	81	0,00	„	6,30	

⁷⁰ Ограничена до запитаните 124 домакинства, картината се отличава незначително единствено при процентите над 9-ти клас, поради малките бройки там.

⁷¹ За разлика между двете средностатистически при дисперсионен анализ с критерий на Фишер.

Общо:	106			6,22	
--------------	------------	--	--	-------------	--

Най-високо образование в домакинството			
Домакинство с минимално	Домакинство с максимално	Средно в групата	Стат. значимост
0,00	12,00	7,70	0,869 (няма значимост)
0,00	12,00	7,81	
		7,78	

Колонката с минималните стойности показва, че дори домакинства, в които няма нито един грамотен възрастен, имат желание децата им да завършат средно образование. Проследихме тези случаи в суровите данни на анкетата. Едно от семействата, живеещо в район „Сокол”, е от двама родители (около 40 г.) без грамотност и шест деца, като всички достатъчно големи ходят на училище: съответно в 1-ви, 4-ти, 6-ти, 7-ми и 11-ти клас (в текстилния техникум). Мъжът има постоянна работа, възрастните са прекарвали туберкулоза. Второто семейство (ок. 40 г., район „Крайречна”) има две деца, в момента в 1-ви и 5-ти клас, ходили на детска градина. Издържат се със собствен дребен бизнес. Трети случай, чиято амбиция е до 8-ми клас, е младо, неграмотно семейство, безработни, в самоделните жилища на „Ромска-къщи”, с деца съответно в 1-ви, 2-ри клас, и в ясли.

Нека все пак да прегледаме разпределението на семействата с различна образованост в двете групи (използвайки дефиницията по най-образован член на домакинството):

За основно	За средно	За основно	За средно	За основно	За средно	За основно	За средно
37,5%	62,5%	5,0%	95,0%	32,8%	67,2%	10,0%	90,0%
Няма завършено		Начално		Основно		Средно	

Ако плотираме тези проценти, ще получим зигзагообразна графика. Взета усреднено тя действително би показала, че амбициите не са пропорционални на нивото на образованост на домакинствата. Но двете гърбици на по-висока подкрепа за основно образование според нас се появяват по различни причини. Втората гърбица показва, че значително повече семействата с образованост около 8-ми клас ще са доволни децата им да постигнат същото ниво като тях спрямо семействата от по-ниски нива. Явно недовършеното образование се усеща повече като житейски пропуск, който трябва да се навакса и надхвърли от децата, отколкото постигнатото основно образование, при което 33% се съгласяват с това, което то им е дало в живота. Както се изрази един баща (със 7-ми клас) за сина си, „[до]когато иска да ходи, поп няма да стане”. Първата гърбица от 38% бихме обяснили с родители, които признават, че по-високо образование от тяхното е нужно за добруването на детето им, но нямат перспектива към ползите от един твърде далечен за тях терен, или увереността и самочувствието, че тези ползи им се полагат и могат да бъдат постигнати в тяхното семейство.⁷²

⁷² Същото е отношението на цялата общност със следващото по-далечно ниво – висшето образование.

Тези разяснителни задачи ще стоят пред училищните медиатори, когато работят в общността с роднини и родители.

§ III.6. Други

Въпр. №19, №20.

Анкетьорите са единодушни, че семействата не обръщат внимание на учебния процес и не работят с децата си въкъщи. Убеждението им е толкова силно, че води до само 82 отговора на този въпрос, от които 20 са положителни.⁷³ При тези оскъдни данни можем да кажем само, че в групата на помагащите родители, средното образование в домакинството (средноаритметичното от завършените класове на всички възрастни членове на домакинството) е с 1,1 година по-високо спрямо заявите, че не помагат. Активните родители са от домакинства, в които най-високото образование (завършеният клас на члена с най-високо образование в домакинството) е поне 7-ми клас.

Нашият терен показва, че работата с децата въкъщи действително е рядкост. Семействата възприемат училищното знание като външно, което трябва да се даде от съответните хора „дето ги разбират тия работи“ – та нали затова им поверяват децата си толкова години. Не се възприема като задължителна нужда, която родителите ще компенсират, ако училището не се справя. Обучението не е тяхна работа, повечето се чувстват неловко да се правят на владеещи тези неща, пък дори и пред децата си.

Съвсем друго е отношението към практическото, трудово знание. Тук всеки е горд от големия брой занаяти които владее: горд, че разбира от строителство, от ВиК и от правене на матраци, от търговия и др. Съответно, момчетата трябва да усвоят тези умения, защото с тях ще си изкарват хляба, където и да попаднат. Чиракуването при баща, тъст или роднини е разпространено явление.

Над 95% от учениците са записани в училища в квартала. Единици от гимназистите посещават техникума по текстил (ПГКИТ „Иван Богоров“), техникума по облекло (ПГО „Ана Май“), техникума по транспорт (ПГТ „Гоце Делчев“), СОУ „Кирил и Методий“ (кв. „Смирненски“) и училище в Кючук Париж. 13 души от анкетата учат в чужбина.

Тема IV. Здраве

§ IV.1. Здравно осигуряване

Въпр. №11, №48.

Около една трета от респондентите в извадката съобщават, че не са здравно осигурени:

Здравно осигуряване	Имат	Без	Без данни	Общо респ.
	61,2%	36,6%	2,2%	1966

⁷³ Това са 82 отговора при 375 активно учащи. 17 положителни и 24 отрицателни отговори са при един анкетьор, Мария,

Голям дял от жителите със здравно осигуряване са децата, младежите в училище и жителите в пенсия. Хората тук знаят добре, че здравното осигуряване на тези групи се поема от държавата. Изключенията с „неправилни отговори” (че млад член на домакинството не е осигурен) са под 1%. Обратно, разминаването на хората в Столипиново с променящото се българско общество идва от установените им разбирания, че здравното осигуряване за всеки би трябвало да е задача на държавата. Една част от това убеждение се гради от спомена за „доброто време” на социализма, когато „имаше работа, държавата ти позволяваше да работиш” (друга престоноародна критика към трансформираното ни общество) и „на лекаря му плащаше държавата, тогава всеки болен можеше да иде”. Но убеждението в нормалността на универсалното здравеопазване черпи и от днешния им опит в емиграция, в държави като Германия. „Там веднага щом се запишеш [че търсиш работа], държавата ти намира всичко – и квартира, и веднага те пращат да попълниш [немска здравна карта], и децата ти даже записва в училище” (откъси от необработени наши интервюта). В този контекст от разкази в общността, българската държава днес се проваля за гражданите си: след 18 г. ги оставя без здравеопазване.

Общественият и правителствен разказ за личната отговорност за своето бъдеще и осигуряване на здравето трудно си пробива път тук – особено сред групата на „нерегистрираните безработни”, чиито доходи и чиято стабилност за планиране на бъдещето са свързани с твърде тесен времеви хоризонт. Типът лична отговорност, която те са приели, е, че да отидеш на доктор вече ти струва 20 лв. и трябва да изкараш тези пари.

Ако вникнем в горната перспектива, става напълно логично защо една основна група отговори на въпроса „Имали ли сте проблеми със здравните и социалните служби?” (§ VI.1) поставят проблема, където не бихме го търсили. Хората реагират с оплаквания като: „Като идем на лекар искат пари, защото нямаме осигуровки”, „При преглед от гинеколог жената заплаща такса” [става дума не за потребителската такса], „Да, [имаме проблем] – жената често вдига високо кръвно, но отказват да я лекуват. Няма осигуровки”, „Възрастната жена в семейството е имала нужда от бърза помощ, но не са дошли тъй като не е осигурена.” Появяват се и преките сравнения между чужбина и българската система, която изоставя хората: „Иска да отиде на гинеколог, правила е аборт в Германия, тук трябва да плаща и не ходи.” „Не им се е налагало да ползват здравната система, защото много често ходят при децата в Германия.” В отговор, те самите също я изоставят.

Представата за провал и бягство от отговорностите не остава конкретно ограничена до системата на здравеопазването и не би могла да се поправи при действия само в нея. Близки типове опит се преплитат в една обща картина на днешното състояние. Така „От 10 г. не са ходили на лекар. Сами се лекуват”, „Отивам спешно, но не ми обръщат внимание” се превръщат в „Навсякъде ни връщат. Където и да идем, не ни обръщат внимание” и стигат до „Не ходят по здравни и социални служби защото знаят, че ще ги върнат. Наскоро паднало дърво до къщата, никой не реагира.”⁷⁴

Изоставянето на системата от страна на местните хора върви в две посоки. Безразличие към „задължителността” на здравното осигуряване и към повиците да поемат своята отговорност за финансовото му поддържане (и за тяхното собствено бъдеще, когато поостарят), и чувството за облекчение, като преминат към частната

⁷⁴ Това е образът на всеобемашото „безхаберие” като същностна черта на постсоциалистическото време, за което съм писал в Nikola A. Venkov, "Conspiracy Narratives at the Women's Market," *Seminar_BG*, no. 3 (2016).

система (независимо доколко могат да си го позволят): „Няма проблеми – ходи в частна клиника”, „Получаваме услугите на частна болница и ни обръщат повече внимание.”, „Възрастната жена споделя, че ходи на частно и е доволна. Младите не са осигурени и отбягват да ходят на лекар.” Респондентите с този тип реакции съобщават предимно „добри” и „понякога добри” финансови условия за домакинството си.

Предвид този контекст се изяснява високият процент неосигурени, който виждаме, когато извадим младежите до 18 г. и хората с официална пенсия. Пропорцията спрямо горната таблица се преобръща:

Здравно осигуряване	Имат	Без	Общо респ.
	33,9%	66,1%	681

При запитване за причините респондентът да не се осигурява, получаваме серия от предложените в анкетата варианти за отговор – „не, защото няма пари”, „не, защото не вижда смисъл”, „не, защото е безработен”, и един непредвиден вариант, „не, защото работодателят не плаща осигуровки” – но те се групират най-вече според анкетъора, който е водил разговора. При един всички са безработни, при друг – нямат пари, при трети – няма смисъл.⁷⁵ Всички тези варианти са верни, но са по-скоро вербализираните оправдания, които респондентите могат да дадат (и на себе си) пред поставения по такъв директен начин въпрос. От друга страна, с анализа на оплакванията в свободен текст можем да открием защо жителите на Столипиново не чувстват ангажираност със здравното си осигуряване. Едва следствие от това е поставянето му като последен приоритет, когато „няма пари”.

Недоимъкът определено е фактор при отпадането от здравно осигуряване, но не е първоизточникът, както се вижда ако табулираме данните по финансовото положение на домакинствата:

Здравно осигуряване		Финансово състояние				
		Много добро	Добро	Понякога добро	Лошо	Много лошо
Има	33,9%	59,4%	46,0%	36,7%	14,3%	21,2%
Без	66,1%	40,6%	54,0%	63,3%	85,7%	78,8%

Дори при заможните домакинства 41% не участват в здравната каса. От друга страна процентът на неучастието нараства пропорционално на бедността, с изключение на лек спад при смятащите се за най-бедни.

Нека да разгледаме как се променят условията на участие в системата при различните типове занятия. В този случай отбелязвам и типовете дадени причини за неосигуряване, при уговорките направени по-горе, че те зависят в голяма степен от това, кой анкетъор е работил.⁷⁶

⁷⁵ Най-любопитна тук е категорията „защото работодателят не плаща”, забелязана и попълвана само от Юлия и Милена.

⁷⁶ Но битието на част от занятията също зависи от работилия анкетъор (Част II. § II.1). Всъщност двете графи са в хомология.

Занятие	Здравно осигуряване				Защо не се осигурява?			
	Има		Без		Няма смисъл	Няма пари	Безра- ботен	Работо- дателят не плаща
	Брой	Дял	Брой	Дял				
Учащ	349	99,4%	2	0,6%				
Не посещава училище	27	84,4%	5	15,6%			2	
Работещ постоянно	221	80,7%	53	19,3%	7	5	1	11
Нерег. безработен	137	20,3%	537	79,7%	35	67	93	2
На надница	5	22,7%	17	77,3%	2	3		4
Собствен бизнес	26	25,0%	78	75,0%	13	6		
Рег. безработен	9	50,0%	9	50,0%	5	1	1	
Пенсионер	62	93,9%	4	6,1%				
Пенсионер по болест	66	97,1%	2	2,9%				

Основен фактор за участие в здравноосигурителната система е постоянната работа. Малкият дял заети на договор в Столипиново повлича останалите проблеми. Категориите безработни, работещи на надница, със собствен бизнес са с преливащи граници, както дискутирахме в § II.1. При тях средната осигуряемост е 20-25%. Това са забележителните 177 жители (11% от цялата извадка), които се самоосигуряват по собствено усмотрение, въпреки липсата на постоянна работа и доходи.

Приключваме тази точка с частта от списъка реакции на респондентите относно проблеми със здравните служби (§ VI.1).⁷⁷ Проблемът със заплащането:

Като идем на лекар искат пари, защото нямаме осигуровки.

При преглед от гинеколог жената заплаща такса.

Да – жената често вдига високо кръвно, но отказват да я лекуват. Няма осигуровки.

Възрастната жена в семейството е имала нужда от бърза помощ, но не са дошли тъй като не е осигурена.

Оня ден дъщерята е ходила на лекар, има проблем с черния дроб, няма осигуровки и искат 500 лв., за да постъпи в болница.

Взех направление, но посоченият доктор беше в отпуск и не можах да ползвам направлението. Мъжът вдига много високо кръвно, но отказват да го приемат в болница, заради осигуровки.

Заради възлите е плащала наведнъж здравни осигуровки, за да я приемат в болница.

Вкарахме децата в болница, но ни казаха, че трябва да платим на излизане, а нямахме пари.

Не, плащаме си всичко

⁷⁷ Форматирането следва максимално близко изреченията от формулярите, но те са записани от анкетърите. Само в отделни случаи предават думите на самите респонденти.

Частното освобождава от проблеми:

Ако имаме проблеми ходим на частно и си плащаме
Неосигурените ходят на частно. Неосигурената жена страда от разширени вени и не е доволна от здравната система
Възрастната жена споделя, че ходи на частно и е доволна. Младите не са осигуровки и отбягват да ходят на лекар.
Няма проблеми - ходи в частна клиника.
Получаваме услугите на частна болница и ни обръщат повече внимание
Плащат си на частно и са доволни от обслужването. Малкият син е скл. граждански брак и има 3 деца но не получава соц. помощи, само детски надбавки
Не им се е налагало да ползват здравната система, защото много често ходят при децата в Германия.
Иска да отиде на гинеколог, правила е аборт в Германия, тук трябва да плаща и не ходи.

Изоставилите се:

Няма осигуровки и затова не ходи на лекар.
От 10 г. не са ходили на лекар. Сами се лекуват.
Нямаме осигуровки и ходим на частни прегледи. 35 лв. са помощите за четиричленно семейство.
Само децата ходят на лекар. За другите няма осигуровки, няма и пари
Нямат осигуровки и с жената не са ходили на лекар, само децата ходят на лекар
Имала е проблем в спешно отделение, Хирургии. Отказали са ѝ преглед
Сама се лекува.

Хората от квартала са игнорирани, не се обръща внимание:

Не обръщат лекарите внимание. Казвам, че ме боли - те ми дават лекарства. После ме оперираха от стомах.
Жената смята че е луда, но лекарите не искат да ѝ изпишат нищо, нито да я пратят в "бараките на Пещерско шосе".
Не са доволни от здравното обслужване. Младата жена сподели, че не са ѝ обърнали внимание последния път на лекар, не е доволна и от обслужването което оказват на децата.
Ходя на лекар и съм доволна.
Жената на 25 вдига кръвно, но линейка не идва въпреки обажданията.
Мъжът не е доволен от личния лекар. Искал да влезе при нея като преглежда жена му, защото тя не говори добре български, но тя не го допуснала.
Дълго време на детето с астма не му установили болестта.
Преди 2 седмици жената "вдигнала кръвно", но линейка не се отзовала.
Отивам спешно, но не ми обръщат внимание. Преди 2 г. имах кръвоизлив от носа, но не ми обърнаха внимание. Изписаха ми само лекарства.
Преди 20 дни на бащата му прилошава, линейката не идва. Полицаяте помагат и се обаждат на линейка, но докато дойде той умира.
Ходих на доктор за проблеми в кръста, дадох ми хапче, от което вдигнах кръвно
Лошо отношение на здравните служби, във връзка с умственоизостаналия им син
Доволни са, на децата им обръщат внимание и ги водят на лекар
Доволна е. Скоро едно от малките деца се разболяло и личният лекар дошъл в къщата им
Не е доволна, не я лекуват за кръвното
Мъжът е болен от черния дроб, но когато иде на лекар, не му дава лекарства
Мъжът има осигуровки, но като го лекували само му изписали лекарства и го пуснали да си ходи
Мъжът е доволен от здравната с-ма. Те са го спасили.
Добре се отнася личният лекар, споделят възрастните. Младите ходят на частно

Доволни са от здравното обслужване.

§ IV.2. Личен лекар

Въпр. №10.

Спрямо процента на здравноосигурените (§ IV.1) прави впечатление много по-големият брой хора в Столипиново, които съобщават, че имат личен лекар:

Личен лекар	Имат	Без	Без данни	Общо респ.
	91,2%	7,7%	1,1%	1640 ⁷⁸

Въпреки че хората без осигуровки заплащат такса за частен преглед и вече не са обвързани с конкретен лекар, изцяло се запазва традицията на личния (и преди това, участъковия) лекар. Много от респондентите дори държат да споделят за анкетата името на „тяхната лекарка“. Така здравеопазването поне на ниво общопрактикуващ лекар продължава да бъде добре организирано, вече извън дългосрочните ангажменти налагани от здравната каса. Това е възможно поради желанието и нуждите на самата общност, в комбинация с търговската инициативност на лекарите от местните ДКЦ. Засичането на двете променливи дава:

Здравно осигуряване	Личен лекар				Общо
	Имат		Без		
Имат	1003	62,0%	12	0,7%	100% (1619 респ.)
Без	490	30,3%	114	7,0%	

Показател за истинско изпадане от здравни грижи е категорията респонденти, които не съобщават за личен лекар (7%). Да си припомним таблицата от точка § IV.1, разслояваща нивото на осигуряване според финансовото състояние. Ако изчислим делът хора с личен лекар вътре в намаляващите с по-доброто финансово състояние проценти на неосигурените, ще получим още по-силно намаляващ⁷⁹ дял на неосигурените без личен лекар:

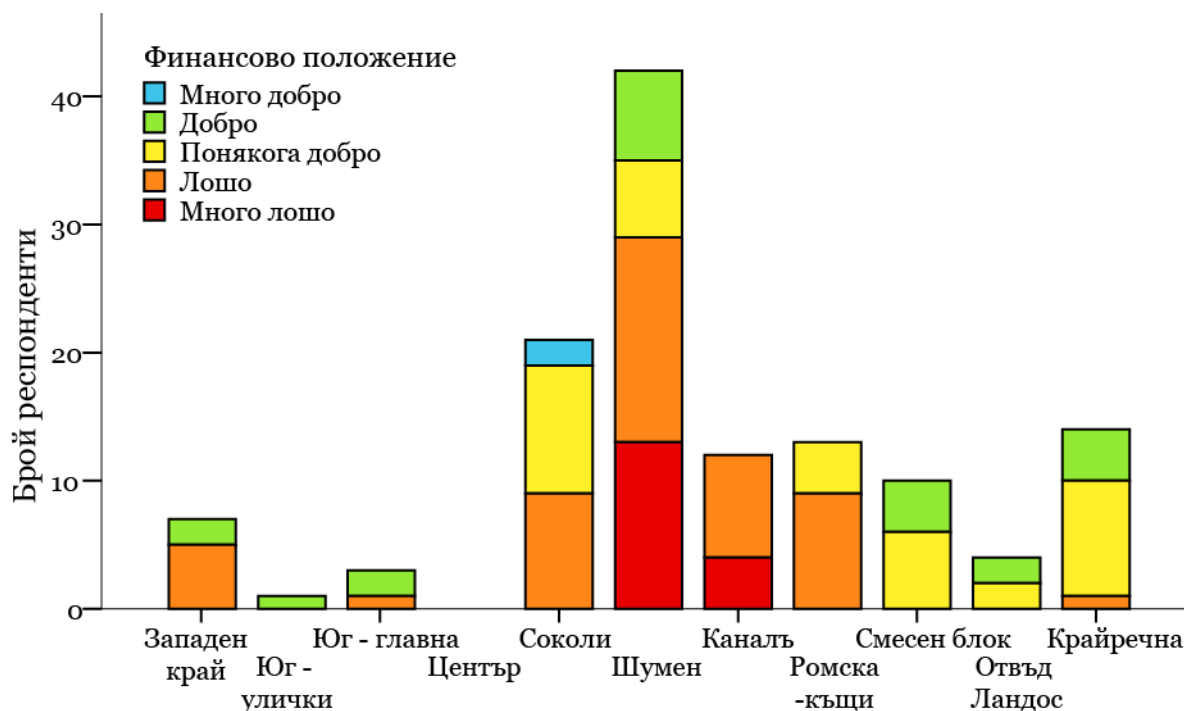
Личен лекар - дял сред респондентите без осигуровки		Финансово състояние					Общо респ.
		Много добро	Добро	Понякога добро	Лошо	Много лошо	
Има л. лекар	81,0%	90,5%	85,4%	80,1%	79,6%	75,9%	490
Няма л. лекар	19,0%	9,5%	14,6%	19,9%	20,4%	24,1%	115

⁷⁸ Общият брой е по-малък по този въпрос, защото изваждаме резултатите на един от анкетаторите. Открихме, че при Мария двете величини не са независими. Търсейки логика в получаваните отговори, тя е била скептична към респондентите, които съобщават че нямат осигуровки, а пък имат лекар.

⁷⁹ Процентите от двете таблици се умножават.

Дял без лекар от всички респ.	7,9%	2,2%	5,7%	7,1%	10,1%	13,4%	115
-------------------------------	------	------	------	------	-------	-------	-----

С други думи попадането в тази група зависи още по-силно от бедността и маргинализацията. Затова смятаме, че тя е в най-голям здравен риск и трябва да бъде приоритетна цел за достигане от работещите в здравния център. На Фиг. 16 е показана концентрацията ѝ в различните изследователски райони.

Фиг. 16. Респонденти без личен лекар по райони и според съобщеното финансово състояние на домакинствата им (цвят).

За инициативи сред неосигуреното мнозинство в Столипиново би било удачно да се използва съществуващия ресурс на техния контакт и доверие към определени лични лекари от местните ДКЦ. Добре би било тези лекари да се потърсят за постоянно партньорство.

§ IV.3. Заболявания

Въпр. №12 – №15.

В извадка от 435 домакинства и 1923 души⁸⁰ получаваме следните честоти на заболявания (над 2 случая):

Заболяване	Честота в извадката				
	Брой	На 1000 души	(продължава)	Брой	На 1000 души
Сърдечно- и мозъчно-съдови	64	32,6	Епилепсия	7	3,6

⁸⁰ За 43 души липсват данни по разглежданите в тази точка въпроси.

Диабет	31	15,8	Други белодробни	5	2,5
Псих. проблеми (вкл. невроза)	11	5,6	Херния	4	2,0
Туберкулоза (прекарана)	8	4,1	Бъбречни (цироза)	2	1,0
Астма	7	3,6	Глухота	1	0,5
Онкологични заболявания	7	3,6	Отказва да каже заболяването	4	

По възрасти процентът на страдащи от съдови заболявания, диабет и получените решения по ТЕЛК в извадката е следният:

Социално значими болести		По възраст							
		0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
Сърдечно- и мозъчно-съдови заболявания	Брой	2	4		5	4	13	27	7
	Дял от кохортата	0,5%	1,0%		1,5%	1,7%	8,0%	27,6%	24,1%
Диабет	Брой		1			3	13	12	2
	Дял от кохортата		0,3%			1,3%	8,0%	12,2%	6,9%
С ТЕЛК	Брой	7	10	5	5	7	30	35	7
	Дял от кохортата	1,8%	2,6%	1,7%	1,5%	3,1%	17,9%	34,0%	24,1%

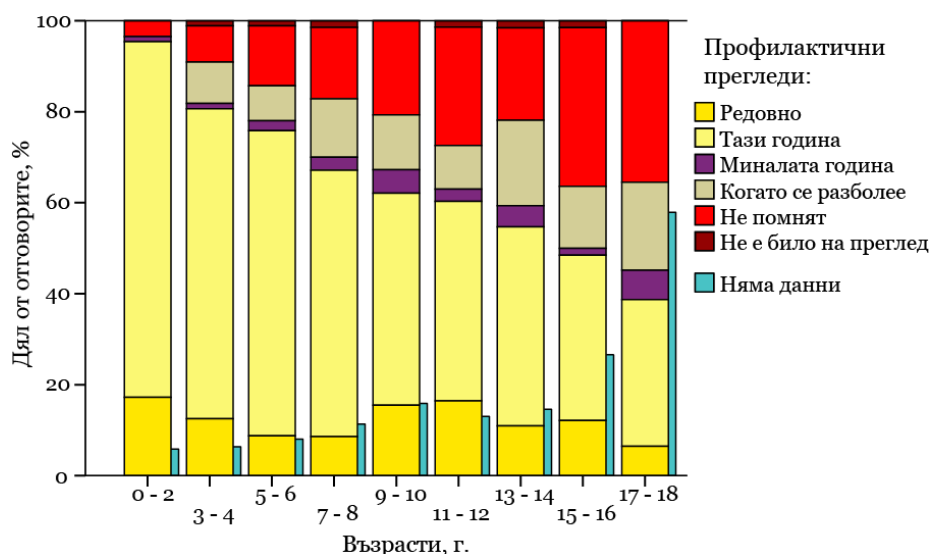
§ IV.4. Деца и бременни жени

Въпр. №16 – №17, №24 – №27.

Над 99% от децата в квартала преминават през имунизация. 73% от децата до 14 г. са водени на профилактичен преглед „редовно” или „тази година”, 3% са пропуснали една година, 9% ги водят „когато се разболеят”. При 15% запитаният не помни кога са водили детето, и под 1% заявяват, че детето не е било на преглед. Тези проценти зависят от горната граница за възрастта, която ще изберем, тъй като грижата за децата намалява с тяхното израстване, както се вижда от Фиг. 17 – те са възприемани все повече като независими възрастни. Процентът непопълнени отговори е даден в отделна скала (син цвят). Той показва, че и самите анкетъори несъзнателно не разглеждат по-отрасналите деца като такива и често забравят да зададат този въпрос за тях.

Документирани са 21 жени в различна степен на бременност, от втори до девети месец. От тях само 5 са здравно осигурени. Въпреки това 14 заявяват, че ходят редовно на гинеколог. 4 жени казват, че са ходили „веднъж и са си платили” (те са до 5-тия месец) и една жена – два пъти (понастоящем в 6-ти месец). Няма споделени трудности

и проблеми с бременността. Само една жена се оплаква от „липса на внимание”, но не разбираме при прегледа от лекаря, или от бащата и семейството.

Фиг. 17. Регулярност на профилактичните медицински прегледи според възрастта на детето като процент от записаните отговори. Сините стълбчета отдясно показват процента незапитани/непопълнени данни от цялата популация деца.

Тема V. Материално състояние

§ V.1. Жилище

Въпр. №29 – №30, №45 – №47.

Жилищният фонд в Столипиново е съставен основно от социалистически кооперации и от солидни тухлени къщи строени на наследствена земя. Незаконното строителство върху общинска (понякога реституирана) земя също е предимно с тухла. Общността има достатъчно икономически ресурс и домове от подръчни материали са рядкост. Често наследствените имоти от дядовци и прадедовци се оказват с изгубени в годините актове за собственост. С увеличаването на семействата те са престроявани много пъти, излизайки от първоначалните граници на имотите и стеснявайки някои улици.

Собственост на дома	Тип строеж на жилището				Общо:
	Тухлено	Апартамент	Кирпичено	Подръчни материали	
Собствено, с нот. акт	31	69			100
Собствено, без нот. акт	86	10	1	1	98

Общинско жилище ⁸¹	45	115			160
На приятел				1	1
Нямат нищо ⁸²	51		7	12	70
Общо:	213	194	8	14	429

Въпросът за регулацията е нерелевантен. 90% от респондентите отговарят, че са в регулация – дори когато това едва ли е възможно. Повечето не знаеха или не можеха да си спомнят кога са построени жилищата им. Но отделни респонденти в райони като „Ромска-къщи”, „Център”, „Юг – улички” съобщаваха: 1977 г., 1932 г., преди 50 г., преди 70 години. В районите „Шумен” и „Каналъ” – допреди 25 г.

Големината на жилищата без кухнята и сервизните помещения е:

Ползвани стаи в жилището:		0 ⁸³	1	2	3	4	5 - 7	15
Брой домакинства:		4	128	192	88	13	6	1
Дял от извадката:		0,9%	29,6%	44,4%	20,4%	3,0%	1,4%	0,2%
По тип жилище:	Тухлено	1,4%	41,9%	39,6%	10,1%	3,7%	2,8%	0,5%
	Апартамент		8,8%	54,4%	34,2%	2,6%		
	Кирпичено		87,5%	12,5%				
	Подръчни материали	7,1%	92,9%					

Тухлените къщи варират най-много от бедни до най-богати. Апартаментите в панелните блокове са стандартни размери – гарсонiere, дву- и тристайни, но има отделни случаи на семейства, които купуват съседния апартамент и го обединяват със своя. Размерите на жилищата по райони са:

Изследователски район	Ползвани стаи в жилището:						Тип жил.	Среден брой стаи	σ	Брой до-мак.
	0	1	2	3	4	5 +				
Западен край	5%	26%	45%	16%	8%		Тухл.	1,6	1,095	20
							Ап.	2,3	0,686	18
Юг - улички		43%	35%	13%	5%	5%	Тухл.	2,2	2,367	39
Юг - главна		12%	47%	18%	12%	12%	Тухл.	2,7	1,359	17

⁸¹ Въпреки че категорията в анкетния формуляр беше поставена като „Под наем”, всички респонденти в Столипиново, които живеят под наем, са всъщност на общински (социален) наем в Жилфонд. В анкетата не излязоха частни наемни отношения.

⁸² Обикновено построени на общинска земя, без документи или права. Това е категория въведена от някои от анкетаторите и няма ясно разграничение от „собствено без нотариален акт”.

⁸³ Един от отговорите на въпроса е „Само кухня и диван.”

Център		49%	36%	5%	8%	3%	Тухл.	1,6	0,923	31
							Ап.	2,6	1,061	8
Соколи	2%	40%	55%		2%		Тухл.	1,0	0,632	6
							Ап.	1,7	0,624	36
Шумен		24%	63%	10%		2%	Тухл.	2,0	1,000	40
							Други	2,0		1
Каналъ		70%	10%	18%		3%	Тухл.	1,9	1,211	26
							Други	1,0	0,000	14
Ромска-къщи	3%	48%	43%	5%	3%		Тухл.	1,7	0,719	33
							Други	0,9	0,378	7
Смесен блок			46%	54%			Ап.	2,5	0,505	39
Отвъд Ландос		11%	58%	29%	2%		Ап.	2,3	0,583	51
Крайречна			46%	54%			Ап.	2,5	0,505	41

Дясната част на таблицата показва статистики за средния брой стаи на домакинствата в целия клъстер. Тя може да се използва като косвен индикатор за социално-икономическо сравнение на районите. При районите, в които сме съставили клъстерите отчасти в блоковете и отчасти сред къщите („Западен край”, „Център”, „Соколи”), сме изчислили средния размер поотделно за двата типа жилище. Категорията „Други” обединява жилищата от кирпич и подръчни материали. Предпоследната колонка е стандартното отклонение и обобщава разнообразието в клъстера. Въпреки, че частният парцел позволява надграждането на по-големи жилища, усреднено се оказва, че най-добри са условията за живеещите в апартаменти.

§ V.2. Битови и финансови условия

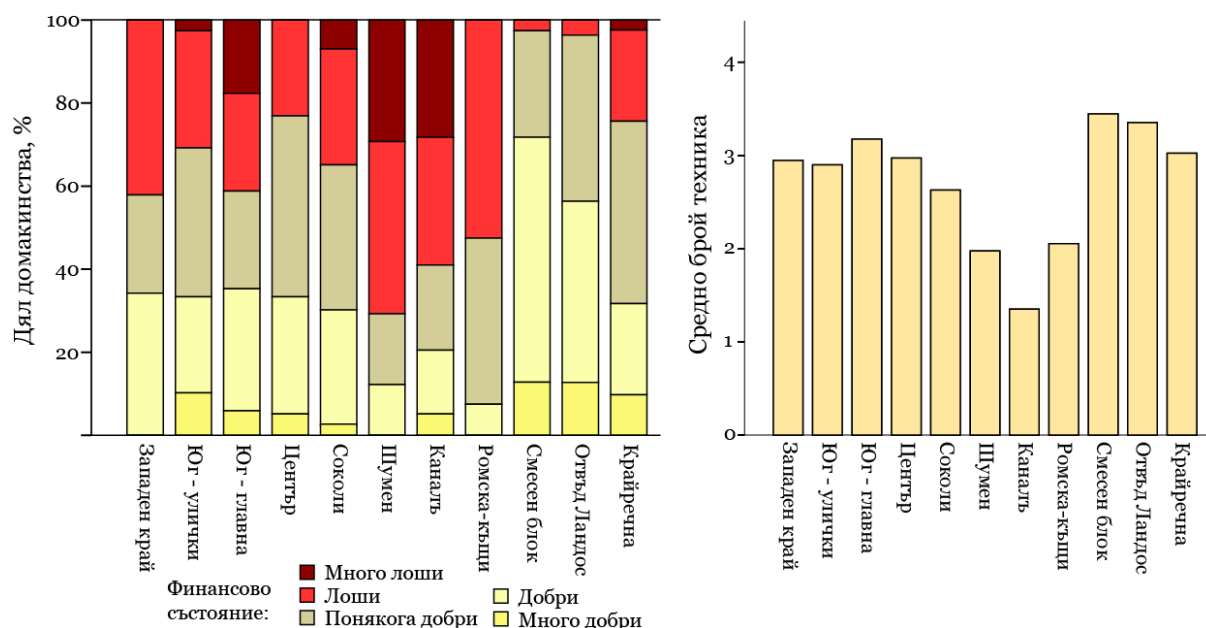
Въпр. №28, №31 – №43.

Близко една трета от респондентите в квартала заявяват, че имат добро финансово състояние, и над половината – че имат добри битови условия. Разпределението между различните отговори можете да видите по краищата на долната таблица, както и корелацията между тях (във вътрешността на таблицата). Трябва да имаме предвид, първо, че и двете оценки са субективни, и второ и по-важно, че пропорциите в социалноикономическото разслояване в таблицата са резултат от дизайна на анкетата. Те зависят от направената селекция на даден брой по-бедни или по-богати райони. В действителност можем да разглеждаме тези измерители само относно вътрешната хетерогенност на отделните райони (Част I.§ 2), което е показано на Фиг. 18, ляво. Там виждаме, че се формират три основни групи райони: населени със средна класа („Смесен блок” и „Отвъд Ландос”, там домакинствата с „Добри” и „Понякога добри” финанси надхвърлят 90%), хетерогенни райони (домакинствата в добро състояние, лошо състояние и „понякога добро, понякога лошо” се разпределят по равно, по една трета от жителите), и бедни райони („Шумен”, „Каналъ” и „Ромска-къщи” – там домакинствата в лошо и много лошо състояние са над 65%). Значителната част от

Столипиново се покрива от хетерогенните райони със сравнително близки характеристики.⁸⁴

Битови условия	Финансово състояние						Общо битови усл.
	Много добро	Добро	Понякога добро	Лошо	Много лошо	Сума:	
Много добри	80,8%	12,6%	0,7%	0,9%	3,3%	100%	9,2%
Добри	15,4%	83,2%	79,1%	14,3%	3,3%	100%	54,0%
Лоши	3,8%	4,2%	20,1%	76,8%	10,0%	100%	28,9%
Много лоши				8,0%	83,3%	100%	8,0%
Фин. съст. общо:	6,1%	27,9%	32,6%	26,3%	7,0%	100%	

Вътрешността на таблицата показва относителната корелация между битови условия и финансово състояние. Виждаме, че освен по-издробенни категории, измерването на финансовото състояние предлага и по-стръмен спад на разпределението, затова другаде ще предпочитаме да използваме финансовото състояние като параметър.

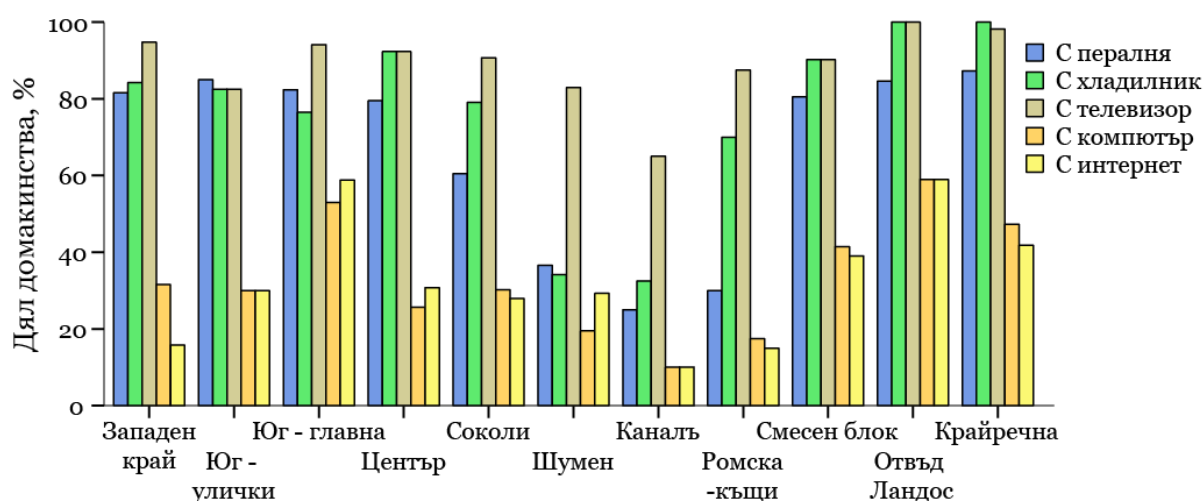

Фиг. 18. Ляво: Разпределение на самооценките на финансовото положение на домакинствата във всеки изследователски район. Дясно: Среден брой притежавана потребителска техника по райони (максимумът за домакинство е 5).

⁸⁴ Оказва се, че общите дялове за квартала в таблицата съвпадат, тъй като сме подбрали 3 бедни района (122 анкети) и 2 „средна класа“ (94 анкети), които взаимно се уравниават.

Какви са материалните измерения на самооценката на бита? Можем да апроксимираме възможностите на домакинството за потребление и повишаване на стандарта на живот чрез притежанието на техника за дома. Това са реалните параметри за извадката (дадени в графичен вид на Фиг. 19):

Дял домакинства по райони	Техника в дома				
	Пералня	Хладилник	Телевизор	Компютър	Интернет
Западен край	82%	84%	95%	32%	16%
Юг - улички	85%	83%	83%	30%	30%
Юг - главна	82%	76%	94%	53%	59%
Център	79%	92%	92%	26%	31%
Соколи	60%	79%	91%	30%	28%
Шумен	37%	34%	83%	20%	29%
Каналъ	25%	33%	65%	10%	10%
Ромска-къщи	30%	70%	88%	18%	15%
Смесен блок	80%	90%	90%	41%	39%
Отвъд Ландос	85%	100%	100%	59%	59%
Крайречна	87%	100%	98%	47%	42%

Фиг. 19. Притежание на домакинска и потребителска техника по райони.

Те ни дават информация за покритието на различните удобства в квартала, но не и за нивата на бедност. За целта изчисляваме, колко от тези типове техника има всяко домакинство:

Брой удобства:	0	1	2	3	4 +	Общо:
Дял домакинства в извадката:	8,9%	10,6%	15,1%	31,1%	34,4%	100% (425 домак.) ⁸⁵

⁸⁵ Ако липсва информация по един от параметрите, домакинството е извадено от преброяването.

Крайната бедност възлиза на 9% – дял, чийто размер кореспондира със самооценяващите се като много бедни. Отново, този дял не е репрезентативна статистика за квартала и е функция на дизайна на изследването. Във Фиг. 18, дясно, са дадени дяловете по райони.

Има добра корелация между така въведения „измерител на икономическото състояние” на всяко домакинство и съобщената самооценка, както се вижда тук:

Финансово състояние	Брой удобства (потребителска техника)					Общо домакинства:	
	0	1	2	3	4 +		
Много добро		3,8%		7,7%	88,5%	100%	26
Добро		2,5%	9,3%	32,2%	55,9%	100%	118
Понякога добро	1,4%	8,0%	15,9%	44,2%	30,4%	100%	138
Лошо	18,0%	18,9%	26,1%	26,1%	10,8%	100%	111
Много лошо	51,6%	25,8%	6,5%	6,5%	9,7%	100%	31
Общо домакинства:	38	44	64	132	146	424	

Вероятността домакинства, които смятат себе си за много бедни, да имат всички видове техника е по-голяма, отколкото домакинства без почти никакво потребление да съобщават добро финансово състояние.

Относно условията в жилището ще дадем първо синтезирана информация за цялата извадка. Тя не може да се използва като меродавни данни за условията в квартала като цяло, даваме я тук само за ориентация в измерените параметри:

Жилищни условия	Кухня	Баня	Тоалетна	Водо-провод	Канализация	
Има вътрешна	71,2%	61,7%	63,7%	83,4%	Свързана с обществената	79,6%
Има външна	5,6%	26,8%	31,6%	9,5%	Септична яма	14,4%
Няма	23,2%	11,5%	4,6%	7,2%	Няма	6,0%

Ток		Отопление	
Да	90,5%	Електричество	30,2%
От съседите	3,7%	Въглища, дърва	49,6%
Не	5,8% ⁸⁶	Каквото падне	20,1%

⁸⁶ Категориите „Няма ток” и „Взимам от съседите” са размити. Действителният процент на домакинствата, които не могат да си позволят ток е доста по-малък.

Разбивката по райони е дадена в следващата таблица. Тук сме пропуснали за по-добра прегледност първата графа („Вътрешна кухня”, „Има ток”, „Отопление на електричество”). Читателят лесно може да я изведе, тъй като сумата на трите графи навсякъде е 100%.

Дял домакинства по райони	Липсващи битови условия							
	Кухня		Баня		Тоалетна		Водопровод / чешма	
	Външна	Няма	Външна	Няма	Външна	Няма	Външна	Няма
Западен край	3%	13%	18%	11%	26%	3%		3%
Юг - улички	21%	18%	25%	13%	28%	5%		
Юг - главна	13%	19%	35%		35%		12%	
Център	10%	18%	59%	3%	51%			
Соколи	2%	9%	7%	7%	12%			
Шумен	12%	54%	59%	27%	78%	7%	46%	29%
Каналъ	3%	60%	38%	43%	60%	20%	25%	38%
Ромска-къщи	5%	40%	70%	18%	73%	15%	25%	8%
Смесен блок		3%		5%				
Отвъд Ландос		11%						
Крайречна		12%						

	Канализация		Ток		Отопление	
	Септич- на яма	Няма	От съседи	Не	Дърва, въглища	Каквото падне
Западен край					63%	16%
Юг - улички					65%	13%
Юг - главна	13%				53%	
Център					87%	8%
Соколи					42%	37%
Шумен	71%	10%		22%	90%	
Каналъ	60%	40%	40%	30%	46%	41%
Ромска-къщи	18%	15%		5%	65%	23%
Смесен блок					23%	28%
Отвъд Ландос				4%	11%	18%
Крайречна					18%	28%

Битовите условия на жилищата варират при живеещите в къщи. Данните, за съжаление, не обхващат проблемите с водата на по-високите етажи в райони като „Соколи”. Водопровод там има, но поради неподдържаната обществена система, голяма част от водата се излива в мазетата на блоковете.

Проблем с електроснабдяването се създава изкуствено само в Шумен и Каналъ махала, поради отказа на електроразпределителното дружество да прокара партии,

заради, от своя страна, отказа на общината да даде адреси на жилищата там. Този проблем е решен чрез частна инициатива, като местните хора прокарват ел. мрежа и препродават помежду си електричество (което е заплатено на дружеството). Отоплението в Столипиново е в голямата си част на въглища (продажбата им е развит локален бизнес), като някои семейства добавят към това „каквото падне“ – част от рециклирания боклук на Пловдив. Напоследък е въпрос на престиж да се инсталират климатици и доста респонденти държат да изтъкнат, че се отопляват на климатик, а не просто на ток.

Бедните райони със самоделни къщи имат най-много проблеми с липса на канализация и водопровод, и не само външни тоалетни, но често липсващи такива. В хетерогенните райони („Западен край“ – „Соколи“ в таблицата) всички жилища са с уредена канализация и имат баня и тоалетна, като над две трети са вътрешни.

Тема VI. Лично мнение

§ VI.1. Здравни и социални служби

Въпр. №48.

Почти всички домакинства казват „не сме имали проблеми със социалните служби”.⁸⁷ Дори семейството, което малко преди това е съобщило, че има две „взети насила деца” от социалните. Анкетаторите споделят, че при този въпрос сред по-бедните семейства често има страх от социалните работници и недоверие към анкетиращия. Погласовити са онези, които свързват въпроса с обслужването на различните видове социални помощи. Много от реакциите тук са относно недоволство от размера на помощите и детските („Можеш ли да изхраниш дете с 35 лв.”), и произволни решения на комисиите по отношение на конкретното семейство. Изпъкващ проблем е невъзможността да се вземат помощи, когато общината не ти дава адресна регистрация на мястото, на което живееш. Често точно тези семейства без собственост са най-нуждаещи се.

Здравната система също присъства в реакциите, разделена между доволни и недоволни от отношението към тях. Изказванията свързани със здравното осигуряване сме отделили в § IV.1. По-долу е на разположение списъкът от реакции, като сме съкратили твърде подобни и повтарящи се. Изреченията следват максимално близко записаното в анкетните формуляри, но негови автори са анкетаторите. Това не са преките думи на респондентите.

Не отпускат пари за заболяването.

Неаргументирано са намалили размера на помощта за увреждане.

Неаргументирано са им отказали социална помощ за отопление.

Не дават помощ за отопление.

Не мога да се регистрирам. Не мога да взимам помощи.

Не ни дават адресна регистрация.

Живея на XXX, а не ми дават помощи-отопление, защото ми казват че живея на друга улица.

Не им дават помощи за отопление, защото жената се води на друга улица въпреки че имат брак от 40 години!

Не дават детски надбавки, въглища. Много пъти сме кандидатствали.

⁸⁷ Най-често възрастната двойка отговаря от името на всички останали (Част I. § 4).

Когато беше бременна, два пъти ги връщат и не искат да я прегледат, защото не е осигурена. Преди идваха от социалните да ни помагат за документи. Вече не идват.

Не ходят по здравни и социални служби, защото знаят че ще ги върнат. Наскоро паднало дърво до къщата, никой не реагираше.

Има проблеми - няма пенсия за мъжа. Той е с инсулт.

Когато ходим да подаваме за детски, всичко става много бавно и тромаво.

Неаргументиран отказ от социална помощ за дете с увреждане (по техни думи).

Не добро отношение от социално подпомагане на кв. „Изгрев“. Много често не им обясняват по въпросите които ги интересуват.

Когато кандидатстват за различните видове социални помощи ги карат да стоят 1 месец външи. Идват на оглед, за да оценят дома и ако не ги намерят отказват помощта.

Оплакват се от лошо отношение на социалните и здравните служби.

За 40 лв. работи мъжа, това не е нормално [на месец, по програмите за заетост на общината].

Намалили са пенсията на малката снаха от 180 на 120 лв. Ходи на диализа.

Снахата със 130 лв. пенсия не може да гледа тези деца.

Отрязали ми пенсията, казва мъжа. Работил е в "Гагарин" и затова имал по-голяма пенсия, но му я намалили със 100 лв.

Жената сподели, че не ѝ обръщат внимание.

Навсякъде ни връщат. Където и да идем, не ни обръщат внимание.

Хората в повечето институции проявяват лошо отношение.

Има лошо отношение на институциите към хората.

Лошо отношение.

Хората се оплакват от лошо отношение.

От 4 месеца не получава нищо от Бюрото по труда. Преди е била асистент на съпруга си.

Не дават детски, защото синът има голяма заплата.

Отказали са им въглища.

Отказват да плащат ТЕЛК. Няма превод от 2 месеца.

Променили са ѝ процентите ТЕЛК, така че да няма вече решение за пенсия.

Спрели са им помощите.

Ходили до социалните за социална пенсия, но няма необходимата възраст.

Комисията казва, че детето може да го израсне, и затова след срока на това ТЕЛК решение може да не го подновят.

Нямат проблеми, работят, имат лекар, доволни са.

Жената има наказание 2 г. от Бюрото по труда - не се явила да се подпише за регистрацията.

Спрели са детските, защото майката е била за няколко месеца в Германия с двете големи деца. Вече е ок. Проблеми с майчинството и еднократна помощ, защото не е била осигурена, няма адресна регистрация, нямат нотариален акт. Писала се при познати, за да ги получи.

Не могат да получават детски, майката е в чужбина.

Искали са да им вземат бебето поради лоши условия.

Ходили са да взимат детските за децата, но са останали за майката. Искали да вземат децата да ги гледат, но отделът е отказал (оставя ги при майка им).

Не, плащаме си всичко.

Проблеми с помощите, заради незаконното жилище и че ги водят на друг адрес.

Няма адресна регистрація и не искат да запишат децата за ученици, гонят я.

Има проблеми: няма собственост и не може да кандидатства за общинско жилище.

Социалните отказали майчинство и детски, защото когато родила била непълнолетна.

Оплакват се че социалните служби не им помагат (но получават помощи за отопление и храна). Не са им дали олио, брашно, леща от продуктите, а им се полагат.

Изхвърлиха ни от общинското жилище, в което живеехме, защото тъщата не плащала наема и сега живеем в 1 стая, която е на брат ми.

Момчето е на 18, но не му дават пенсия, понеже няма 1 г. стаж. А е с физическо увреждане, с памперси постоянно.

Да се отпусне парична помощ за лекарства. Бебето е с хормонални проблеми, но не отпускат помощ за лекарства.

Съкратена е преди месец и ходи в Бюро по труда. Търси си работа.

Нямат проблеми. Ходят за помощи – храни.

Синът на 21 иска да работи, но не му предлагат свята работа, само в Чистота. А е завършил 12 клас, затова смятат, че образованието няма смисъл.

Трудно е било с документите за еднократна помощ за второто дете.

Отказали са ТЕЛК на сина, сега ще обжалват. Подготвят документи. Искали са им пари.

ТЕЛК е много малък!

Отказали са й помощи за въглища, защото не я намерили на адреса.

Да, при подаване на документи за детски надбавки - голяма блъсканица, грубо отношение на служителите, хората откън се бият, за да си запазят ред.

Не й обясняват, когато подава декларация за най-малкото дете, няколко пъти са й връщали документите.

Оплакват се от лошо отношение от страна на социалните служби.

Необоснован отказ от определен тип социална помощ.

При подаване за помощ за отопление - лошо отношение, не им става ясно какви документи да подадат.

Много са малки детските и не стигат. Другият месец цялото семейство заминава за Франция.

Не искат да подновят пенсията на детето въпреки че има още 1 операция [предстояща] за 1000лв. По-рано спрели семейните и трябвало да дадат 40 лв. на един човек, който им ги оправил.

Много се чака за подаване на молби за детски. Постоянно скандали и обиди от хората в квартала (т.е. пред кабинета).

Трябват много документи за да изкарат ТЕЛК на сина й.

§ VI.2. Администрация

Въпр. №49.

Мнозинството от респондентите откликват, че нямат досег с общинската администрация и нямат проблеми. Една група познават общината предимно през кандидатстването за общинско жилище и неговото поддържане. Няколко човека са правили опити да узаконят имотите си и да започнат да плащат данъци, но са срещнали стена в общината. В районите „Шумен” и „Каналъ” пък властите отказват да им дадат адресни регистрации и те се оказват изключени от почти цялата обществена система (електричество, вода, помощи, пенсии). Понякога попадаме на случаи за търсене на помощ от районното кметство за поддържане на обществените места в махалата.

Предоставяме списъка от всички реакции, като сме премахнали подобни и повтарящи се.

Жената няма регистрация на адреса където живее, но има другаде. Въпреки това са й отказали да й предоставят въглища.

Имаме регистрация в Тракия, но не можем да си направим тук.

Имотът ни е заменен, но в общината казват, че не могат да намерят решението за замяната.

Общината - не искат да им прекарат ток. Искали да се насипе чакъл пред къщата - общината отказала. Насипали си сами.

Не, вече не ходят.

Ходим до общината по жилищни въпроси, искаме да ни разширят, но не дават.

Опити за да си узаконят жилището, но е ходил техен познат.

Когато се наложи, го възлагат на други хора срещу заплащане.

Ходила е да помогне за кандидатстване на нейни близки за общинско жилище.

С районна община за жилище. Част от администрацията не проявява уважение към хората от етнически обособените квартали. Много от хората се оплакват от лошо отношение.

Жената сподели, че е ходила за помощи, но не са й дали.

Не е доволна - пенсията е 170 лв. и не достигат.

Полицията не ни обръща никакво внимание.

Притесняват се, че жилището им е незаконно и затова не са ходили в администрацията.

Отиват в Съвета за помощи за дърва и въглища - не им обръщат внимание.

Не им е удовлетворено искането за помощи.

Не им обръщат внимание.

Ходил е заедно със съсед, който е пускал жалба. Отнесли са се добре с тях.

Да, с общината - искаме ведомствено жилище за дъщерята понеже живеем много хора в малка къща. Обаче ни предлагат само апартамент, в който е невъзможно да се живее.

Искаме да сменим адресната регистрация на г-н ХХ, но ни гонят, не ни обръщат внимание. Това е всеки път. Той живее в домакинството, но по документи се води на друг адрес, искаме да го впишем на адрес на който реално живее.

Ходили са за общ. жилище. винаги ходят със техен съсед който знае добре бълг.

За да кандидатстват за общинско жилище.

Когато им се е налагало им е посредничел техен познат от квартала.

За общинското жилище. Нямали са проблеми.

Само в Жилфонд са ходели досега.

Да им бъде дадено общинско жилище, защото много хора живеят в един апартамент.

За помощи.

За въглища, помощи.

Търсил е работа в общинската Чистота, но не са го взели.

В ГРАО отказват да регистрират зетя от Смолян, тъй като нямат нотариален акт. Жалби до районен кмет. 20 семейства крайно нуждаещи се получават Жилфонд, но ги карат да плащат стари задължения. Пише жалби и са оставили дълга към общината, дали са му жилище, но е отказал.

Иска да си узакони къщата.

Проблем с ВиК - съдят ги за неплатени сметки.

Проблем с наема - плаща голям наем.

Ходили сме за актове за раждане.

Шахтата пред блока не работи. Ходили са до кмета на „Източен“, но нищо.

При кандидатстването за приеман родител е минала оценка от общината, нямало е проблеми.

Не успяват да платят наема и ще ги гонят от жилището.

В Жилфонд не му обърнали внимание, че има теч в апартамента, трябвало да плаща на майстори.

В градината на блока пасат овце. Направиха си селфи с овца и я изпратиха на мейла на г-н Чунчуков [Българи.]

Имат проблем с кмета - не желае да ремонтира входа, да пусне асансьор и да сложи стъкла на стълбищните площадки. Не искат да им ремонтират целия вход от общината

Само в Жилфонд, нямат проблеми.

Проблеми със сметките за вода. Имала е задължение, което е платила. След това ѝ излизат задължения от стари наематели и я карат тя да ги плаща. Подала е жалби до ВиК, но не са ѝ отговорили.

Да - с Жилфонд. Имат нужда от по-голямо жилище, но не им дават възможност. Много документи и пак отказват.

Да, имат проблем с терасите на жилището си. Многократно са информирали служителите на Жилфонд, че терасата ще падне, но без резултат.

§ VI.3. Житейски приоритети

Въпр. №50.

Отговорите на този въпрос са силно зависими от анкетъора. Най-често всички анкетираните от един човек са дали един и същ отговор. Като обобщение все пак изпъкват три възможни отговора в общността, а останалите варианти липсват. Най-важно за хората в квартала е да обръщат внимание на семейството и да осигурят достатъчно пари. Срещано е и „да осигуря стабилност и сигурност”. Общо десетина души сами предлагат като най-важно здравето (то не присъстваше в предложените варианти, Част I.§ 1). Развитие в професия, значението на приятелите и уважението на околните събират под десет отклика при онези, които са давали само един отговор – тоест избрали са единственото най-важно за тях. Присъствието на уважението на общността нараства при респондентите, позволили си повече от един отговор. Заедно от двете групи имаме:

Кое е най-важно за вас?	Брой	Дял
Да осигуря достатъчно пари	278	64,8%
Да обръщам внимание на семейството	147	34,3%
Да постигна стабилност и сигурност	86	20,0%
Да запазя уважението на роднини, колеги, съседи	69	16,1%
Да подкрепям приятелите си	24	5,6%
Да успея в професията ми	13	3,0%
Да имам интересен живот	10	2,3%
Здравето	9	2,1%
Не знам	9	2,1%
Сума:	645	150% ⁸⁸

⁸⁸ Пресметнати са процентите представители на домакинства, които са дали съответния отговор, от 429 запитани домакинства. 101 домакинства са дали повече от един отговор и затова сумата на процентите надхвърля сто.

Част III. Обобщение и препоръки

Анализите в Част II са синтезирани тук до най-важните изведени резултати по всяка точка. Наблегнато е характеристиките на отделните изследователски райони. Като цяло се оформят три групи от райони (Част II. § V.2). С най-много проблеми е тази със самоделни жилища, „Шумен”, „Каналъ” и „Ромска-къща” и понякога социалните жилища в „Соколи”. Втората група на сносно живеене включва „Юг – улички”, „Юг – главна”, „Западен край”, „Център” и „Соколи”. Третата група е съставена от райони, където са се концентрирали семейства с най-добър образователен, културен и социален и понякога икономически капитал:⁸⁹ „Смесен блок”, „Отвъд Ландос”, „Крайречна”.

Някои от резултатите ни позволяват да изведем конкретни бележки и препоръки към планирането на следващите етапи предвидени по проект „Всички заедно – за по-добро образование и здраве”. Те са дадени в органична връзка с описанието на общността, като са отделени графично с изнасяне в лявото поле и тънка линия.

§ 1. Общи бележки

Столипиново е хетерогенен квартал. Откриваме огромно разнообразие сред домакинствата: от много бедни семейства живеещи ден за ден, без възможност за дори средносрочно планиране на живота си, през местна „средна класа” със собствени жилища, с нестабилни но по-често сносни доходи и развит стандарт на живот и потребление, до заможни семейства. „Средната класа” е най-многобройна, съставя около 55-60% от извадката (Част II. § V.2). Всяка от тези групи има различни нужди в здравно, административно и образователно отношение и това трябва да се има предвид при планиране на дейностите по проекта, и при ежедневната работа в общността. Трябва да се заложи гъвкавост на дейностите. Докато по-заможните домакинства имат проблеми най-вече в отношенията си с администрацията, която отказва да предостави редица услуги за нормален живот (Част II. § VI.2), най-бедните се нуждаят от комплексен подход, при тях проблемите взаимно се утежняват и умножават.

Препоръчваме дейностите по проекта да поставят особено ударение на достигането до домакинствата в тежко положение. Възможно е дори да се диференцира организацията на предоставяните услуги спрямо семействата с известна стабилност и онези, които са крайно бедни. Последните възлизат на около 8% според преценката по битови условия (Част II. § V.2), а също така и според липсата на достъп до лекар (Част II. § IV.2). Смятаме, че посещаването на място и поддържането на лични връзки със семействата е важен аспект от дейностите изобщо, но именно сред тази част от общността е жизненоважен за постигане на резултати.

Много е важно да се поставят цели относно включване в дейностите на проекта, които да са ориентирани според социално-икономическата стратификация на общността и да се обръща постоянно внимание към постигания обхват по тази скала. Проблем на повечето проектни намеси в хетерогенни общности е, че те достигат до онези слоеве от общността,

⁸⁹ За дефиниция на тези капитали вж. Пиер Бурдийо, *Практическият разум: Върху теорията на дейността* (София: ИК "Критика и хуманизъм", 1997; reprint, *Raisons Pratiques* [1994]) или Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital," in *Readings in economic sociology* (Malden, MA: Blackwell Publishers, 2002; reprint, 1986).

които са така или иначе най-привилегировани. С тях се работи най-лесно. Те запълват недиференцираните индикатори „брой посетители“, „брой обхванати“ и т.н., и проектът отбелязва успех, въпреки че се е работило с група реципиенти, която може вече да притежава съответните умения и ресурси. Понякога една и съща привилегирована група се явява за всеки проект. Разбира се, не всяка дейност е подходяща за крайно бедните жители. Препоръчваме да се идентифицират предварително слоевете от общността, който ще напреднат относително най-много от съответната дейност (те вероятно ще са различни за дейностите по изучаване на български език, за посещаване на български културни институции, клуб „Активни родители“ и пр.), след което да се извършва постоянен вътрешен мониторинг дали дейността достига желаните групи.

Населението на Столипиново е хетерогенно и в други аспекти. Тук живеят групи с различна религия, майчин език и самоидентификация. Основното деление е между самоидентифициращи се като турци, мюсюлмани, с традиционното име „миллет“; и самоидентифициращи се като роми, евангелизирани, с традиционното местно име „бургуджии“ (Част I. § 2). Ромите обитават районите „Ромска-къщи“, „Отвъд Ландос“ и частично „Смесен блок“, а жителите в останалите райони се смятат за турци. Всички живеещи в Столипиново смятат себе си за българи като национална и гражданска принадлежност. В нашите разговори с тях, освен „вие българите“, употребяват рутинно и „ние българите“!

За изграждането на доверие към екипа на проекта е необходимо преди всичко да проявява искрено уважение към хората, с които той работи и да приема правото им да познават себе си най-добре. Добрата практика е да употребява идентичностите, които местните хора предпочитат.⁹⁰ Организаторите на проекта трябва да се погрижат за подбора и обучението на медиаторите, така че те да приемат хората срещу себе си като равни и като най-добрите познавачи на своя живот.

Работата на анкетаторите показва също така, че да се доверят местните хора на институцията на медиатора, тя трябва да е видима в общността като независима и отделна от училищната институция. Трябва да се разпознава дори като опозиция на училището, защитаваща техните интереси. Затова трябва личният състав да се попълни от лица, които не са вече познати от училището, а най-добре от членове от самата общност, завършили средно образование, които да преминават съответни курсове и чиракуване. В противен случай при своите визити медиаторите ще получават най-често отговора „нямаме проблеми“, както анкетаторът-учител в това изследване (Част I. § 4).

§ 2. Тема I: Семейство и демографски характеристики

Общностите в Столипиново са сравнително консервативни и семейните ценности са много важни в тях. Роднините и поколенията поддържат силни връзки помежду си. Въпреки това анкетата показва, че домакинствата са предимно нуклеарни: между половината и две трети са основани на една семейна двойка (Част II. § I.1). На второ място срещаме типичният за българската патриархална традиция модел на възрастна двойка живееща със семейството на най-малкия син.

Възрастовата структура на Столипиново (Част II. § I.2) показва дял на децата и подрастващите, който е двойно по-голям спрямо този в националната статистика на населението в България. Позитивна картина се запазва и при младите хора, до четиридесетата година. Над 40 г. обаче има рязък пад на броя представители в

⁹⁰ Вж. с. 296-298 от Милена Якимова, "За „циганите“, „ромите“ и „Умберто Еко“", *Критика и хуманизъм* 39 (2012).

извадка, като при възрастите над 59 г. слиза до критични стойности. Бедността и комплексните фактори, които я съпътстват, се оказват определящи за скъсяване на живота тук и изискват спешното предприемане на политики. Един от тежките проблеми, които познаваме от нашия терен е замърсеността на въздуха поради запрашаване през лятото (липсата на озеленяване на откритите площи, липсата на общинско почистване на улиците) и поради отоплението на твърдо гориво през зимата.⁹¹

Здравният център трябва да се ангажира специално с проблемите на възрастните хора.

По райони, откроява се високото съотношение в район „Юг-главна“, където на всяко домакинство се пада по един възрастен, и значително по-ниските съотношения в районите „Шумен“, „Каналъ“ и „Ромска-къщи“, където само 2 домакинства от всеки 10 имат възрастен член над 54 г.

Бракът е от изключително значение, както за роднините, така и за самата двойка. За младежите бракът е най-важният маркер за присъединяване към света на възрастните, и затова е търсен още от тинейджърите. Пропорцията на семейните респонденти започва да нараства от 16-17-годишна възраст, и достига максимума си между 20 и 29 г. Останалите неженени над 27 г. са едва 5%. Изненадващ е високият дял разпаднали се след това семейни отношения, почти 10%. Забелязваме и тенденция сред част от младежите да пренебрегват традицията за въздържание до женитбата (със знанието на семействата им) и да водят „гаджета“.

Тъй като валидността на брака е така силно контролирана от общността, не се усеща нужда да се прибегва до гарантирането му от държавните институции и закона. Гражданският брак се възприема от местните по-скоро като допълнителен ритуал, който да покаже напредъка и интегрираността на съответното семейство в българското общество. Докато през социалистическия период е било все по-значимо за местните да се покажат с този напредък, то през последните години тенденциите се обръщат, тъй като хората се чувстват все по-изоставени от държавата. Въпреки това, делът на гражданските бракове е много висок спрямо стереотипа към общността – близо две трети от брачните двойки (Част II. § I.3). Стереотипът за „циганите“ продължава нататък с представата, че основна мотивация за несклучването на официален брак е възползването от социални помощи за самотни майки. Такива вероятни случаи бяха открити (0,6% от цялата извадка), но мнозинството респонденти без граждански брак съвсем директно заявяват на анкетите, че са женени. За тях това означава преди всичко сключването на брак с ритуал пред общността и местната религиозна институция (ходжа, евангелистка църква). Същата дефиниция възприемаме и в изследването.

Смятаме, че процентът на гражданския брак може да се използва като индикатор за усещането за семеен прогрес в рамката на националното общество и държава. По райони, делът на гражданските бракове е значимо по-нисък в „Шумен“ и „Каналъ“, а най-висок – в „Смесен блок“, „Соколи“, „Отвъд Ландос“ и „Крайречна“. В районите „Каналъ“ и „Соколи“ изпъква концентрацията на значим процент разделени и разведени респонденти. Те често приютяват остатъците от разпаднали се семейства, останали без дом.

⁹¹ Но тези политики не трябва да се основават на наказателни мерки, които допълнително да влошат положението на хората тук, а на иновативни технологии и финансова организация: например чрез социално предприемачество и партньорство с местните неформални бизнеси да стимулира замяна на произвежданите тук печки за въглища с портативни газови системи, като това бъде изгодно за потребителите и местните производители.

Средната възраст на брака (местен или граждански) е 19 г. при момчетата и 17 г. при момичетата (Част II. § I.4). И при двата пола брачната възраст не се е променила за наблюдавания период от 1975 г. до днес. Не откриваме и статистически ефект от степента на образование върху решението за брак. Бракът на 16-17 г. обаче има ефект върху образованието на младежите, прекъсвайки го след 9 или 10 кл. Данните показват, че по-ранните отпадания от училище не са статистически свързани с предстояща женитба. Обратно, те се дължат на желание на родителите да избегнат ранен брак за дъщерите си поради тяхно евентуално влюбване в момче или „откраждане”. Ценностната норма на честността и все още здравите патриархални порядки в общността са основния фактор за тези поведения.

По-ранни брачни възрасти и при двата пола се запазват при населението, което живее в къщи в районите „Западен край”, „Юг – улички”, „Център” и „Соколи”. Тоест там, където семействата обитават свои наследени имоти със запазена гъста роднинска и съседска общност. При семействата, които са се преместили в апартаменти, възрастта се вдига. Това са районите „Западен край”, „Соколи”, „Смесен блок”, „Отвъд Ландос” и „Крайречна” (апартаментите в „Център” остават изключение). Изненадващо е, че онези, които са се преместили в самоделните къщи в „Шумен”, „Каналъ”, „Ромска-къщи”, също принадлежат към втората група с високи брачни възрасти.

Повишаването на брачната възраст до тази приемлива в българското общество (над 18 г.) според нас може да се стимулира само чрез комплексен подход. От една страна, необходимо е интересно и ангажиращо училище с перспективи за развитие след това, което да вдъхновява младежите и да предостави алтернатива на задомяването като стремеж в живота на тази възраст.⁹² Също така: да се работи с родители и роднини за повишаване на доверието им в сигурността за дъщерите им в и около училището, като учителите задължително демонстрират разбиране към важните за общността ценности. За да се гарантира тази сигурност трябва отношенията между учениците и учителите в прогимназиалния и гимназиалния етап да бъдат по-близки и ангажирани и учителите да са запознати с, и дори да влияят върху личния живот на младежите.⁹³ От друга страна, може да се експериментира с подготвяне на часове не само за сексуално възпитание, но за междуполови отношения и емоционална интелигентност, които да подпомогнат децата още в прогимназията за разбиране на това, което стои пред тях в конкретния контекст на общността. Заниманията трябва да допринесат за изграждане на независимост, отговорност и увереност в себе си. При това институцията не трябва да мисли в термините на „превъзпитаване” на поверените ѝ деца, а в предоставяне на (нематериални) ресурси, чрез които младежи, които имат афинитет към нейните ценности, да могат да го удържат в условията на различни видове натиск от приятелите, от другия пол, от родителите и роднините. Подобен тип часове обаче могат да доведат до конфликт между семействата и училището, затова трябва да се тестват пилотно и да се разработват с участието на родители от общността.

Средната раждаемост, която документирахме, е 2,5 деца (Част II. § I.5). Най-много са семействата с 2 и с 3 деца, общо две трети от извадката. Семействата с 4 деца са 6%, а общо всички по-големи семейства – 6,5%. Това потвърждава резултатите за 4- и 5-

⁹² Една от причините при момчетата средната брачна възраст да е 19 г., е именно перспективата за професионално развитие и стартово печелене на пари, което техния пол на тази възраст предлага.

⁹³ Това би била дълбока трансформация на училищната институция, за която вероятно би имало законови и институционални пречки. Но при мотивирани представители на системата би могла да се създаде необходимата „култура на училището” и усещане за микрообщност, както това се прави в някои елитни училища у нас.

членните семейства като най-често срещани в Столипиново. За разлика от брачната възраст, при броя деца има зависимост спрямо степента на образование в семейството, но напоследък тя се стопява.

В Столипиново няма проблеми с отнемане на документи и лични карти. Малко са и засечените в анкетата случаи на деца извън семействата (Част II. § I.6). Често единият родител взема по-голямото дете при миграцията си в Германия. Така то може да получи образованието си в немско училище, както и да разчита на всякакви други видове подкрепа.

§ 3. Тема II: Труд

Въпросът за формата на трудовата заетост е изключително сложен за изследване в Столипиново. Самият труд на хората в квартала, в условията на силна дискриминация от работодателите отвъд него, често заема неконвенционални и хибридни форми. Много жители извършват по две или три дейности едновременно от съвсем различен характер: тук човек може да е едновременно стъklar и бръснар или да работи в строителството и да поддържа клуб за видео-игри. И да остава „нерегистриран безработен” за анкетата и за медийните и институционалните перспективи (Част II. § II.1). Поради неподходящите категории използвани в анкетния формуляр, получените данни са много занижени: две пети от мъжете и една пета от жените заявяват, че имат работа. Особено занижен е резултатът при жените. Много от тях работят вътре в махалата, най-вече търговия на дребно, павилиони за бързи закуски и подобни.

Пенсионерите са само 5% от извадката, и още 5% пенсионери по болест. Освен късата продължителност на живота в Столипиново има и втори проблем: 4% от мъжете над 65 г. и 17% от жените над 63 г. в извадката не са записани като пенсионери. Това са хора, които поради липсата на формална работа от 1990-та година насам не могат да се сдобият с пенсия. Така или иначе повечето възрастни хора в Столипиново продължават да работят (неформално) дори и да получават пенсия, защото тя обикновено е много малка.

Най-големите работодатели за хората в квартала са общинско предприятие „Чистота” и страната Германия. Очертават се и малък брой други предприятия, които са отворени към наемане на жители на Столипиново: турската шивашка фабрика „Сантинели”, пловдивската фабрика за матраци „ТЕД”, „Хлебозавода”, верига дюнери, чието име ще спестим, Франция, Белгия и Великобритания.

При 435 домакинства научаваме за 265 души, които са били или са в момента в чужбина (Част II. § II.2). Тази статистика е силно занижена, тъй като цели семейства се изселват в чужбина и изпадат от анкетата. Но най-разпространената форма на миграция е сезонната, за част от годината, за да се наберат средства, с които може да се издържа семейството тук през останалото време, или да се инвестират в започване на бизнес в квартала. Докато по-бедните райони изпращат преди всичко мъже за временен гурбет (най-висока е миграцията в „Шумен”, но и „Център” и „Западен край”), районите „Отвъд Ландос”, „Смесен блок”, „Крайречна” имат паритет в двата пола – там напускат целите семейства, заедно с децата.

§ 4. Тема III: Образование и училище

Все още подавяващото мнозинство от населението в Столипиново е с основно или начално образование (Част II. § III.1). От 50-те години насам е постигнато сериозно намаляване на хората без завършено образование и бум на основното образование.

През 90-те години има отстъпление, което удря най-сериозно процента на завършващите средно образование, но нова голяма трансформация настъпва през най-близките години. Докато в поколението, което днес е на възраст над 20 г. („деца на прехода“) все още една трета е с начално образование и близо една пета са без никакво образование, то в поколението 17-18 г., тези проценти се стопяват двойно и тройно. Има промяна в нагласата на общността. Повсеместно вече не основното, а средното образование се счита от родителите за желан стандарт.

И образователните усилия на държавата, и ударът на кризата върху семейството, се отразяват най-вече върху шансовете на жените. По районн „Юг – улички“ и „Отвъд Ландос“ изпъкват с по-висока средна образованост, а „Шумен“, „Каналъ“ и „Ромска-къщи“ – със значително по-ниска.

В общностите тук отглеждането на малкото дете в семейството е въпрос на привързаност и грижа, и е знак за добро семейство. Детската градина се възприема като допълнителна услуга от онези семейства, които по някакви причини не могат да се справят с това (Част II. § III.2). По тази причина ползването на ясли е рядкост, а от децата на 3-4 г. само около една трета посещават градина. При възрастта 5-6 г. и предучилищната подготовка са обхванати вече три четвърти от децата.

В Столипиново детската градина изпълнява функции по-близки до оригиналните при създаването ѝ като институция – да позволи на жените да ходят на работа след по-кратък период на майчинство. Напоследък тя се натоварва от обществото с очакването да социализира децата в българска среда. Това е важна функция и за да постигне по-голям обхват, препоръчваме тя да се мисли отделно от тази на яслите и детските градини и да се предлага по по-гъвкави начини. Например, чрез занимания ограничени до 2-3 часа дневно; чрез приближаването им по-близо до домовете (работа на възпитателите на място с малки групи); или чрез комбиниране с обяд за децата, като икономически стимул за семействата.

Във възрастите от 7 до 13 г. отпаднало от училище е 1 от всеки 10 деца (Част II. § III.3). Тези деца са концентрирани в няколко района: „Шумен“, „Ромска-къщи“, „Каналъ“ и „Соколи“. Все пак има положителната тенденция: десетилетие по-рано необхванатите и отпадащите преди 7 кл. деца са една трета.

Оптимистичната картина се балансира от процеси, които протичат по-неуловимо вътре в училищата. Все повече ученици завършват все по-горен клас, но много от тях го завършват само формално. Между двете ясни административни положения – на ученическо прилежание или на отхвърляне на училището, съществува обемно междинно състояние, в което връзката на младежите с училището постепенно губи значението си без никоя от двете страни да има желание да се откаже от техния формален статус. Нямаме точна информация за размера на тази група; от данните можем да направим оценки, че обхваща между 15 и 55% от младежите в училищна възраст.

Повечето документирані случаи на отпадащи деца са свързани със семейства с вътрешни проблеми – самотни майки, самотни бащи, липсващи родители, конфликти между двете фамилии. Това е рискова група, на която образователните медиатори ще трябва да обърнат особено внимание. Друг проблем, при по-малките деца, са отношенията в училище и адаптацията в новата среда на институцията: срещата с нови фигури на авторитет и обкръжение от деца едновременно с предизвикателството на новия език. Това преживяване може да откаже завинаги отделни семейства от досег с образователната система. Трябва да се има предвид, че проявяването му при единици е само видимият симптом за проблем, който преживяват вероятно мнозинството от децата. Необходима е не само индивидуална работа със засегнатите семейства (а още по-добре регулярен мониторинг в училище, който да улови проблема преди да се стигне до разрыв), но и промени в подхода в клас, със

съответното обучение на учители и асистенти. Промените трябва да се базират на проведено задълбочено изследване как протича адаптацията на децата през първите месеци.

Друга задача за медиаторите ще бъде работа с училищните администрации за въвличане в реален учебен процес на учениците, които присъстват в книгите, но постепенно губят връзка с това си битие. Изтънялата връзка с тези младежи трябва да се разглежда като ресурс. Успешното решение не е в налагането на санкции, а в спечелването на интереса, уважението и доверието на младежите.

За да могат медиаторите да постигнат някакви успехи в тези задачи, те трябва да работят в общността, опознавайки и активно поддържайки контакт със семействата. Този контакт трябва да е приятелски и постоянен. За родителите и учениците, които имат колебания и трудности, трябва да е под формата на подкрепа, а не на контрол. Много е важно медиаторите да са отделна институция от училищната, която запазва функциите си на контрол и принуда.

Добрата новина е, че в анкетата нямаме нито едно обяснение на отказа от училище с финансови причини („нямаме пари” или „трябва да работи”). Това означава, че днес училището е по-значим приоритет от битовите и финансовите затруднения на семейството – стига родителите да смятат, че от образованието „има смисъл”. Кога училището има смисъл? Образованието се свързва от родителите най-вече с надеждата за намиране на работа/професия по-добра от типичните за махалата (Част II.§ III.4). Това, което очакват училището да даде на децата им, е скромно – добро владение на български език, четене и писане, грамотност – но те смятат, че то е важното за намиране на по-стабилна работа отвъд затворения икономически цикъл на квартала. Популярният образ на образованието в квартала обаче е относно неговото лошо качество. Често се разказват примери за деца завършили 12-ти клас, „а не могат да си напишат името на български”. На второ място е критиката, че дори младежи със средно образование никой не ги взима на работа – заради разпознаването от всички тук дискриминация от българските работодатели. Така, от една страна се оказва, че училището не предоставя нужното на децата им, а от друга – че така или иначе това няма значение. Тези ниски очаквания демотивират много родители да изискват повече от децата си в този аспект от живота им.⁹⁴

Предвид споделеното разочарование от училището е учудващ големият дял семейства, които съобщават, че желаят децата им да учат до 12-ти клас – две трети (Част II.§ III.5). Ценността на образованието за днешното поколение родители е по-висока, отколкото показва фактическата образованост на общността към момента (жители със средно образование в извадката са само 9%). Следователно в идущите години можем да очакваме тенденциите за завършване на по-висок клас да продължат и дори да се ускорят. Възприелото се като неписан стандарт, оказва много повече влияние върху поведението на семействата и учениците, отколкото всякакви принудителни и административни мерки. Но притеснението от „излагане” пред околните работи и в обратната посока: смешно за всички е да показваш амбиция, която надхвърля твоите признати възможности, на хората като теб и около теб. Оттук идва

⁹⁴ Българското общество често обръква незаинтересуваността към българската образователна система с липса на изисквания и възпитаване на децата в тези общности. Семейното възпитание там може да бъде много строго дори когато е насочено към други приоритети, както показват Евгения И. Иванова and Велчо Кръстев, "Различните аспекти на социалните роли на мъжа и жената в циганското/ ромското семейство се учат още от ранна детска възраст", *Балканистичен форум* 25, №1-2 (2016).

малкият брой семейства, планиращи децата им да влязат в университет: само два документиранни случая.

Не откриваме пряка зависимост между образоваността в семейството и аспирациите за образование на децата. Дори домакинства, в които няма нито един грамотен възрастен, имат желание децата им да завършат средно образование. Откриваме, че повече семейства с образованост около 8-ми клас ще са доволни децата им да постигнат същото ниво като тях в сравнение със семействата от по-ниски нива. Явно недовършеното образование на родителите се усеща повече като житейски пропуск, който трябва да се навакса и надхвърли от децата (само 5% предвиждат 8-ми клас), отколкото постигнатото основно образование, при което една трета се съгласяват с това, което то им е дало в живота. При абсолютно неграмотните семейства обаче, желанието на децата да достигнат 8-ми клас скача отново на една трета. Тези родители знаят, че по-високо образование е нужно за добруването на детето им, но нямат перспектива към ползите от едни твърде далечни за техния опит постижения и/или нямат увереността, че тези ползи се полагат на хора от техния сой.

Основна задача на училищните медиатори трябва да бъде работата с тези два типа родители: вдъхване на самочувствие и комуникиране на достъпните възможности, които дава по-доброто образование.

Задача на медиаторите със всички семейства ще бъде да създадат увереност у родителите в практическата полза от училищното образование за бъдещето на детето им в българското общество (а все по-важно за общността: и за бъдещето му в чужбина). Един подход, който смятаме, че може да се разработи като допълнителен проект, е мотивационна програма за посещения на деца и родители при работодатели в района на Пловдив. Те трябва да са отворени към наемане на хора от малцинствата. Освен фирми, които имат потенциален интерес към работници, тя може да включи и посещения при преподаватели в университета, и при представители на квалифицирани професии (архитекти, икономисти и пр.). Партньорите в тези срещи трябва да преминат селекция и подготовка, за да се избегнат прояви на открит или неосъзнат расизъм, които да имат обратни на целите последствия.

Нашият терен показва, че малко родители работят с децата си външи по училищните им задължения (Част II. § III.6). Семействата възприемат училищното знание като външно, което трябва да се даде от съответните хора „дето ги разбират тия работи”. Не се възприема като фундаментална нужда, която родителите ще компенсират външи, ако учителите не се справят.⁹⁵

Над 95% от учениците в извадката са записани в училища в квартала, включително в гимназиалния етап. Единици от гимназистите посещават техникум отвъд очертаванията на Столипиново.

§ 5. Тема IV: Здраве

Една трета от жителите заявяват, че не са здравноосигурени. Когато извадим младежите до 18 г. и пенсинерите, пропорцията става две трети. Анкетата показва, че хората добре познават кои категории граждани са осигурени от държавата. Обратно,

⁹⁵ Съвсем друго е отношението към практическото, трудово знание. В Столипиново всеки е горд от големия брой занаяти които владее: горд, че разбира едновременно от строителство, от ВиК и от правене на матраци, от търговия и др. Съответно, момчетата трябва да усвоят тези умения, защото с тях ще си изкарват хляба, където и да попаднат. Чиракуването при баща, тъст или роднини е разпространено явление.

разминаването на местните респонденти със скорошната трансформация на българското общество идва от здраво установените им разбирания, че здравната грижа за всеки би трябвало да е задача на държавата. Една част от убеждението в нормалността на универсалното здравеопазване се гради върху спомена за социализма, но откриваме, че не по-малко значим е и съвсем актуалния им опит в емиграция в държави като Германия и Великобритания. Затова членовете на общността смятат, че българската държава ги изоставя и в отговор сами изоставят системата. Това върви в две посоки: безразличие към „задължителността“ на здравното осигуряване и изразяваното чувство за облекчение, когато преминат към частни медицински услуги (независимо доколко могат да си го позволят) или заминат за чужбина.

Недоимъкът е фактор при отпадането от здравно осигуряване, но не е първоизточникът. Дори при заможните домакинства 41% не участват в здравната каса. Усещането за преживяване на несправедливост се разпознава от значителната част отговори относно „проблеми със здравното обслужване“, които посочват изискването да плащат на лекаря или отказа да бъдат приети в болница или да бъде изпратена линейка (включително попадаме на един смъртен случай в резултат).

От друга страна, основен фактор за включеност в здравноосигурителната система е постоянната работа на договор. Малкият брой заети на договор в Столипиново повлича останалите проблеми. Въпреки това откриваме, че към една четвърт от респондентите без работа или без договор се самоосигуряват.

Спрямо процента на здравноосигурените прави впечатление много по-големият брой хора в Столипиново, които съобщават, че имат личен лекар – 91% (Част II. § IV.2). Те се придържат към един лекар, въпреки че вече заплащат на частно за преглед от него. Така здравеопазването поне на ниво общопрактикуващ лекар продължава да бъде добре организирано, извън дългосрочните ангажменти налагани от здравната каса. Това е възможно поради желанието и нуждите на самата общност, в комбинация с търговската инициативност на лекарите от местните ДКЦ.

На практика изцяло се запазва традицията на личния и преди това, участъковия лекар. Затова за инициативи на предвиждания здравен център сред неосигуреното мнозинство от жителите на квартала би било удачно да се използва съществуващия ресурс на контакта им с определени лекари от местните ДКЦ и изграденото от последните доверие. Препоръчваме тези лекари да се потърсят за постоянно партньорство.

Показател за истинско изпадане от здравни грижи е категорията респонденти, които не съобщават за личен лекар (117 души, или 7%). Районите с най-голям брой респонденти без личен лекар и в лошо или много лошо финансово състояние са „Шумен“, „Каналъ“, „Ромска-къщи“, „Соколи“ и „Западен край“, в този ред.

Данните показват, че попадането в тази група зависи силно от бедността и маргинализацията. Затова смятаме, че тя е в най-голям здравен риск и трябва да бъде приоритетна цел за достигане от работещите в здравния център.

Най-честите заболявания регистрирани в анкетата са сърдечно- и мозъчно-съдовите (инфаркт, инсулт, високо кръвно), диабет и психичните, включвайки неврози (Част II. § IV.3). Също така изпъква присъствието на астма, прекарана туберкулоза, онкологични заболявания и епилепсия, в този ред по брой случаи. Сред жителите на възраст 60 и повече години случаите на мозъчно- и сърдечно-съдови проблеми надхвърлят 25%, а диабетът – 10%.

Над 99% от децата в квартала преминават през имунизация, почти три четвърти са водени на профилактичен преглед ежегодно, останалите по-рядко. За дете, което никога не е било на преглед, съобщават под 1% от домакинствата (Част II. § IV.4). Две трети от документираните бременни жени ходят „редовно“ на гинеколог, въпреки че

заплащат за това, а останалите са платили за две или една визити. Няма срещнати трудности и проблеми с бременността.

§ 6. Тема V: Материално състояние

Жилищният фонд в Столипиново е съставен основно от панелни блокове от социалистическия период и от солидни тухлени къщи строени на наследствена земя (Част II. § V.1). Незаконното строителство върху общинска земя също е предимно с тухла. Общността има достатъчно икономически ресурс и домове от подръчни материали са рядкост. Най-много домакинства живеят в едностайни и двустайни жилища, на трето място в тристайни. Голям брой домакинства живеят в общински жилища, близо една четвърт съобщават че не притежават или са изгубили нотариалния акт за собственото жилище и малко по-малко са строили на чужд терен (общински, в някои случаи реституиран по-късно на частни собственици) и не разполагат с никакви документи.

Така, както е направена извадката, една трета от респондентите в квартала заявяват, че имат добро финансово състояние, и над половината – че имат добри битови условия (Част II. § V.2). Тези параметри трябва да се разглеждат по изследователски райони, като те отчетливо се разделят в три групи: райони, населени със средна класа („Смесен блок” и „Отвъд Ландос”), бедни („Шумен”, „Каналъ” и „Ромска-къщи”) и хетерогенни. В хетерогенните райони, домакинствата в добро и много добро състояние са 35-40% и както и тези в лошо и много лошо. В същите групи райони се диференцира притежанието на домакинска техника. В хетерогенните райони средно 90% имат телевизор, 70-80% - пералня и хладилник, и към една трета – компютър. В бедните райони тези дялове падат двойно (с изключение на телевизора).

Битовите условия на жилищата варират при живеещите в къщи. В хетерогенните райони над две трети имат вътрешна кухня, баня и тоалетна. Всички са с уредена канализация и водопровод. В бедните райони със самоделни къщи домакинствата с канализация и водопровод падат до една трета, и под една пета с вътрешни кухня, баня или тоалетна. Пак там се създава проблем с електроснабдяването поради отказа на електроразпределителното дружество да прокара партиди, заради, от своя страна, отказа на общината да даде адреси на жилищата там. Този проблем е решен като хората прокарат ел. мрежа и предоставят ток на нуждаещите се (заплатен на дружеството).

§ 7. Тема VI: Лично мнение

Почти без изключение домакинствата съобщават, че не са имали проблеми със социалните служби, но анкетьорите споделят, че при този въпрос сред по-бедните семейства често има страх от социалните работници и недоверие към анкетиращия.

На медиаторите ще се наложи да се справят с отношението акумулирано към предишните представители на български институции, с които хората са влизали в контакт. Често с неравните отношения на власт и културен капитал е било злоупетрябвано и то спрямо онзи слой от местното население, който има най-много нужда от подкрепа.

По-гласовити са онези, които свързват въпроса от анкетата с обслужването на социалните помощи (Част II. § VI.1). Много от реакциите тук са относно недоволство от размера на помощите и детските („Можеш ли да изхраниш дете с 35 лв.?”). Изпъква проблемът с невъзможността да се вземат помощи, когато общината не ти дава адресна регистрация на мястото, на което живееш. Често точно тези семейства без собственост са най-нуждаещи се.

Мнозинството от респондентите споделят, че нямат досег с общинската администрация и не са имали проблеми (Част II. § VI.2). Една група познават общината предимно през кандидатстването за общинско жилище. Няколко човека са правили опити да узаконят имотите си и да започнат да плащат данъци, но са срещнали стена в администрацията. В районите „Шумен” и „Каналъ” пък властите отказват да дадат адресни регистрации и жителите там се оказват изключени от почти цялата обществена система (електричество, вода, помощи, пенсии). Понякога попадаме на случаи за търсене на помощ от районното кметство за поддържане на обществените места в махалата, които също остават нечути.

Узаконяването на домовете на бедните е най-добрият двигател за техния напредък. То премахва изкуственото им изолиране от базовите права и услуги, от които се ползват всички останали членове на обществото. Това вече позволява на семействата да употребят своята собствена енергия, за да постигането на прогрес и социална мобилност. Това е добре проверен резултат от масовите програми за легализация в латиноамериканските държави от 70-те години насам.⁹⁶ Виждаме го и в Столипиново, в голямата разлика между социалните и икономическите характеристики на районите „Шумен” и „Каналъ” (без собственост) и централните и южните райони на Столипиново, където в последните години икономическите условия позволяват вече израстването на местна средна класа благодарение на собствените усилия. Призоваваме да се работи за справяне с допълнителното институционално изключване чрез закона на крайно бедните в квартала, което постоянно поражда и затвърждава този цикъл на бедност. Без това, каквито и да е мерки за образователно и здравно подпомагане ще проработят само за единици при сполучливи обстоятелства.

Най-важните житейски приоритети за хората в квартала са да обръщат внимание на семейството, да осигурят достатъчно пари, да си осигурят стабилност и сигурност (Част II. § VI.3). На втори план идва желанието да не загубят уважението на общността: роднини, колеги, приятели.

⁹⁶ John F. C. Turner, *Housing By People: Towards Autonomy in Building Environments* (Pantheon Books New York, 1977); Felipe Hernandez, Peter William Kellett, and Lea K. Allen, eds., *Rethinking the Informal City: Critical Perspectives From Latin America*, vol. 11, *Remapping cultural history* (Berghahn Books, 2010).